

Emmen ↑
architectuur
stedenbouw
landschap

voorwoord	10
inleiding	14

 A. het ontstaan van een landschap	15
De Hondsrug	16
De Hunzelaagte	19
De eerste bewoning	21

1. Steilrand, Weerdinge	28
2. Bargerveen, Amsterdamscheveld / Weiteveen	30
3. Rundetracé, Zwartemeer / Emmer-Compascuum / Roswinkel	34
4. Hunebedden D46 en D47, Angelslo	38
5. Emmerdennen, Emmen	40

 B. de mens grijpt in	41
De eerste permanente nederzettingen	42
De randveenontginningen	48
De nieuwere tijd	49
De negentiende eeuw	52
Boekweit en aardappelen	54
Crisis, bloei en groei	55
De ontginning van het veen	57
DKM en DVMKM	59
De turfwinning	63
De turfcrisis	64
Tuinbouw	68

6. Randveenontginning, Roswinkel	72
7. Westersebos, Schoonebeek	74
8. Beschermd dorpsgezicht, Westenesch	76
9. Kanaalstructuur, gemeente Emmen	78
10. Vervenerswoningen en logement, Nieuw-Amsterdam / Veenoord	82
11. Rondom de brug, Erica	86
12. Turfstrooielfabriek, Amsterdamscheveld	88
13. RK kerk St. Joseph, Barger-Compascuum	92
14. Kassencomplexen, Erica en Klazienaveen	94

C. de kern emmen	95
Emmen en de dorpen	98
Bestuur en gezag	100
Trein- en tramverbindingen	101
Tot 1950	106

15. De Brink en omstreken, Emmen	110
16. Kantongerecht, Emmen	112
17. Synagoge, Emmen	114
18. Voormalige marechausseekazerne, Klazienaveen	116
19. Trambrug met brugwachterswoning, Nieuw-Amsterdam	118
20. Winkel met bovenwoning, Emmen	120
21. Voormalig postkantoor, Emmen	122
22. Transformatorhuisjes, Emmen / Emmer-Erfscheidenveen / Nieuw-Weerdinge / Noord- en Zuidbarge / Westenesch	124
23. Dierenpark Emmen / 't Hospershuis / De Lindenhof, Emmen	126

D. crisis, industrialisatie en werkgelegenheid	130
Periode 1918-1940	131
De eerste industrieën	132
1945 en verder	134
Nieuwe industrieën	135
De jaren vijftig en zestig	138
De jaren zeventig	139
AKU / Enkalon	140
Schoonebeek en de NAM	144

24. Voormalige stoomzuivelfabriek, Emmen	148
25. Puritfabriek, Klazienaveen	150
26. Jaknikkers, Schoonebeek	152
27. Recreatiecentrum De Boo, Schoonebeek	154
28. Aardgasontzwapelingsfabriek, Emmen	156
29. Gasbol, Emmen	160
30. Enkalon / Emmtec, Emmen	162
31. Woningen, Emmen	164

 E. emmen wordt een stad	166
 Emmen wordt een stad	167
De eerste uitbreidingsplannen	168
Emmermeer (1948-1960)	172
Het centrumplan	174
De dorpen	175

32. Bruynzeelwoningen, Emmermeer	182
33. Gemeentehuis, Emmen	184
34. Toreflat, Emmen	186
35. Belastingkantoor, Emmen	188
36. Stationsgebouw, Emmen	190

 F. Emmen groeit!	192
 Open Groene Stad	193
Angelslo (1960-1971)	195
Emmerhout (1966-1976)	196
Bargeres (1971-1983)	200
De slechte economische situatie in de jaren zeventig en tachtig	201
Rietlanden (1983-1996)	206
Delftlanden (2008-heden)	207

37. Flats, Angelslo	212
38. Winkelcentrum, Emmerhout	214
39. 'Broken Circle and Spiral Hill', Emmen	216
40. Brinkenweg, Bargeres	220
41. 'Engels buurtje', Rietlanden	222
42. Parc Sandur, Emmen	224
43. Bedrijventerrein Waanderveld, Emmen	226
44. Landelijk wonen, Delftlanden	228

 G. transformatie naar de 21ste eeuw	230
Een stevige kern	231
Emmen Revisited	233

45. Stationsomgeving, Emmen	240
46. Winkelcentrum De Weiert, Emmen	242
47. Noordwand Markt, Emmen	244
48. Traverse, Emmen	246
49. Herstructurering, Emmermeer	248
50. Woningen, Emmen	250
51. Myriade, Emmen	252
52. Schip, Klazienaveen	254
53. Woontorens Angelino en Boshof, Emmen	256
54. Utopolis, Emmen	258
55. Kenniscampus Stenden Hogeschool, Emmen	260
56. Molenbuurt, Klazienaveen	262

bijlage 1.	266
-------------------	------------

Noten	
bijlage 2.	268

Emmen centrum - het centrum van Emmen (tekst van A.J. De jong)	
--	--

bijlage 3.	273
lijst van architecten, aannemers en kunstenaars	

bijlage 4.	276
gebruikte literatuur en bronnen	

colofon

Voorwoord

Emmen: architectuur, stedenbouw, landschap. In dit boek over ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van de gemeente Emmen komen deze drie lagen samen. Tevens wordt eer betoond aan de makers van Emmen, dus de inwoners, bestuurders en creatieve geesten die onze gemeente in verleden en heden vorm hebben gegeven.

Kijken we terug, zien we dat Emmen een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt, van een plattelandsgemeente naar een uitstekend ontsloten gebied met een sterke stedelijke hoofdkern en leefbare kleinere kernen, moderne bedrijventerreinen en een mooi buitengebied.

Deze gids is een kleine greep uit de 'parels van Emmen' waar ik trots op ben en die het waard zijn om te koesteren. Tevens hoop ik dat dit werk stimulans mag zijn voor alle ontwerpers die aan Emmen zullen gaan werken.

Met respect voor het waardevolle, oude staan wij open voor vernieuwing.

A.J. (Ton) Sleeking
Wethouder Ruimtelijke Ontwikkeling
Gemeente Emmen
Najaar 2010

Citaat uit: Egeraat z.j., p.55

‘Maar verder moet u in Emmen vooral aandacht schenken aan de uitingen van onze eigen tijd, want dit vroeger zo arme veendorp – waar koeien en schapen door de dorpsstraat liepen – vertoont een moderniteit (...) en een lust tot radicale aanpak van problemen, waaraan menige grote stad een voorbeeld kan nemen’.

Inleiding

Het maken van een architectuurgids over Emmen is geen eenvoudige klus. Emmen is met een oppervlakte van 34.626 hectare een van de grootste gemeenten van Nederland. Behalve de stad Emmen zijn er enkele tientallen bijbehorende dorpen en buurtschappen: Amsterdamscheveld, Barger-Compasuum, Barger-Erfscheidenveen, Barger-Oosterveen, Barger-Oosterveld, Bargermeer, Emmer-Compasuum, Emmer-Erfscheidenveen, Emmerschans, Erica, Ermerveen, Foxel, Klazienaveen, Klazienaveen-Noord, Middendorp, Munsterscheveld, Nieuw-Amsterdam/Veenoord, Nieuw-Dordrecht, Nieuw-Schoonebeek, Nieuw-Weerdinge, Noordbarge, Oosterse Bos, Oranjedorp, Roswinkel, Schoonebeek, Weerdinge, Weiteveen, Westenesch, Westerse Bos, Wilhelmsoord, Zandpol, Zuidbarge en Zwartemeer. Een aantal hiervan, zoals de buurtschappen Angelslo, Barger-Westerveen, Den Oever en Vastenow is inmiddels verdwenen of in een groter geheel opgegaan.

Het samenstellen van een uitputtend overzicht van alle belangwekkende gebouwen in de gemeente is dan ook onbegonnen werk. Er is voor gekozen om in deze gids enkele gebouwen, complexen en structuren op te nemen, die ófwel kenmerkend zijn voor de streek,

ófwel het huidige aanzicht van Emmen in sterke mate hebben bepaald. Soms gaat het om gebeurtenissen of activiteiten die eeuwenlang hebben plaatsgevonden, zoals de landbouwontginningen op de zandgronden of aan de randen van het veen. Andere activiteiten duurden slechts enkele decennia, zoals de verveningen die in nog geen zestig jaar tijd het landschap rond Emmen drastisch hebben veranderd. Zelfs beslissingen of ideeën van een enkel individu (zoals bijvoorbeeld de Groninger industrieel W.A. Scholten of de stedenbouwkundige Niek de Boer) of een enkel bedrijf (zoals de AKU) hebben grote, blijvende gevolgen gehad.

Over de gemeente Emmen is veel geschreven. Er zijn boeken, artikelen en websites verschenen over archeologie, het landschap, de nederzettingen, de sociale en economische geschiedenis, monumenten, architectuur, stedenbouw en beeldende kunst. Al deze facetten staan echter niet los van elkaar, maar zijn met elkaar verweven. Door al deze aspecten in deze publicatie samen te voegen tot een geheel ontstaat er een nieuw beeld, een beeld waarop Emmen in de toekomst verder kan bouwen.

De auteur, najaar 2010

Het
ontstaan
van een
landschap

A

De Hondsrug

De gemeente Emmen kent twee geologische landschappen: de Hondsrug en de Hunzelaagte. De Hondsrug in het westen is een licht golvend plateau met akkers, groenranden en bossen. De Hunzelaagte is een vlak en open ontginningslandschap. Het hoogteverschil tussen beide landschappen bedraagt op korte afstand soms meer dan twaalf meter. De Hondsrug, gelegen aan de oostzijde van het Drents Plateau, behoort tot het Hondsrugcomplex: een reeks van evenwijdige ruggen die lopen van het zuidoosten naar het noordwesten.

De Hondsrug ligt samen met de rug van Sleen in het zuiden van dit complex. Deze beide ruggen worden van elkaar gescheiden door de Slenestroom, de natuurlijke grens tussen de gemeenten Emmen en Sleen.

De Hondsrug kent grote hoogteverschillen. Rond Emmen varieert de Hondsrug van 20 tot 28 meter hoog. De grootste hoogte wordt bereikt in het Emmerzand, waarna de Hondsrug in zuidelijke richting met twee uitlopers (tangen genaamd) wegduikt onder het veen. Op de westelijke tang liggen de oorspronkelijke dorpen Westenesch, Noord- en Zuidbarge en Erica. De oostelijke zandtang begint zuidelijk van Weerdinge. Hierop liggen Emmerschans, Barger-Oosterveld en Nieuw-Dordrecht. In het diepste gedeelte van de laagte tussen de beide tangen lag vroeger het Bargermeer. Over het ontstaan van het ruggencomplex wordt al decennialang gespeculeerd. Volgens de meest geldende theorie zou de Hondsrug in de voorlaatste ijstijd, het Saalien (238.000 tot 128.000 jaar geleden), ontstaan zijn door een afzonderlijke ijstong, die het land zou hebben opgestuwd. Ten weerszijden van de Hondsrug werd het landschap als gevolg van de ijsbedekking met een grondmorene bedekt. Waar bodeminzinkingen voorkwamen, werden dikke keilemlagen afgezet. De Hondsrug bestaat dan ook voor een groot deel uit dit 'keileem', een lemig en zanderig materiaal dat is vermengd met grind en zwerfkeien, die door het smeltende landijs zijn achtergelaten.

In de laatste ijstijd, het Weichselien (116.000 tot 11.500 jaar geleden), werd door felle sneeuwstormen op het Drents Plateau een dik pakket met dek- en dalzanden afgezet, waarna aanvankelijk toendra en, toen het warmer werd, beuken- en dennenbossen en

uitgestrekte heidevelden werden gevormd.

De ligging en dikte van het vruchtbare keileem en de arme dekzandgrond hadden invloed op de vegetatie, die plaatselijk sterk kon verschillen. Van de oorspronkelijke begroeiing zijn in Zuidoost-Drenthe geen restanten overgebleven. De huidige bossen dateren uit de negentiende en twintigste eeuw. De landbouwende mens is verantwoordelijk geweest voor het verdwijnen van de oorspronkelijke begroeiing. Ongeveer 4000 v.Chr. vestigden de eerste landbouwers uit de Trechterbekercultuur zich op het Drents plateau. De laatste restanten natuurbos verdwenen in de Middeleeuwen.

Door het verdwijnen van de vegetatie ontstond een verarmde en onvruchtbare zandgrond, die hoofdzakelijk nog werd gebruikt als schapenweide of voor het winnen van plaggen. Door overbegrazing en toenemende ontginning van woeste gronden ontstonden er vanaf de late middeleeuwen veel stuifzandgebieden, die met name in de achttiende en negentiende eeuw een bedreiging vormden voor de landbouwgronden. De Emmerduinen verloren pas in het begin van de negentiende eeuw definitief hun dreiging, toen zij werden bebost en veranderden in de Emmerdennen.

De Hunzelaagte

De Hunzelaagte is een restant van het smeltwaterdal, dat in de laatste fase van het Saalien werd gevormd toen het landijs tot stilstand kwam. Door de grote hoeveelheid smeltwater werd een breed en diep dal uitgeschuurd. Tussen het huidige Emmerschans en Emmer-Compascuum bereikte dit Hunzedal een breedte van zes kilometer en een diepte van ruim twintig meter. Gedurende de

laatste ijstijd veranderde de inmiddels dichtgeslippede dalvlakte in een poolwoestijn, waarin door felle sneeuwstormen dekzanden werden afgezet.

Het grillige patroon van dekzandruggen en -koppen veroorzaakte een slechte ontwatering. Toen omstreeks 10.000 v.Chr. een klimaatsverbetering inzette en het grondwater geleidelijk steeg, vormde de dalvlakte een gunstig milieu voor veenvorming. Op het moerasveen ging tijdelijk een dennenbos groeien. Pas na 3.100 v.Chr. kreeg de eigenlijke hoogveenvorming de overhand. De moeras- en bosvenen werden bedekt met een dikke laag veenmossen. Met een groeisnelheid van vijftien centimeter per honderd jaar ontstond er een metersdik veenpakket. Dit veengebied vormde een onderdeel van het Bourtangermoor, dat met 50.000 hectare een van de grootste veencomplexen van Noordwest Europa was. Door het hoge watergehalte was het hoogveen voor de mens lange tijd moeilijk begaanbaar. In Emmen zijn enkele veenwegen bekend, die in oorsprong soms terug gaan tot de Jonge Steentijd (Neolithicum, 9.000-2.300 v.Chr.). De betekenis van deze veenwegen is in een aantal gevallen onduidelijk. Soms overspanden ze een veenlaagte tussen twee zandkoppen. In een aantal andere gevallen stopte de weg midden in het veengebied. Voor sommige van deze wegen is vastgesteld dat ze gebruikt zijn voor vervoer van moerasijzererts (vanaf de IJzertijd, ca. 800 v. Chr.). In de Middeleeuwen werd met name vanuit de nederzettingen Schoonebeek en Roswinkel het veen ontgonnen en benut als veeweide. Deze nederzettingen worden dan ook aangeduid als randveenontginningen. Vanaf de zeventiende eeuw werden grote delen van het veen afgebrand voor het verbouwen van boekweit. (1) Dit in combinatie

met schapenbeweiding en de aanleg van verbeterde afwateringsystemen, zorgde ervoor dat in de negentiende eeuw het levende hoogveen nagenoeg was verdwenen. Wat overbleef was een natte en troosteloze heidevlakte. Het oostelijk moerasgebied werd pas laat ontgonnen. Het vormde nog tot in de negentiende eeuw een belangrijke grensverdediging. Na het traktaat met Pruisen in 1868 werden grote delen van de veengrond in een relatief korte periode, van ongeveer 1870 tot 1918, afgegraven ten behoeve van de turfproductie. Van het oorspronkelijke hoogveen zijn slechts enkele delen overgebleven.

De eerste bewoning

Het veen heeft eeuwenlang een bijzondere aantrekkingskracht gehad op mensen. In de late prehistorie werden zelfs mensen geofferd in het veen. Veel archeologische vondsten hebben te maken met ons niet (meer) bekende rituelen. Zo ook het tempeltje van Barger-Oosterveld, een klein houten gebouwtje dat rond 1.500 v.Chr. in het veen gebouwd werd en waarvan de bovenkant versierd was met hoornvormige uitsteeksels. De oudste sporen van bewoning in Drenthe dateren echter uit de Oude Steentijd (Paleolithicum) en bestaan uit vuurstenen werktuigen. Het gaat hierbij om een aantal losse vondsten, die niet in hun oorspronkelijke context gevonden zijn. De vuurstenen werktuigen zijn afkomstig van jagers/verzamelaars die nog geen vaste woon- of verblijfplaats kenden. De uitlopers van de Hondsrug bij Emmen zijn in ieder geval bewoond geweest tot aan de vorming van het veen (vanaf 6.000

De kaart van Pijnacker, 17de eeuw, met omtrek gemeente Emmen

v.Chr.). Hier zijn sporen aangetroffen van circa 70.000 jaar oud. Daarna trok men zich geleidelijk terug op de hogere delen van de Hondsrug en op het Drents Plateau.

Vanaf de Laatste IJstijd tot aan de Jonge Steentijd zien we eerst tijdelijke en later min of meer vaste plaatsen van bewoning. Met name uit de Midden Steentijd (Mesolithicum, vanaf 10.500 v.Chr.) zijn enkele seizoenskampementen bekend op de uitlopers van de Hondsrug in de omgeving van Emmen. De bewoners trokken destijds achter het jachtwild aan en hielden zich tevens bezig met visserij. Vanaf 4.000 v.Chr. vindt in onze contreien de introductie van landbouw plaats. Hiervoor werden open plekken in het bos gekapt. Op platgebrande stukken werden akkers ingericht. Archeologische vondsten tonen aan dat men voornamelijk graan verbouwde en weinig tot geen weilanden had.

Het Trechterbekervolk, genoemd naar het kenmerkende aardewerk in de vorm van een trechter, begroef zijn doden in zogeheten hunebedden. Hunebedden, in feite dodenkamers gemaakt van zwerfstenen, waren destijds landmarkeringen. Zij liggen vaak langs oude wegenpatronen en markeerden waarschijnlijk het grondgebied van een bepaalde familie of stam. Momenteel zijn er nog tien in de gemeente Emmen aanwezig: op de Emmer Es, bij Westenesch, in Noordbarge, in de Emmerdennen en in de huidige wijk Angelslo. Deze hunebedden bleven eeuwenlang in gebruik, waarbij de doden soms in vele lagen over elkaar heen werden begraven. Aangenomen wordt dat in de nabijheid van de hunebedden zich ook nederzettingen bevonden, maar boerderijplattegronden van het Trechterbekervolk zijn schaars.

Vanaf 2.000 v.Chr., de vroege Bronstijd, was er sprake van een klimaatverandering. Een toename van de hoeveelheid regen zorgde er voor dat belangrijke voedingsstoffen in de bodem wegspoelden. In combinatie met de ontbossing (ten gunste van de aanleg van landbouwgronden) leidde dit tot verarming van de grond. Rond 1.500 v.Chr. ontstonden er open plekken in de bossen en zandverstuivingen.

Uit deze tijd zijn sporen van nederzettingen gevonden bij Weerdinge, Emmerhout, Barger-Oosterveld en Angelslo. Het maximale aantal nederzettingen in deze periode wordt geschat op elf. De nederzettingen bestonden uit een boerenhoeve (van soms wel veertig meter lang) met enkele bijgebouwen en - vanaf de midden Bronstijd (1.600 v.Chr.) - een spieker: een rechthoekig gebouwtje op poten voor de opslag van graan, hooi of andere producten. (2) De boerenhoeven hadden een lang middenschip met zijbeuken, waarvan het voorste deel dienst deed als woonhuis en het achterste deel als koestal. Dit driebeukig woonstalhuis was gangbaar tot in de achttiende eeuw. Door de manier van landbouw, het om de twee jaar ontginnen van nieuwe akkers, waren deze nederzettingen echter niet permanent. Om de zoveel tijd werden de boerenhoeves verplaatst naar een plek dicht bij de dan in gebruik zijnde landbouwgronden; pas in de Middeleeuwen kan men spreken van permanente nederzettingen. Wel groeiden in de late Bronstijd (vanaf 1.100 v.Chr.) de rechthoekige akkertjes van de boeren aaneen tot een raatstructuur: de raatakkers. Wei- en hooilanden ontbraken: het vee graasde in de bossen. De hunebedden hadden inmiddels als begraaftplaats afgedaan en werden vervangen door urnenvelden.

Langgraf op de Emmer Es, Emmen

Het oeroude landschap dat tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien, ontstond is het best zichtbaar wanneer men van Weerdinge naar Valthe rijdt. Links ziet men de hoger gelegen Hondsrug met het Valtherbos, rechts het uitgestrekte veenlandschap van de Hunzelaagte. Het hoogteverschil tussen deze beide landschappen bedraagt soms meer dan twaalf meter.

Het Bargerveen ligt in de zuidoosthoek van de gemeente Emmen tegen de grens met Duitsland. Het veengebied is het restant van het vroegere Bourtangermoor, dat met een oppervlakte van 50.000 hectare een van de grootste veencomplexen van Noordwest Europa was. Het is het laatste veengebied in de gemeente dat niet in zijn geheel is afgegraven. Tegenwoordig is het een natuurgebied. Staatsbosbeheer wil hier door het gebied vochtig te houden het hoogveen opnieuw tot ontwikkeling brengen. Er broeden

bijzondere vogels, zoals Grauwe Klauwieren, en er komen veel zeldzame plantensoorten voor. In 1992 werd naar aanleiding van de laatste turfwinning in het gebied door de firma Norit een drie meter hoge, granieten gedenksteen geplaatst naar ontwerp van de Duitse kunstenaar Ulrich Rückriem (geb.1938). De steen staat op de plek bij de laatste turfput op de kruising van twee oude veenwegen, de Noorder- en de Zuidersloot bij Weiteveen.

Lit: Beerman e.a. 1994, p.70; Brood 2002, p. 299 en 317. Bron: www.cbkemmen.nl.

Een van de oudere rivierlopen in de gemeente Emmen is de Runde. Deze rivier begon bij het Swarte Meer en liep vandaar uit naar het noorden, richting het latere Emmer-Compascuum. Dit veenmeer was zo'n honderd hectare groot. Toen het veengebied aan het eind van de negentiende eeuw werd ontgonnen, werd het Swarte Meer steeds kleiner. Dit was vooral te danken aan de verbeterde afwatering van het gebied, met name door het graven van het Verlengde Van Echtenskanaal in 1893. Het meer verdween en de Runde verloor sterk aan betekenis. De naam leeft voort in de naam van het dorp Zwartemeer, dat ontstond in 1871. Recentelijk heeft men het Rundetracé weer in ere hersteld. Onderdeel van het traject is het 'Fort voor het water', gelegen tussen Emmer-Compascuum en Roswinkel aan de Roswinkelstraat naast nummer 105. Het 'Fort voor

het water' is een kunstwerk dat in 2000 werd gemaakt door Jeroen van Westen (geb.1955). Het is het enige gerealiseerde kunstwerk van het kunstproject 'Was getekend, de Runde'. Het ligt in een, in het kader van dit kunstwerk aangelegde, meander van de Nieuwe Runde. Het bestaat uit aarde, water, cortenstaal, lexaanplaten, een waterpomp en een knuppelpad. Het kunstwerk ligt op de plaats van het voormalige Fort Roswinkel, dat deel uitmaakte van de verdedigingslinie in het Bourtangermoer. De naam van het kunstwerk en de wallen die het omgeven verwijzen naar dit voormalige fort. Binnen deze wallen liggen ijzeren platen met daarop woorden die bij het veengebied horen, zoals verdwijnende dialectwoorden en een opsomming van de maaginhoud van het veenlijk van Erica. Het kunstwerk dient tegelijk als openluchttheater.

Lit: Brood 2002, p.315. Bron: www.cbkemmen.nl.

Hunebedden zijn begraafplaatsen die dateren uit de periode tussen 3400 en 2900 v.Chr.. Deze begraafplaatsen dienden niet voor één persoon, maar voor velen. In een ovaal werden verscheidene grote draagstenen geplaatst, die werden afgedekt met meerdere dekstenen. Hierover werd aarde aangebracht. De benodigde stenen waren zwerfstenen die in het landschap na de laatste ijstijd waren achtergebleven. De Coevordense predikant Johan Picardt (1600-1670) was een van de eersten die onderzoek deed naar de hunebedden. In zijn ogen waren de stenen te zwaar om door gewone mensen getild te worden; de hunebedden zouden dus wel gebouwd moeten zijn door 'huynen', oftewel reuzen.

Van de 54 Nederlandse hunebedden liggen er 52 in

Drenthe. Maar liefst tien van deze hunebedden liggen in de gemeente Emmen. Alle hunebedden zijn eigendom van het rijk of van de provincie, met uitzondering van het hunebed van Westenesch (D44), dat zich in particuliere handen bevindt. De andere hunebedden liggen in het Valtherbos (D38, D39 en D40), aan de Odoornweg (D41), op de Schimmer Es (D42), op de Emmer Es (D43) en in de Emmerdennen (D45). De hunebedden D46 en D47 liggen midden in de naoorlogse woonwijk Angelslo, respectievelijk aan de Fokkingeslag en de Haselackers. De beide hunebedden zijn gerestaureerd in 1960 en 1997. Bij de laatste restauratie werden bij hunebed D47 enkele dekstenen bijgeplaatst.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.115-116; Brood 2002, p.303; Buiskool e.a. 1923, p.22-26; Leeuw z.j., p.7-12.

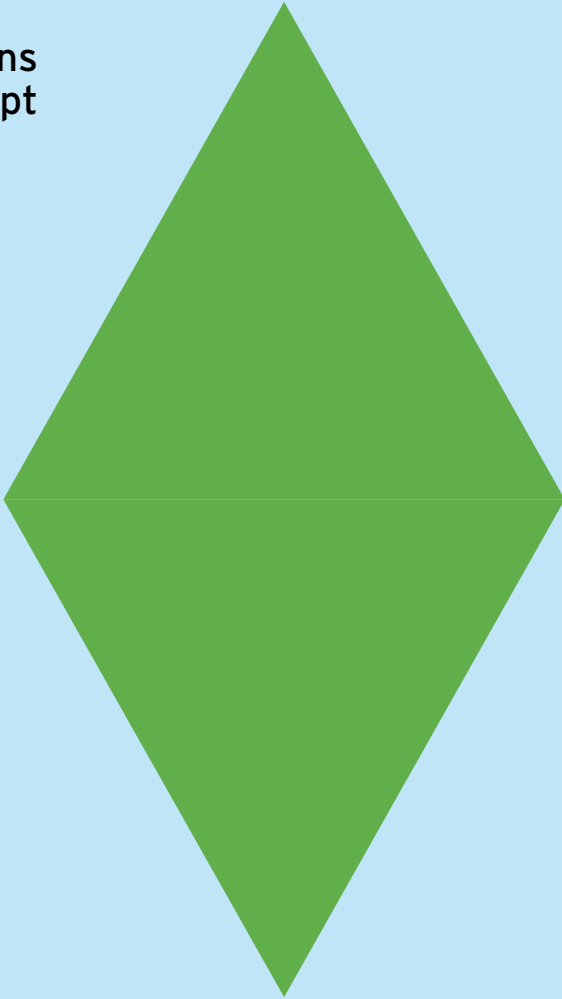
De boswachterij Emmerdennen ligt ingeklemd tussen de wijken Emmermeer aan de westzijde, Angelslo aan de zuidzijde en Emmerhout aan de oostzijde. Het bos bestaat uit een aantal onderdelen, waaronder de Haantjesduinen ('Haantje Bak', met een oud grovedennenbos en een hunebed) en Klein Zwitserland (een park van een halve hectare). De Emmerdennen zijn vlak na 1823 aangelegd om de zandverstuivingen tegen te gaan, die de vruchtbare essen bedreigden. In 1929 plaatste de VVV een monument in de Emmerdennen, waarop te lezen staat dat men hulde bracht aan het

bestuur van de NV Emmerdennen, dat in 1910 het initiatief had genomen tot het behoud van 'ons **schoone bosch**'. Tijdens de vele grote werkgelegenheidsprojecten in de crisisjaren werd het bos aan de zuidzijde met nog eens bijna duizend hectare naaldbos uitgebreid. Hiervan verdween in de jaren zestig zo'n vijftientig hectare voor de bouw van de wijk Emmerhout. Aan de Boslaan ligt een boswachterswoning uit 1919, een provinciaal monument (Boslaan 16).

*Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.114;
 Brood 2002, p.304; Buiskoop e.a.
 1923, p.29-32.*

de
mens
grijpt
in

B

De eerste permanente nederzettingen

De eerste nederzettingen, die in de vroege Bronstijd waren ontstaan, waren door het systeem van het steeds opnieuw in gebruik nemen van nieuwe landbouwgronden niet permanent, maar verplaatsten zich telkens. Hierin kwam geleidelijk verandering toen door het gebruik van betere gereedschappen en bemestingsmethoden (het 'drieslagstelsel') de braakliggende periode van het land steeds korter werd. Het was in de late Middeleeuwen dan ook niet meer noodzakelijk om regelmatig te verkassen wanneer de grond uitgeput

raakte, zoals dat in de eeuwen daarvoor nog wel gebruikelijk was (het systeem van de ‘zwervende erven’).

De hoeveelheid bewoners nam tussen de IJzertijd en de Vroege Middeleeuwen af. In de vierde eeuw n.Chr. waren er in plaats van elf nederzettingen vermoedelijk nog maar vier huishoudens: in Emmen, Noordbarge, Zuidbarge en Weerdinge. Na de grote volksverhuizingen in de vierde en vijfde eeuw n.Chr. concentreerde de bevolking zich rond de stroomgebieden van de Kleine Vecht, het Meppelerdiep en de Drentse Aa. Hier ontstonden respectievelijk het Zuidenveld, het Westenveld en het Noordenveld. De hoofdplaats in het gebied was Sleen. Het gebied was per schip slecht bereikbaar, maar wel liepen er enkele belangrijke handelswegen: van Steenwijk naar Groningen en twee over de Hondsrug.

Omstreeks 800 n.Chr. was er in het gebied veel bos, dat zich had kunnen herstellen door een hogere grondwaterstand. Ook vond er geen boskap meer plaats voor rondtrekkende akkerbouw. De bruikbaarheid van de gronden was echter beperkt. De hoge delen waren te droog. Het keileem lag hier diep onder de oppervlakte, waardoor het bodemwater wegzakte en de vruchtbare bodemstanddelen meenam. In de lager gelegen delen lag het keileem juist dicht aan de oppervlakte, met als gevolg dat het water niet kon wegvloeien en de gronden dus te nat waren. De nederzettingen lagen in deze periode in de buurt van water. Het totale gebied telde niet meer dan twintig huishoudens. In de negende eeuw groeide het aantal inwoners gestaag. Emmen, dat inmiddels een kerkelijk centrum was geworden dat belasting inde en handel dreef, telde rond het jaar 944 waarschijnlijk maximaal tien hoeven. Aan het eind van de Middeleeuwen was Emmen waarschijn-

lijk 24 hoeven groot, Barge telde 25 boerderijen en Weerdinge was destijds tien boerderijen groot.

De boeren verbouwden met name gerst, haver en rogge en in mindere mate dille, selderij en lijnzaad. Daarnaast werden er runderen en varkens gehouden voor het vlees en schapen voor de melk. Het economisch zwaartepunt verplaatste zich van de akkers en open plekken in de bossen naar de zone tussen de akkers en de beek in. Vanaf de achtste eeuw n.Chr. werden aan de rand van het beekdal hooilanden aangelegd en er kwamen weilanden. Aan de randen van de dorpen ontstonden grote brinken, waar het vee geregeld bijeen werd gedreven om het te melken en bij te voeren. Voortdurende bevolkings- en belastingdruk leidde tot constante intensivering van het landgebruik om zo de productie te kunnen verhogen. Deze productieverhoging werd mede mogelijk door de uitvinding van de keerploeg, waarbij niet alleen voren in de grond werden getrokken, maar deze tevens werd gekeerd. Door deze nieuwe ploegmethode werd het mogelijk om ook hoger gelegen gebieden te ontginnen. Zo ontstonden vanaf de negende eeuw de Emmer Es, de Barger Es en de Weerdinger Es. De nieuwe bouwlanden zijn nog steeds te herkennen aan de langwerpige perceelvorm, in tegenstelling tot oudere, meer vierkante percelen. De nieuwe keerploeg was namelijk zwaarder en minder makkelijk wendbaar dan zijn voorganger, het eergetouw. De ongecultiveerde gronden met bos, hei en veen werden benut voor hout, kreupelhout en eikels voor de varkens. Gras- en heideplaggen werden gebruikt voor bemesting van de akkers. Deze driedeling in essen, groenlanden en ongecultiveerde gronden zou tot in de negentiende eeuw de economische basis voor de dorpen vormen.

De boerderijen waren destijds nog steeds van leem en hout. In de late middeleeuwen werden de boerderijen voorzien van een tussenwand, een brandmuur, die het tot dan toe in open verbinding staande woongedeelte van het stalgedeelte afscheidde. Ook het stalgedeelte veranderde, met name door de uitvinding van de dorsvlegel. Weliswaar bleef het vee in de zijbeuken, maar de middenbeuk werd verbreed om in het middenpad een dorsvloer aan te brengen. De koeien werden omgedraaid en kwamen met de kop naar het midden te staan, om zodoende de dorsvloer niet te bevuilden.

De randveenontginningen

Het centrale deel van het veengebied was door de slechte begaanbaarheid praktisch onbewoond. Wel ontwikkelde zich in de dertiende eeuw de randveenontginningen Schoonebeek en Roswinkel en iets later aan de westzijde van het Bourtangermoor de randveenontginning Dalerveen. Deze nieuwe vestigingsplaatsen waren niet willekeurig gekozen. Men vestigde zich bij voorkeur in een overgangszone van hoog naar laag en in het bijzonder op die plaatsen waar het hoogveen grensde aan een beekdal. De zandrugcomplexen langs de Runde, het Schoonebeekerdiep en het Drostendiep boden voldoende droge bouwplaatsen voor de boerderijen. Vanaf hier werd het hoogveen ontwaterd en veranderd in bouwland. Het lager gelegen veen in het beekdal werd ontgonnen tot grasland. De randveenontginningen onderscheidden zich ruimtelijk gezien van de wat 'rommelige' esdorpen, doordat de boerderijen hier naast elkaar op de zandrug werden geplaatst en de bouwkavels loodrecht op deze bewoningsas werden aangelegd.

Hierdoor ontstond een duidelijke strokenverkaveling, sterk beïnvloed door de natuurlijke gesteldheid van het gebied.

Net als in de overige nederzettingen in dit gebied het geval was, hadden de bewoners van de randveenontginningen gemengde boerenbedrijven; men verbouwde rogge en haver en later - vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw - voornamelijk boekweit. Daarnaast hield men rundvee, met name ossen.

De nieuwere tijd

In het kerspel (kerkgemeente) Emmen, bestaande uit de buurschappen Emmen en Westenesch, Bargum (Noord- en Zuidbarge) en Weerdinge, was omstreeks 1650 de omvang van de boerenbedrijven bovengemiddeld. Desondanks was in de zeventiende en achttiende eeuw in Emmen (en in overigens heel Drenthe) naar schatting maar zes procent van het oppervlak in gebruik als akkerland. Om risico's zoals mislukte oogsten of veeziekten te spreiden, werd in Drenthe de roggeteelt veelal gecombineerd met het fokken van paarden en rundvee.

Dat de hoeveelheid landbouwgrond niet werd uitgebreid, had waarschijnlijk alles te maken met het feit dat niet de opbrengst, maar de hoeveel grond bepalend was voor de hoogte van de te betalen belastingen. In plaats van uitbreiding van de hoeveelheid bouwland, werden de in gebruik zijnde gronden steeds intensiever benut. Dit was mede noodzakelijk door een sterke bevolkingsgroei. Tussen 1672 en 1804 vond er waarschijnlijk een verdubbeling plaats van het aantal inwoners van Emmen, terwijl Zuidbarge in deze periode groeide van 80 naar 186 inwoners. Intensivering van de gronden slaagde met name door de toepassing van een

betere bemesting, bestaande uit plaggen gemengd met schapenpoep. Hiertoe nam de hoeveelheid schapen, die werden geweid door een gezamenlijke schaaпsherder, toe. De overige veestapel kromp in, ten gunste van de akkerbouw. Er kwamen meer kleinere boeren, die hun werkzaamheden soms aanvulden met nevenactiviteiten.

De grootschalige houtkap in de achttiende eeuw - zo verdwenen bijvoorbeeld het Schimmerhout en het Weedingerwoud - in combinatie met de toenemende hoeveelheid schapen die de heikaaпvraten en het steken van plaggen, leidde tot grootschalige zandverstuivingen (waaronder de Emmerduinen), die een bedreiging werden voor de vruchtbare akkers.

De negentiende eeuw

In 1832 was, zelfs voor die tijd, de bevolkingsdichtheid van de huidige gemeente Emmen uitzonderlijk laag: acht inwoners per vierkante kilometer. De bewoning concentreerde zich op de Hondsrug in de esdorpen Emmen, Noord- en Zuidbarge en Weedinge. Daarnaast woonde een zeer gering aantal inwoners in de esgehuchten Angelslo, Westenesch en Den Oever. Rond 1850 bestond het grondoppervlak van de gemeente Emmen nog slechts voor 11,5% uit cultuurland, waarvan minder dan een derde als bouwland. De rest was woeste grond.

In de negentiende eeuw vonden er grote veranderingen plaats in de landbouw, voornamelijk veroorzaakt door verregaande mechanisatie en de opkomst van kunstmest. Steeds meer boeren gingen zich toeleggen op zuivelproductie (met name door de grote vraag naar boter vanuit Engeland) en de akkerbouw kwam in dienst te staan

van de veeteelt. De rundveestapel werd uitgebreid, met name met melkkoeien. Het rundvee werd verhandeld op de Emmer markt, die bijvoorbeeld in 1891 maar liefst zeventien markten telde. Door de bevolkingsgroei en de stijgende welvaart in Nederland en de industrialisatie in Engeland, België en Duitsland nam ook de vraag naar varkensvlees toe. Door het toenemende gebruik van kunstmest kromp rond 1880 het aantal schapen. In de jaren negentig was het gebruik van kunstmest gemeengoed geworden in Emmen. Er werd woeste grond in cultuur gebracht, er was minder vee nodig en de hoeveelheid grasland nam af. De paardenfokkerij, die in de eerste helft van de negentiende eeuw niet meer van betekenis was, nam met name in Roswinkel rond 1890 weer toe. Dit leidde in 1905 tot de eerste paardenmarkt in Emmen. De toestroom van mensen in de streek zorgde in de tweede helft van de negentiende eeuw ook voor een enorme toename van het aantal geiten. Vooral veel veenarbeiders hadden een geit om in hun eigen behoefte te kunnen voorzien. Door de toevloed van goedkoop maïs uit Amerika en de stijgende vraag naar eieren werd er ook steeds meer pluimvee gehouden. In 1929 werd het Oosting-Instituut opgericht, ter bevordering van de pluimveeteelt. Dit instituut was vernoemd naar notaris Oosting, die bij zijn dood zijn huis en tuin met dit doel naliet aan de gemeente. Ook het fokken van ander kleinvee, zoals konijnen, werd aangemoedigd. De oprichting van het instituut had een explosieve groei van de pluimveeteelt tot gevolg. In 1965 werd het Oosting-Instituut ondergebracht in een nieuwe stichting: de Stichting Pluimveepr oefbedrijf Drenthe te Assen.

Boekweit en aardappelen

Traditioneel werd er in deze streek veel winterrogge verbouwd, dat diende als broodkoren en als voer voor runderen. Naast rogge kregen boekweit en aardappelen echter een steeds belangrijker plaats. Vanaf 1860 vestigden zich kolonisten, voornamelijk afkomstig uit het Duitse deel van het Bourtangermoor, in Zuidoost-Drenthe. Voor hen was veenboekweit het belangrijkste middel van bestaan. Het benodigde veen werd aan de nieuwkomers verhuurd door Barger zandboeren en ontginningsmaatschappijen, zoals de Drentsche Veen- en Middenkanaal Maatschappij, die onder andere grote delen van het Oosterveen en het Smeulveen verhuurde. In het midden van de negentiende eeuw ontstonden zo de boekweitkolonies Vastenow en Boerendord, een deel van de latere veenkolonie Nieuw-Dordrecht en het oude Erica, dat even ten noorden van de latere veenkolonie Erica lag. Het hoogtepunt van de veenboekweit in Emmen lag in 1876-1877. In de jaren tachtig liep de boekweitteelt snel terug door vervening, dalende roggeprijzen en de opkomst van kunstmest, waardoor de mogelijkheid ontstond om afgegraven veen in cultuur te brengen. Veel boekweitboeren kwamen terecht in de vervening of trokken weg. Na 1927 werd er in de gemeente Emmen geen boekweit meer verbouwd.

Vanaf omstreeks 1868 werden in Zuidoost-Drenthe ook steeds meer aardappelen verbouwd. Dit was mogelijk geworden door de groeiende veestapel; aardappelen hebben namelijk een zware bemesting nodig. Haver werd pas in de twintigste eeuw van belang voor Emmen.

Crisis, bloei en groei

Onder de verdergaande mechanisatie en de opkomst van de – zij het zeer dure – kunstmest, door de invoer van goedkoop graan uit Amerika, goedkoop vlees uit Australië en Nieuw-Zeeland, betere boter uit Denemarken en de opkomst van margarine, verslechterde de concurrentiepositie van de Nederlandse landbouw. Dit leidde tot de Landbouwcrisis, die duurde van 1876 tot circa 1895. Om deze crisis het hoofd te kunnen bieden, werd in 1891 in Emmen de eerste coöperatieve landbouwvereniging opgericht, met als doel om gezamenlijk grondstoffen in te kopen. Deze vereniging had slechts een bemiddelende rol en geen eigen kapitaal. In 1896 werd de Drentsche Landbouw Credietbank opgericht; een coöperatieve boerenleenbank.

In het begin van de twintigste eeuw kwam de landbouw weer tot bloei, hetgeen duurde tot en met de Eerste Wereldoorlog. In de jaren twintig was er weer sprake van een neergang. De economische crisis zorgde voor lage prijzen voor akkerbouwproducten, met als gevolg een uitbreiding van de veestapel. Het aardappelareaal liep terug en er werd meer haver en tarwe verbouwd. In de jaren dertig kwam door de devaluatie van de Engelse pond en de Deense kroon de export in de problemen, waardoor er overvloedige voorraden ontstonden en de prijzen verder daalden. Door de malaise werden nieuw ontgonnen gronden niet verkocht of verpacht. In 1926 was in Zuidoost-Drenthe nog maar 6% van het vergraven veen (de dalgronden) in cultuur gebracht en bestond 57% van de bodem nog uit woeste gronden en heide. Langzamerhand kwam hier verandering in. Vanaf 1925 begonnen de ontginningen in het kader van de werkverschaffing. De dalgronden werden grotendeels veranderd

in landbouwgronden en de heide- en zandgronden werden voornamelijk als bosgrond in gebruik genomen. Al met al werd tussen 1900 en 1930 het landbouwareaal verdubbeld. Dit leidde tot een toename van het aantal grote bedrijven. Ook het aantal eigenboeren nam toe ten opzichte van de pachters.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog had de voedselvoorziening de hoogste prioriteit. De regering stelde premies ter beschikking om grasland om te zetten in bouwland. Gemeenten moesten er op toezien dat er geen grond braak bleef liggen. Zelfs parken en plantsoenen werden geschikt gemaakt voor de teelt van gewassen. Er ontstond een tekort aan veevoer en kunstmest, waardoor de rundveestapel afnam, de melkproductie terugliep en de opbrengst van de gewassen achterbleef. Daarnaast was er gebrek aan arbeidskrachten en werden er vanaf 1944 ook steeds meer paarden gevorderd.

Na de Tweede Wereldoorlog werden er weer meer runderen gehouden dan varkens. Over het geheel genomen kromp de veestapel sterk in. Niet iedereen had meer een eigen koe of geit, varkens en kippen. Schapen waren bijna helemaal verdwenen. In 1964 werd de wekelijkse veemarkt in Emmen opgeheven. Intussen werden de boerenbedrijven steeds groter, onder andere als gevolg van de mechanisatie. In 1979 ontstond de *Herinrichtingswet Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën*; om de landbouwbedrijven rendabeler te maken moest er herverkaveling, kavelverbetering en vergroting van de bedrijven plaatsvinden. In 1988-1989 werden de definitieve plannen binnen de gemeente Emmen vastgesteld, waarbij, net zoals in de rest van Nederland, hele boerderijen zouden moeten worden verplaatst.

De ontginning van het veen

Toen in de tweede helft van de negentiende eeuw de verving op gang kwam, vond het grootste deel van de bevolking in Zuidoost-Drenthe zijn bestaan in de landbouw. In tegenstelling tot in Groningen, Friesland, Overijssel en andere delen van Drenthe, werd hier pas vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw op grote schaal turf gewonnen. Het gebied lag zo geïsoleerd ten opzichte van de belangrijkste afzetgebieden in het westen van het land en van de belangrijkste natuurlijke en gegraven waterwegen, dat ontsluiting van het gebied voor 1850 te grote investeringen zou hebben gevergd, die nooit renderend zouden zijn geweest. Toen het veen elders opraaakte, kwam in Zuidoost-Drenthe een stormachtige ontwikkeling op gang, waarbij in minder dan een eeuw tijd het overgrote deel van het veen werd afgegraven. Bestond in 1832 nog 72% van het grondgebied van de huidige gemeente Emmen uit veen, in 1926 was dit nog maar 34%. Commerciële exploitatie van het veengebied bleek pas mogelijk na de aanleg van kanalen. Voordat de turf kon worden afgegraven, moesten de veenmoerassen onderwater worden. Daarnaast waren de kanalen nodig voor het vervoer. In het algemeen zijn er drie ontginningssystemen te onderscheiden. Allereerst kunnen de afwateringssloten, of 'wijken', vanuit een enkel kanaal worden gegraven, waarbij de wijken aan het einde soms verbonden worden door een achterdiep. Voorbeelden zijn Barger-Compascuum en het gebied rondom Nieuw-Weerdinge. (3) Het systeem met een dubbel kanaalsysteem bestaat uit twee kanalen op een afstand van tweehonderd meter, met van daaruit aan weerszijden de wijken. De beide kanalen zijn op gezette afstanden met elkaar verbonden

door dwarskanalen. In de ‘*vooraffen*’ tussen de hoofdkanalen konden zich middenstanders en arbeiders vestigen, zonder dat dat ten koste ging van de voor de landbouw – na de verveening - bestemde grond tussen de wijken. Een ander voordeel was dat er slechts een beperkt aantal bruggen nodig was. Een voorbeeld van zo’n dubbel kanalensysteem is Emmer-Compasuum. (4) Ten slotte was er nog het bloksysteem, dat vooral werd toegepast bij een reliëfrijke ondergrond. Hier was het minder lonend en lange, rechte kanalen te graven, omdat hiervoor teveel graafwerk en/of sluisen nodig waren. Vanuit het hoofdkanaal groef men korte zijkanalen, met van daaruit wijken. Voorbeelden van dit systeem zijn Erica, Nieuw-Amsterdam en Klazienaveen. Voor alle systemen geldt dat de wijken op circa 180-200 meter van elkaar werden gegraven. Zij omsloten een ‘*veenplaats*’, die in het midden nog een ‘*middenraai*’, een afwateringssloot, had.

De ontginning van het veen geschiedde planmatig, op basis van het ‘*Reglement op de verveeningen in de provincie Drenthe*’, dat in 1853 door Gedeputeerde Staten was vastgesteld. Dit plan gaf aan waar de kanalen en de wijken gegraven moesten worden, hoe diep deze waterwegen zouden zijn, waar sluisen en bruggen moesten worden gebouwd en waar de wegen kwamen. Ook werden er vaak regelingen getroffen wie verantwoordelijk was voor de kanaal- en wijkaanleg en wie er zorg moest dragen voor het onderhoud. De aanleg van de kanalen zou in de praktijk geschieden door enkele grote kanaalmaatschappijen, gefinancierd door grote kapitaalbeleggers en vaak met steun van de overheid. De inkomsten van de kanaalmaatschappijen kwamen vooral uit kanaalgelden (afvaart-, brug- en sluisgelden). De concessie tot de eigenlijke verveening

kwam in de meeste gevallen op naam te staan van een veenschap of waterschap, die door de gemeenten werden opgericht. Zo ontstonden onder andere de waterschappen Barger-Oosterveen (1864), Barger-Erfscheidenveen (1885) en Barger-Compasuum (1891) en de veenschappen Barger-Westerveen (1869), Weerdinge (1881) en Zwartenbergerveen (1903). Andere veengebieden werden aangekocht door particuliere maatschappijen, zoals de Drentsche Land Ontginnings Maatschappij (DLOM) uit Amsterdam, de NV Het Emmer-Compasuum, de NV Emmer-Erfscheidenveen en The Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. uit Londen.

DKM en DVMKM

De eerste plannen om de Zuidenveldse venen te ontsluiten dateren uit het begin van de negentiende eeuw. Plannen van de provinciale overheid liepen wegens geldgebrek op niets uit. Het graven van kanalen vergde grote investeringen. Uiteindelijk lukte het enkele grote kanaalmaatschappijen om de ontginning van het veen ter hand te nemen. Dit gebeurde vanuit twee richtingen: het noordwesten en het westen. In 1848 werd er door de Drentse jonkheer mr. A.W. van Holthe tot Echten een plan ingediend om de Hoogeveense Vaart te verbeteren en te verlengen tot in de venen van de gemeente Emmen. De Amsterdammers J. Kalff van het bankiershuis J. Kalff & Co. en mr. J. Heemskerk sloten zich bij het plan aan en richtten de Drentsche Kanaal Maatschappij (DKM) op, welke door de provincie en enkele Drentse gemeenten financieel werd gesteund door de aankoop van aandelen. Zo was de maatschappij voor circa dertig procent in handen van de provincie. Na de verbetering van de Hoogeveense Vaart werd in 1857 begonnen

met het graven van de Verlengde Hoogeveense Vaart. In 1860 was het werk afgerond en kon de eerste turf uit Noord- en Zuidbarge worden vervoerd en verkocht. In 1863 vond het eerste vervoer van turf vanuit Erica plaats.⁽⁵⁾ Vanuit de Verlengde Hoogeveense Vaart werd een zijtak in zuidelijke richting gegraven naar het Amsterdamsche Veld, een veengebied dat in 1851 door de Drentsche Land Ontginnings Maatschappij van de markegenoten van Noord- en Zuidbarge was gekocht.⁽⁶⁾ Dit betekende het ontstaan van Nieuw-Amsterdam. Vanuit deze zijtak werd in 1866 in oostelijke richting het Dommerskanaal gegraven en – hier weer een zijtak van - de Zuidersloot, die de noordgrens van de gemeente Schoonebeek vormde.

Een tweede concessie werd verleend in 1852. De Drentsche Veen en Midden Kanaal Maatschappij (DVMKM), gevestigd in Dordrecht, liet een kanaal graven vanuit de Drentse Hoofdvaart tot in de venen van Noord- en Zuidbarge: het Oranjekanaal.⁽⁷⁾ De maatschappij kocht tevens twee percelen veengrond: het (Barger-) Oosterveen en het Smeulveen, die ten zuiden van Emmen en oostelijk van de Hondsrug lagen. De aanleg van het kanaal verliep voorspoedig; in 1858 was men met het kanaal gevorderd tot aan het Oosterveen. De maatschappij bleek echter niet succesvol. Het Oranjekanaal bleek vaak niet bevaarbaar wegens een te lage waterstand. Om dit probleem te verhelpen werd in 1873 een stoomge-maal aan het kanaal geplaatst. Desondanks zag de maatschappij zich in 1874 genoodzaakt om het Smeulveen aan de Groningse industrieel W.A. Scholten te verkopen. Terwijl het Oranjekanaal voor afvoer van turf nooit van betekenis is geworden, bleek de Hoogeveense Vaart waterstaatkundig en geografisch verre superieur.

De verhoudingen tussen de DKM en de DVMKM waren vanaf het eerste begin gespannen. Een verbinding tussen de Verlengde Hoogeveense Vaart en het Oranjekanaal kwam, ondanks dat de gemeente hier op aandrang, niet tot stand. Ook protesteerde de DVMKM tegen het doortrekken van de Verlengde Hoogeveense Vaart naar de Duitse grens in noordoostelijke richting, omdat dit kanaal dan te dicht binnen de invloedssferen van die van het Oranjekanaal kwam te liggen. Deze conflicten zouden voortduren tot 1880, voordat het werk op grote schaal kon worden hervat. In 1894 had de Verlengde Hoogeveense Vaart de rijksgrens bereikt. Ten slotte kwam in 1898 een verbinding met het Koninkrijk Pruisen tot stand. Na de Verlengde Hoogeveense Vaart en het Oranjekanaal kwamen in het eind van de negentiende eeuw nog talrijke andere kanalen tot stand, zoals het Stieltjeskanaal naar het zuiden (1884).⁽⁸⁾

Ook vanuit het noorden werden de Emmense venen ontgonnen. Hier kon namelijk direct worden aangesloten op de verveningen van Oost-Groningen. De geleidelijke verlenging van de bestaande kanalen vergde minder grote investeringen. Vanaf 1872 legde de stad Groningen een kanaal aan tussen Stadskanaal en Weerdinge, de Weerdingermond. Vanaf 1875 trok men het Stadskanaal door via Ter Apel naar Emmer-Compascuum (1878-1880), het Emmer-Erfscheidenveen en later het Smeulveen. De veeneigenaren moesten doorvaartgeld aan Groningen betalen en verdere verlenging van de kanalen de venen in was een zaak van de grondeigenaren. Zo ontstond bij Weerdinge het Hoofdkanaal A (ook wel het Weerdingerkanaal genaamd), bij Emmer-Compascuum, dat was aangekocht door de NV Het Emmer-Compascuum, het Ooster- en

Westerdiep en in het Emmer-Erfscheidenveen Hoofdkanaal A en Hoofdkanaal B. Het Roswinkelerveen werd pas in het begin van de twintigste eeuw op het kanalenstelsel aangesloten, middels het Oude- en het Nieuwe Schuttingkanaal. De eerste verbinding tussen het op Groningen gerichte kanalenstelsel in het noordoosten en de Verlengde Hoogeveense Vaart kwam in 1906 tot stand via het Scholtenskanaal, vernoemd naar Groninger W.A. Scholten, die in 1874 het Smeulveen van de DVMKM had overgenomen. Langs het Scholtenskanaal stichtte zijn zoon Jan Evert Scholten diverse fabrieken en andere gebouwen, waaronder een postkantoor, een hotel en een kerk met pastorie. Hierdoor ontstond het dorp Klazienaveen, vernoemd naar de vrouw van W.A. Scholten, Klazien Scholten-Sluis.

Vooraf de beide kanaalmaatschappijen DKM en DVMKM hebben het beeld van het veengebied van Zuidoost-Drenthe bepaald. De huidige ruimtelijke structuur van de gemeente Emmen, met een kern en dorpen, is een gevolg van de verveningsactiviteiten. Langs de kanalen liep doorgaans een verkeersweg, waaraan een veenkolonie ontstond. De turfwinning had ook zijn weerslag op de bevolkingsgroei. Woonden er omstreeks 1850 slechts een paar duizend mensen in deze streek, in 1940 had het dorp Emmen al 50.000 inwoners.

Het goederenvervoer bleef tot na de Tweede Wereldoorlog in hoofdzaak gebruik maken van al deze gegraven waterwegen. Na de afloop van de verveningen bleek het stelsel van kanalen en wijken steeds meer een last van de regio. De industriële ontwikkeling werd bemoeilijkt door de vele gammele bruggen, waar vrachtauto's vaak niet overheen mochten rijden. In de loop van de jaren

vijftig werden plannen ontwikkeld die neerkwamen op een totale reconstructie van het veenkoloniale gebied, waarbij de nadruk steeds meer kwam te liggen op het dempen van vaarwegen. Het landschap veranderde hierdoor ingrijpend; alleen de belangrijkste hoofdkanalen bleven behouden.

De turfwinning

In de negentiende eeuw deden de groeiende bevolking en de toenemende nijverheid de behoefte aan brandstoffen, met name aan turf, stijgen. Het afsteken van het veen, het turfsteken, was een typische seizoensarbeid. Het seizoen voor de zwarte turf liep van ongeveer half maart tot half juni. Na het graafwerk trokken de arbeiders vaak naar Holland of Friesland om te gaan hooien. De grote bolsterturven werden daarentegen juist 's winters gestoken, van september tot maart. Deze bolsterturven werden gestoken uit het grauwveen, de op een na bovenste laag van het hoogveen, dat bedekt was door bonkaarde. Bolsterturf trof men vooral aan in het zuiden van de gemeente Emmen, in het Barger-Oosterveen en het Amsterdamsche Veld. De bolsterturf werd vermalen tot turfstrooisel, dat vooral werd gebruikt in paardenstallen, maar later ook in de tuinbouw en - gemengd met melasse - als veevoer. Het vermalen gebeurde in fabrieken, zoals die van de NV Griendtsveen Turfstrooisel Maatschappij aan het Amsterdamsche Veld (1909). Verder waren er de NV Veenderij & Turfstrooiselfabriek Klazienaveen (1889), de NV Oud-Schoonebeeker Turfstrooiselfabriek aan Kanaal A te Schoonebeek (1926, later de NV Turfstrooiselfabriek en Veenderij A. Veldkamp) en de Coöperatieve Turfstrooiselfabriek Barger-Oosterveen (1929).

Behalve de bolsterturf onderscheidde men nog drie andere soorten turf. Fabrieksturf was een groot formaat turf, die werd gemaakt van blauw- of zwartveen, de laag onder de bolster. Deze veenlaag werd aangetroffen in bijna heel Zuidoost-Drenthe en was dan ook het massaproduct in deze streek. Het hoogveen werd gestoken, de turven werden gedroogd op een 'zetveld' en opgestapeld. De fabrieksturf werd vooral als brandstof gebruikt door fabrieken met stoommachines, zoals aardappelmeel- en strokartonfabrieken, steenbakkerijen, kalk- en broodfabrieken.

De huisbrandturf (of baggerturf) was kleine, compacte turf die werd gebruikt om te koken en voor de verwarming van huizen. Deze turf werd gemaakt van laagveen, dus van veen dat onder water is ontstaan. Dit dargveen, de onderste laag van het veen, werd gevonden in het noordoosten van de gemeente Emmen, in de omgeving van Emmer-Compascuum en Nieuw-Weerdinge. De fabricage van huisbrandturf werd al vroeg gemechaniseerd met behulp van de stoombaggerturfmachine. De huisbrandturf werd vooral afgezet in Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe. Tot slot was er nog persturf: vaak een mengsel van verschillende soorten veen. De productie van persturf was geheel gemechaniseerd, een ontwikkeling die in 1926 was begonnen, waardoor er op arbeidskosten bespaard kon worden. Persturf was zowel geschikt voor huis- als voor industrieel gebruik.

De turfcrisis

Het belang van turf als brandstof duurde echter niet lang. Tot 1867 was men in Drenthe voornamelijk bezig geweest met het graven van wijken en kanalen. De Verlengde Hoogeveense Vaart

was in 1869 voldoende waterhoudend om turf af te voeren en toen kon de werkelijke productie op gang komen. Maar al vanaf 1880 kwam er steeds meer concurrentie van de Duitse en later ook de Nederlandse steenkool. Steenkool heeft ten opzichte van turf een dubbele verbrandingswarmte, dus er is twee keer minder van nodig. Dit scheelde opslagcapaciteit bij de fabrieken. Daarnaast gaf turf veel as, waren de transportkosten hoog door tol-, sluis-, brug- en afvaartgelden (samen goed voor zo'n dertig procent van de verkoopprijs) en was de winning van fabrieksturf moeilijk te mechaniseren. Ook waren het aanbod en de prijs van turf aan grote schommelingen onderhevig.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog steeg de vraag naar turf, hetgeen zelfs leidde tot een verhoogde immigratie naar Drenthe. Kort na de Eerste Wereldoorlog viel de vraag naar fabrieksturf grotendeels weg. Duitsland moest vanwege zijn herstelbetalingen grote hoeveelheden steenkool in het buitenland afzetten. De steenkoolproducerende landen Groot-Brittannië, België en Nederland kwamen terecht in een felle concurrentiestrijd, waardoor de prijzen sterk daalden. Hierop kelderden ook de turfprijzen en de lonen verlaagden. De turfcrisis had voor Drenthe – destijds de grootste turfproducent van Nederland - rampzalige gevolgen. Van de 41.000 inwoners van de gemeente Emmen waren er 30.000 afhankelijk van de verveningen. Er volgde een periode van grote werkloosheid, die men vanaf 1923 probeerde te bestrijden middels werkverschaffingsprojecten. Ook zocht men in de jaren twintig en dertig naar mogelijkheden om turf als grondstof te gebruiken voor andere producten, zoals turfbriketten en turfcokes, textiel, bouwplaten en -tegels en isolatiemateriaal, en onderzocht men nieuwe

Turfsteken

productiemethoden. In 1925 werd het Rijks-Turfproefstation onder leiding van ir. R. Sybolts opgericht. Uit onderzoek bleek dat alleen de productie van persturf economisch haalbaar was en dat mechanisatie weliswaar mogelijk was, maar ten koste zou gaan van de werkgelegenheid.

In 1926-1927 volgden er steunmaatregelen van het Rijk (het 'Kwartje van Kan') om de oude turfvoorraden op te ruimen. Er was al sprake van overproductie sinds 1919. In 1933 werd turf beschouwd als crisisproduct en het viel hiermee onder de Landbouwcrisiswet. In 1934 werd de Stichting Nederlandsche Turfcentrale opgericht, met als doel om de productie en verkoop van fabrieksturf te reguleren. Er werd een maximale productie vastgesteld en er kwam een centraal verkoopkantoor. Het was echter de Tweede Wereldoorlog die de vraag naar turf weer deed toenemen. Na de Tweede Wereldoorlog had turf als brandstof geen betekenis meer. De productie van huisbrandturf duurde tot circa 1960, hetgeen vooral te wijten was aan het toenemend aantal gasaansluitingen van de huishoudens. Fabrieksturf werd nog geproduceerd tot in de tweede helft jaren van de jaren zestig. Na de Tweede Wereldoorlog werd het merendeel van het veen echter niet meer afgegraven om te dienen als brandstof, maar voor het verkrijgen van landbouwgronden, voor de productie van tuinturf en als grondstof voor de Puritfabriek in Klazienaveen. De productie van pers- en strooiselturf liep door tot in de jaren tachtig.

Tuinbouw

In de gemeente Emmen was er hoofdzakelijk sprake van landbouw en turfwinning. Tuinbouw vond alleen plaats voor eigen

gebruik. Door de veencrisis in de jaren twintig zag de gemeente tuinbouw als een welkome aanvulling op de werkgelegenheid. In 1921 liet de gemeente 42 hectare in het Amsterdamsche Veld en 24 hectare aan de Dikkewijk in Nieuw-Amsterdam ontginnen om aan tuinders uit te geven. Het ontbrak de voormalige veen- en landarbeiders echter aan kapitaal en vakkennis. Daarnaast beschikte men over te weinig goede grond en glas en waren er afzetproblemen.

In 1925 werd de Centrale Vereniging voor den Opbouw van Drenthe opgericht, met als doel om de positie van veenarbeiders te verbeteren door hen om te vormen tot boeren en tuinders. Men kocht daarop in 1928 een huis in Nieuw-Amsterdam aan om een lagere tuinbouwschool met een proeftuin te beginnen. In Nieuw-Amsterdam kwam ook een veilinggebouw, waar men rond 1930 vooral kool en bonen veilde.

De tuinbouw in de gemeente Emmen verkeerde voortdurend in financiële problemen. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd de tuinbouw dan ook gestaakt. Na de oorlog ontwikkelde men opnieuw plannen om de tuinbouw te verbeteren. Er werden twee complexen dalgrond herontgonnen en herverkaveld: het 'grote blok' in het Amsterdamsche Veld ten westen en zuiden van de Warmoesweg en het 'kleine blok' ten westen van de Tuinderslaan. In 1959 werd tuinbouwcentrum Erica I geopend, met 48 bedrijven en een proeftuin, in 1967 gevolgd door Erica II, met nog eens 17 bedrijven. In de jaren zestig ontstond ook tuinbouwcentrum Klazienaveen I, met 50 bedrijven, dat in de jaren tachtig zou worden uitgebreid met een proeftuin (Klazienaveen II). Men verbouwde met name komkommer, tomaten, sla en bloemen, die

werden afgezet via de veiling in Nieuw-Amsterdam. Ruim driekwart van de nieuwe tuinders was afkomstig uit Zuid-Holland; het merendeel was jonger dan 30 jaar. De gemeente had in de tuinbouwontwikkeling een grote stimulerende rol. In 1952 had zij een garantieregeling ingesteld ten behoeve van tuinders die voor de verbetering van hun bedrijf geld wilden lenen bij de Boerenleenbanken. In 1987 ontstond het gemeentelijk tuinbouwstimuleringsfonds, waaraan ook door de provincie werd bijgedragen.

Roswinkel wordt voor het eerst in 1327 genoemd in een acte, waaruit blijkt dat het dorp toen al een kerk had. Het is een langgerekt wegdorp en wordt – net als Schoonebeek – ook wel een randveenontginning genoemd. Het dorp, dat sinds 1815 bij de gemeente Emmen hoort, lag jarenlang vrij geïsoleerd. Om de ontsluiting van Roswinkel te verbeteren werd in 1836-1848 de Roswinkelsedijk aangelegd. In 1905 werd de weg van het Munsterseveld naar Valthermond geopend. Roswinkel kent verscheidene rijks- en gemeentelijke monumenten. De NH kerk (Stad 24) dateert uit 1759 en is hiermee de oudste kerk in de gemeente Emmen. De toren dateert uit 1852-1853. Het gebouw is, net als de pastorie (Stad 16) uit 1887, een rijksmonument. Een ander rijksmonument is de boerderij die in 1910 werd gebouwd

in opdracht van de weduwe H. Geers (Roswinkelerstraat 82). De zogenaamde 'krimpenboerderijen' aan de Roswinkelerstraat, boerderijen waarvan het voorhuis smaller is dan het achterhuis, zijn gemeentelijk monument. De boerderij op nummer 101 werd gebouwd in 1922 in opdracht van de landbouwer H. van Veen door D. Timmerman uit Ter Apel. De boerderij op nummer 104 werd gebouwd in 1928, in opdracht van de landbouwer B.L. Smits door R. Postma uit Ter Apel. De villa aan de Roswinkelerstraat 127 werd in 1935 gebouwd in opdracht van de familie R. Boelken naar ontwerp van de architect A.H. Kleinenberg uit Musselkanaal. Ook dit pand is een gemeentelijk monument.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.115-116; Brood 2002, p.303; Buiskool e.a. 1923, p.22-26; Leeuw z.j., p.7-12.

De laatmiddeleeuwse randveenontginning Schoonebeek bestond oorspronkelijk uit de buurtschappen Westeinde (nu Westersebos), Middendorp, Kerkeind en Oost-einde (nu Oostersebos). Deze oude, agrarische buurtschappen zijn goed bewaard gebleven en kennen tal van monumentale boerderijen, welke in oorsprong veelal dateren uit de achttiende eeuw. Opvallend aan deze boerderijen zijn de grote baanderdeuren, de houten topgevels en de rieten kappen. Hier en daar treft men ook vakwerk aan. We noemen hier de boerderijen aan de Westersebos 10, 11, 12, 13, 14, 21, 23,

26-28 en 30. Ook de bijgebouwen zijn vaak interessant. Zo heeft de boerderij aan Westersebos 5 een tweetal schuren uit de achttiende eeuw en een negentiende-eeuwse varkensstal met stookhut en de boerderij op nummer 17 een aardappelkelder uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Alle genoemde panden zijn rijksmonument. Het Westerse- en Oostersebos zijn sinds 1971 aangewezen als beschermd dorpsgezicht.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.180-181; Brood 2002, p.316; Jans 1941, p.13-14; Leeuw z.j., p.208-213; Minderhout 1984, p.62-63.

Westenesch, ten westen van de Emmer Es, is ontstaan vanuit het moederdorp Emmen. De oorsprong van Westenesch gaat terug tot de twaalfde eeuw. Westenesch telde omstreeks 1800 35 huizen en boerderijen. De huidige boerderijen dateren merendeels uit de negentiende en twintigste eeuw, maar zijn in aanleg veelal achttiende-eeuws. Het esdorp Westenesch is een beschermd dorpsgezicht geworden, mede omdat er weinig veranderd is aan het patroon van het dorp. De meest ingrijpende veranderingen waren de aanleg van het Oranjekanaal in het midden van de negentiende eeuw en de autoweg Emmen-Beilen in de twintigste eeuw.

In Westenesch liggen enkele

rijksmonumenten. De oudste hiervan is de boerderij aan de Westenescherstraat 88, die dateert uit de tweede helft van de achttiende eeuw. De boerderijen aan de Heirweg 4 en 6 dateren uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Een van de latere boerderijen is die aan de Westenescherstraat 50, die in 1915 werd gebouwd in opdracht van de vervener J. Horring. De architect, tevens uitvoerder, was J. Daanje uit Emmen. Het interieur van het statige woongedeelte bevat onder andere bijzondere plafondschilderingen, gemaakt van geperst papier.

*Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.116;
Brood 2002, p.320; Leeuw z.j.,
p.83-88.*

De huidige ruimtelijke structuur van de gemeente Emmen met een kern en dorpen is grotendeels het gevolg van verveningsactiviteiten. Langs de kanalen die in de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw werden gegraven, liep doorgaans een verkeersweg, waaraan veenkolonies ontstonden. De belangrijkste kanalen waren de Verlengde Hoogeveense Vaart uit 1857-1860 en het Oranjekanaal, dat omstreeks dezelfde tijd werd gegraven, al was dit laatste kanaal vanuit economisch oogpunt weinig succesvol. Vanuit de Verlengde Hoogeveense Vaart werd een zijtak in zuidelijke richting gegraven van waaruit in 1866 in oostelijke richting het Dommerskanaal ontstond, op zijn beurt weer overgaand in de Zuidersloot. Na de Verlengde Hoogeveense Vaart en het Oranjekanaal kwamen in het eind van de negentiende eeuw nog talrijke andere kanalen tot stand, zoals het Stieltjeskanaal tussen Coevorden en Nieuw-

Amsterdam (1884) en het Van Echtenskanaal bij Klazienaveen richting Duitse grens (1889-1893). In het noordoostelijk deel van de gemeente werd vanaf 1872 tussen Stadskanaal en Weerdinge de Weerdingermond aangelegd. Vanaf 1875 trok men het Stadskanaal door via Ter Apel naar Emmer-Compasuum (1878-1880), het Emmer-Erfscheidenveen en later het Smeulveen. Zo ontstond bij Weerdinge het Hoofdkanaal A, ook wel Weerdingerkanaal genaamd, bij Emmer-Compasuum het Ooster- en Westerdiep en in het Emmer-Erfscheidenveen Hoofdkanaal A en Hoofdkanaal B. Het Roswinkelerveen werd pas in het begin van de twintigste eeuw op het kanalenstelsel aangesloten, middels het Oude- en het Nieuwe Schuttingkanaal. De eerste verbinding tussen het op Groningen gerichte kanalenstelsel in het noordoosten en de Verlengde Hoogeveense Vaart kwam in 1906 tot stand via het Scholtenskanaal. Vrij recente kanalen zijn het

Verlengde Oosterdiep door het Barger-Compasuum (ca. 1910) en Kanaal A in Schoonebeek (1919). Omdat het uitgebreide kanalenstelsel na de afloop van de verveningen steeds meer een obstakel werd, met name voor het gemotoriseerde verkeer, werden in de loop van de jaren vijftig vele vaarwegen gedempt. Het landschap veranderde hierdoor (wederom) ingrijpend. Alleen de belangrijkste hoofdkanalen bleven behouden. De laatste tijd is er weer meer aandacht voor de oude kanalen. Zo wordt het Oranjekanaal opnieuw ingericht en wordt er een vaarroute aangelegd tussen Erica en Ter Apel.

*Vervenerswoningen
en logement,
Dommersweg /
Van Goghstraat /
Schooldijk / Vaart
NZ / Vaart ZZ /
Zijtak WZ*

*Nieuw-Amsterdam /
Veenoord*

*Vervenerswoningen
en logement,
Dommersweg /
Van Goghstraat /
Schooldijk / Vaart
NZ / Vaart ZZ /
Zijtak WZ*

*Nieuw-Amsterdam /
Veenoord*

De Drentsche Land Ontginnings Maatschappij (DLOM) uit Amsterdam had in 1851 het veengebied gekocht dat later het Amsterdamsche Veld zou worden genoemd. De bouw van woningen aan de westkant van dit veld betekende het ontstaan van Nieuw-Amsterdam. Nieuw-Amsterdam vormde een tweelingdorp met Veenoord, hiervan gescheiden door de Schooldijk. Veenoord, dat aanvankelijk behoorde tot de gemeente Sleen, was omstreeks 1858 ontstaan als een kolonie van polderjongens, die betrokken waren bij de aanleg van de Verlengde Hoogeveense Vaart. In dit gebied bevinden zich enkele bijzondere panden, waarvan vele een relatie hebben met de DLOM. Een van de bezittingen van deze maatschappij was het huis aan de Zijtak WZ 142, oorspronkelijk gebouwd in 1852, maar in 1873-

1874 aanzienlijk uitgebreid met een voorhuis. Hier kwam de administrateur van de maatschappij te wonen, Lodewijk Bernardus Johannes Dommers (1837-1908), die het huis 'La Paix' noemde, naar de familienaam van zijn moeder. De vader van Lodewijk Dommers, Berend Dommers, was een van de initiatiefnemers geweest tot de oprichting van de DLOM. Toen The Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. in 1909, vlak na het overlijden van Lodewijk Dommers, het hele Amsterdamsche Veld van de Drentsche Land Ontginnings Maatschappij overnam, kwam ook de villa in haar bezit. Het werd onder andere een zomerverblijf voor de Rotterdamse directeur Jan Paul van de Griendt. Tegenwoordig is het pand een rijksmonument. In de huizen aan de Dommersweg 10 en 15-16 woonden directeuren van de Drentsche Land Ontginnings

Maatschappij, respectievelijk G.H. van Senden en P.C. van Beeck Vollenhoven. Deze woningen zijn aangewezen als gemeentelijk monument. Aan de Vaart NZ 29-30 staat de voormalige opzichterswoning van de Drentsche Land Ontginnings Maatschappij uit 1865. Ook de Drentsche Kanaal Maatschappij had in Nieuw-Amsterdam bezittingen, zoals de dienstwoning aan de Schooldijk 107 (ca. 1865). Verder vindt men nog vervenerswoningen aan onder andere de Vaart ZZ 2 en 3 van respectievelijk oud-veenbaas G. de Wolde (1882) en vervener P. Visscher Hzn. (1904). Het pand op nummer 2 is een gemeentelijk monument. Aan de Van Goghstraat 1 staat het zogenaamde Van Goghhuis. In dit voormalige logement annex veerhuis uit omstreeks 1870

verbleef de schilder Vincent van Gogh in 1883 drie maanden. Van hieruit trok Van Gogh het veen in en maakte er vele tekeningen en schetsen. In de periode 2000-2002 werd het pand gerestaureerd en het herbergt sindsdien een café en een tentoonstellingsruimte.

*Lit: Bos e.a. 1993, p.27-30;
Broekhoven e.a. 2001, p.152; Brood
2002, p.309-310; Leeuw z.j., p.178-
180, 182-185 en 193-194; Minderhoud
2000, p.58-61.*

Dankzij het doortrekken van de Hoogeveense Vaart door de Drentsche Kanaal Maatschappij (DKM), waarbij in 1863 de boekweitkolonie Erica ontstond, ontwikkelde zich een druk scheepvaartverkeer. Dankzij een initiatief van 'Plaatselijk Belang' kreeg Erica een eigen haven, waarvoor door de ingezetenen .700,- bijeen werd gebracht. Het hart van het dorp werd gevormd rondom de brug over de vaart. Aan de Verlengde Vaart ZZ 75 bevindt zich hotel-restaurant-café 't Centrum, dat aan het eind van de negentiende eeuw werd gebouwd. Het pand aan de Verlengde Vaart ZZ 76-77 dateert uit 1911. Hier waren achtereenvolgens een houthandel, een bank, een elektriciteitscentrale en het kantoor van de NV Turfstrooiselfabriek en Veenderij A. Veldkamp gevestigd. Het pand is een gemeentelijk monument. Het huis op de tegenoverliggende hoek, aan de Verlengde Vaart ZZ 79 werd gebouwd in 1879 als winkel in schippersartikelen en houthandel van Johannes Schuurman uit

Dedemsvaart. Even verderop, aan de Verlengde Vaart ZZ 84, staat de korenmolen 'Heidebloem' uit 1878. Deze molen werd - nadat deze eerst met sloop bedreigd werd - in 1978 gerestaureerd. Overigens treft men in de gemeente Emmen nog enkele andere (koren)molens aan, waaronder 'De Berk' in Barger-Compascuum, de molenstomp in Emmen, 'Grensvzicht' in Emmer-Compascuum, 'Nooitgedacht' in Nieuw-Amsterdam, 'De Hondsrug' in Weerdinge en 'Zeldenrust' in Zuidbarge. Behalve de molen werd ook het pand aan de Havenstraat 2 / Verlengde Vaart NZ 54 met sloop bedreigd. Het is de voormalige directeurswoning van de NV Friesche Veen Maatschappij uit 1897. Het pand is - net als de molen - tegenwoordig een rijksmonument. Aan de Havenstraat is in 1988 ook het beeld 'De Kanaalgravers' geplaatst, gemaakt door de kunstenaar Willem Kind.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.118; Brood 2002, p.306 en 320; Leeuw z.j., p.230-235.

In 1851 kocht een groep Amsterdamse beleggers, verenigd in de Drentsche Land Ontginnings Maatschappij, een veengebied van de markegenoten Noord- en Zuidbarge, al gauw het Amsterdamsche Veld geheten. De aankoop was niet echt een succes, omdat het veld een dikke bolsterlaag bevatte, wat minder geschikt is voor brandstof. Deze bovenste veenlaag bleek echter wel geschikt om turfstrooisel van te maken, dat werd gebruikt in paardenstallen en later ook in de tuinbouw en - gemengd met melasse - als veevoer. De Drentsche Land Ontginnings Maatschappij werd dan ook in 1909 overgenomen door een grote turfstrooiselonderneming, The Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. uit Londen, na de Eerste Wereldoorlog gevestigd in Rotterdam onder de naam NV Griendtsveen Turfstrooisel Maatschappij. Deze maatschappij bestond al sinds 1885 en was opgericht door de broers Jozef

en Eduard van de Griendt uit 's-Hertogenbosch. Dat de onderneming aanvankelijk in Engeland was gevestigd, had er waarschijnlijk mee te maken dat veel van het turfstrooisel naar dit land werd geëxporteerd. Griendtsveen, onder leiding van J.P. van de Griendt, ging voortvarend te werk. In de jaren 1910-1914 werden aan het Dommerskanaal een fabriek voor fijn turfstrooisel en een fabriek voor grof turfstrooisel gebouwd, benevens veertig arbeiderswoningen, een schooltje, een kantoor, een smederij, een timmermanswerkplaats, zes beambtenwoningen en een elektriciteitscentrale. Ook legde men een tramlijn aan naar Nieuw-Amsterdam. Enkele jaren later bouwde men een derde turfstrooiselfabriek, die aanzienlijk groter was dan de eerste twee. Overigens was het veen al snel uitgeput en werd er een veldspoor aangelegd naar het Duitse Schöninghsdorf om hier de grondstoffen vandaan te

halen. Een in 1985 geplaatste herdenkingssteen aan de Dordseweg bij Weiteveen, naar ontwerp van Adri de Fluiters, herinnert hier nog aan. Het middelpunt van de hier ontstane nederzetting bevindt zich op de kruising van de Griendtsveenstraat met de Peelstraat. Hier ligt de voormalige directeurswoning 'Carex' (Griendtsveenstraat 39), enkele beambtenwoningen (Griendtsveenstraat 57 en Peelstraat 122), opzichterswoningen (Griendtsveenstraat 41 en 54), een onderwijzerswoning (Peelstraat 120) en een groot aantal arbeidershuisjes (onder andere

aan de Griendtsveenstraat 123, 124, 131-132 en Peelstraat 123). Ook staat aan het Dommerskanaal nog steeds een locomotievenloods en de fijnturfstrooiselfabriek uit 1913 (Griendtsveenstraat 140). Deze fabriek, die in 1943 was afgebrand en een jaar later weer opgebouwd, heeft dienst gedaan tot 1983. Tegenwoordig is op het terrein het Industrieel Smalspoor Museum gevestigd. De fabriek is, net als de locomotievenloods en de panden aan de Griendtsveenstraat 39, 41 en 57, een rijksmonument.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.153; Brood 2002, p.319; Kruiger 1991, p.125; Leeuw z.j., p.241-248; Minderhoud 2000, p.62-64. Bron: www.cbkemmen.nl.

**RK kerk St. Joseph
met pastorie,
school, school-
meesterswoning en
verenigingslokaal,
Postweg 125-131/
Verlengde
Oosterdiep WZ 67**

**Barger-
Compasuum**

Binnen de overwegend protestantse gemeente Emmen bevinden zich enkele katholieke enclaves, zoals Erica, Nieuw-Schoonebeek, Weiteveen, Zwartemeer, Barger-Compasuum en Barger-Oosterveld. Voor een groot deel bestond de bevolking hier uit geëmigreerde Duitsers, die zich hier aan het eind van de negentiende eeuw hadden gevestigd. Deze dorpen hadden vaak een katholieke kerk. Zo stond in Barger-Compasuum tussen april 1873 en september 1874 een schuurkerk, de St. Jozefskapel geheten. Daarna werd er een houten kerk gebouwd.⁽⁹⁾ De huidige, bakstenen kerk en de uitzonderlijk grote pastorie werden gebouwd in 1923 naar ontwerp van de Amsterdamse architecten Jos Th.J. Cuypers (1861-1949) en P. Cuypers Jr.. De sober uitgevoerde toren werd wegens geldgebrek pas later gebouwd. In 1952 werd de kerk in stijl verlengd met een travee naar ontwerp van de Utrechtse architect

J. Starmans. Het orgel dateert eveneens uit de vijftiger jaren en werd gebouwd door de firma Vermeulen uit Alkmaar. De kerk en de pastorie zijn rijksmonument. Bij het complex horen eveneens de katholieke St. Theresia Basisschool (Postweg 131) en een schoolmeesterswoning (Postweg 129). Deze gebouwen werden in 1928 gebouwd naar ontwerp van de architect H.J. Bakx uit Groningen. Hij ontwierp eveneens het in 1932 gebouwde verenigingslokaal met een woning voor de wijkverpleging (Postweg 125-127). Momenteel is dit gebouw in gebruik als dorpsshuis. De gebouwen aan de Postweg zijn gemeentelijk monument. Bakx zou omstreeks dezelfde tijd - en in dezelfde stijl - ook de St. Gerardusschool aan de Splitting 144-146 in Barger-Oosterveld ontwerpen.

*Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.80:
Leeuw z.j., p.150-153.*

In 1921 liet de gemeente Emmen 42 hectare in het Amsterdamsche Veld en 24 hectare aan de Dikkewijk in Nieuw-Amsterdam ontginnen om aan tuinders uit te geven. De gemeente zag tuinbouw als een welkome aanvulling op de werkgelegenheid. In Nieuw-Amsterdam werden een lagere tuinbouwschool en een veilinggebouw opgericht. Het ontbrak de voormalige veen- en landarbeiders echter aan kapitaal en vakkennis. Daarnaast beschikte men over te weinig goede grond en glas en waren er afzetproblemen. De tuinbouw in de gemeente Emmen verkeerde dan ook voortdurend in financiële problemen. Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd de

tuinbouw dan ook gestaakt. Na de oorlog ontwikkelde men opnieuw plannen om de tuinbouw te verbeteren. Er werden twee complexen dalgrond herontgonnen en herverkaveld: het 'grote blok' in het Amsterdamsche Veld ten westen en zuiden van de Warmoesweg en het 'kleine blok' ten westen van de Tuinderslaan. In 1959 werd tuinbouwcentrum Erica I geopend, met 48 bedrijven en een proeftuin, in 1967 gevolgd door Erica II, met nog eens 17 bedrijven. In de jaren zestig ontstond ook tuinbouwcentrum Klazienaveen I, met vijftig bedrijven, dat in de jaren tachtig zou worden uitgebreid met een proeftuin (Klazienaveen II).

Lit: Berserik 1979, p.42.

De oudste schriftelijke vermelding van het dorp 'Emne' dateert uit 1139.⁽¹⁰⁾ Emmen is echter al veel ouder. Hiervan getuigt nog de aanwezigheid van het hunebed op de Emmer Es. Emmen werd echter pas een centrumplaats door de komst van een kerk en de vestiging van een herenhof. In 779 was Willehad begonnen met de kerstening van Drenthe. Alhoewel hij al snel de benen moest nemen, omdat hij enkele heidense tempels had laten afbreken, was de kerstening in 790 een feit. Emmen kreeg zijn eerste houten dorpskerk.

In 1044 werd de Bisschop van Utrecht graaf van Drenthe. Hij stichtte even ten westen van de kerk een grafelijk herenhof, waar de onderdanen een tiende van hun opbrengst in natura naar toe moesten brengen.

Deze *'tienden'* werden opgeslagen in een lemen graanpakhuis, ook wel *'spieker'* geheten, dat was omgeven door een gracht en een wal. Tot 1331 waren de onderdanen horigen van de bisschop. Daarna werden zij zelfstandig pachter.

Behalve uit de herenhof, het graanpakhuis en de kerk bestond Emmen in de late Middeleeuwen waarschijnlijk uit 24 boerderijen, wat akkerland en wat hooiland. Zeven van deze boerderijen waren eigendom van de bisschop zelf. Na 1489 kocht hij er drie boerderijen in Weerdinge bij, evenals enkele weilanden in Angselo. Van de belastingen in Emmen, *'tafelgoederen'* genaamd, kon de bisschop ook zijn hof in Coevorden betalen. Eventuele overschotten werden verhandeld in Groningen.

Emmen en de dorpen

De groei van de dorpen leidde vanaf de negende eeuw tot een vorm van bestuur. Er ontstonden bepalingen ten aanzien van het grondgebruik en de essen werden omheind om het vee van de landbouwgronden te houden. De drie buurschappen Emmen, Barge en Weerdinge hadden elk een evenredig deel in de ongecultiveerde gronden. Ook kregen zij stemrecht in de buurschapsvergadering. In de loop der tijd ontstonden er nieuwe filiaaldorpen, zoals Zuidbarge (een afsplitsing van Barge), Roswinkel (een afsplitsing van Weerdinge) en Westenesch (een afsplitsing van Emmen). Deze filiaaldorpen waren geen zelfstandige buurschappen met eigen

rechten, maar de inwoners bleven lid van het moerdorp. Pas in de vijftiende eeuw konden de dorpen zelfstandig optreden. In de dorpen stond een schepershuis, het huis van de schaapherd die de schapen van meerdere boeren weidde, en een brouwhuis, waar bier werd gebrouwen bij gebrek aan schoon drinkwater.

In de Middeleeuwen was de provincie Drenthe onderverdeeld in zes *'dingspelen'*. Het *'ding'* (de rechtszitting) werd gehouden in de hoofdplaats van ieder dingspel, waar alle burens uit dat dingspel bijeenkwamen. De hoofdplaats van het dingspel Zuidenveld was Sleen. Coevorden was de belangrijkste stad in de verre omtrek. Van de esdorpen Emmen, Weerdinge, Westenesch, Noordbarge en Zuidbarge was Emmen het belangrijkste. Emmen was het centrum van het kerspel, met de kerk en de school. Het was tevens het bestuurscentrum, waar de notabelen woonden, zoals de burgemeester, de dominee en de notaris. Bij de Staatregeling van 1798, waarin ons land naar Frans voorbeeld in gemeenten werd ingedeeld, kreeg het kerkdorp Emmen het uitgestrekte, onbewoonde, moerassige hoogveengebied in het oosten onder haar hoede. Het dorp telde in dat jaar 261 inwoners en 63 woningen.

Dat Emmen toen al een regionale functie had, blijkt onder andere uit het feit dat van de inwoners van Emmen slechts 47% werkzaam was in de landbouw. Eenderde deel van de inwoners was ambachtsman; er waren twee timmerlieden, twee kleermakers, zes schoenmakers en twee smeden. Ook Noordbarge was groot. Het telde 256 inwoners en 46 huizen. Hier bevond zich een timmerman, een kleermaker, een wever, twee spinsters en een winkelier. Zuidbarge had slechts 33 huizen, bewoond door 160 inwoners, uitsluitend boeren. In Westenesch, met 125 inwoners en 25 hui-

zen, was 93% boer en Weerdinge, met 117 inwoners, was volledig agrarisch. Angelslo was destijds nog geen zelfstandig dorp, maar een kleine nederzetting in de Barger marke met zeventien inwoners en vijf huizen.

Schoonebeek behoorde tussen 1811 en 1884 tot de gemeente Dalen en werd daarna (weer) een zelfstandige gemeente. Schoonebeek lag lange tijd geïsoleerd van zijn omgeving. De weg naar Dalen was slecht, evenals de verbinding tussen Oud- en Nieuw-Schoonebeek, welke pas in 1905 werd verhard. In de periode 1915-1923 ontstonden er volwaardige verbindingen met het noordelijk gebied, met Nieuw-Amsterdam, Erica en het Amsterdamsche Veld. Na de gemeentelijke herindeling van 1989 werd Schoonebeek onderdeel van de gemeente Emmen.

Bestuur en gezag

In de negentiende eeuw groeide het ambtelijk apparaat in Emmen. Er kwam een kantongerecht (Hoofdstraat 6, 1877) en er werden enkele nieuwe gebouwen neergezet, zoals een molen (Molenstraat, 1856), enkele inmiddels afgebroken kerken, een synagoge (Julianastraat 27, 1878) en een postkantoor (Hoofdstraat 8-10, 1910-1911). De vervening bracht geen wezenlijke veranderingen voor het dorp Emmen. Wel vestigde zich in Emmen de toplaag van de verveners, die soms tevens een functie vervulden in het overheidsapparaat. Jhr. mr. A.W. van Holthe tot Echten was bijvoorbeeld niet alleen commissaris van de DKM, maar tevens kantonrechter.

De vaak slechte leef- en werkomstandigheden van de veenarbeiders zorgden - met name in de dorpen - vaak voor sociale onrus-

ten. Berucht waren bijvoorbeeld de rellen die stakende veenarbeiders in 1888 in Nieuw-Amsterdam veroorzaakten. Deze rellen waren er waarschijnlijk de directe oorzaak van dat omstreeks 1890 hier een marechausseekazerne werd gebouwd (Vaart ZZ 104-105). De marechausseekazernes in de gemeente zijn dan ook vooral gesitueerd in de veendorpen, zoals in Klazienaveen (Kazerneweg 54-55, 1903) en Emmer-Compascuum (Runde NZ 43-44, 1921).

Trein- en tramverbindingen

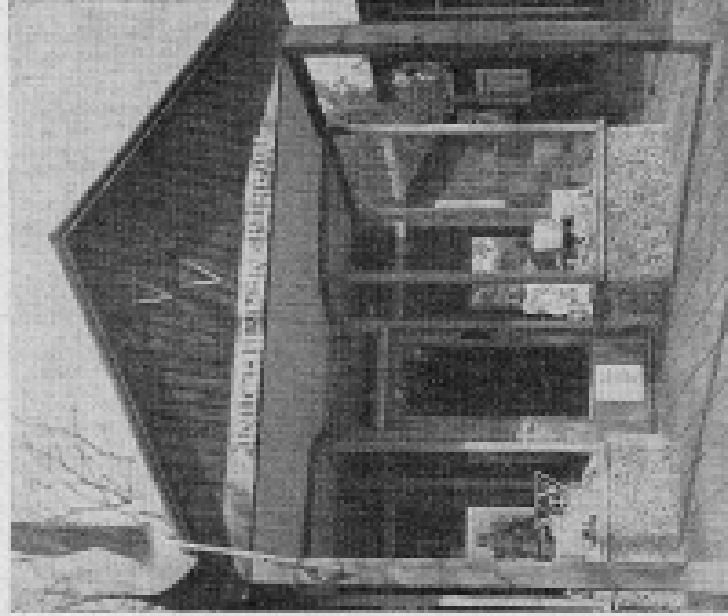
Rond 1900 werd de centrumpositie van Emmen verder versterkt toen de Noord Ooster Locaal Spoorweg (NOLS) een spoorwegverbinding tussen de provincie Groningen en Zwolle tot stand bracht. Het tracé Stadskanaal-Emmen-Coevorden kwam gereed in 1905. De exploitatie van de lijn kwam in handen van de Staatsspoorwegmaatschappij. De Noord Ooster Locaal Spoorweg werd opgeheven in 1938; sindsdien is er geen treinverbinding meer met Ter Apel. Ongeveer gelijktijdig met de spoorlijn kreeg Emmen een aantal tramwegen. In 1899 kwam er een lijn tot stand vanuit Overijssel, via Coevorden naar Nieuw-Amsterdam, aangelegd door de Dedemsvaartsche Stoomtramweg Maatschappij (DSM). Deze lijn werd geleidelijk uitgebreid, zodat men in 1907 van Nieuw-Amsterdam via Erica, Klazienaveen en Emmer-Compascuum Ter Apel kon bereiken. In 1903 was er ook een tramlijn ontstaan vanuit Hoogeveen via Zwinderen en Oosterhesselen naar Nieuw-Amsterdam; een lijn die werd aangelegd en geëxploiteerd door de Eerste Drentsche Stoomtramweg Maatschappij (EDS). In 1906 werd er een zijtak aangelegd van Erm naar Emmen, die later werd doorgetrokken naar Ter Apel. (11) Hierdoor ontstond er een

De stoomtram ter hoogte van de dierentuin in Emmen, jaren '30

EMMEN

EMMEN

*De
„Parel
van de
Hondsrug“*

*biedt u, naast een zich snel ontwikkelend centrum,
een rustige, landelijke omgeving*

DE EMMEDENEN, 100 ha bos, met hun grote verscheidenheid van
beplantingen en glooiingen

VUIVERS, als Hantsjebakmeer en Zandmeer met theathuis
ZANDVERSTUIVING „Hantsjebak“ met wijkkatoenen

NOORDER DIEENPARK met wildpark
OUDHEIDKAMER „DE HONDSRUG“

MODERN NATUURBAD

HUNEREDDEN, waaronder het unieke langgraf
SAKSISCHE BOERDIJEN

ROMAANSE TOREN, met in de kerk schilderingen van Ds. De Groot
DE „EMMERSCHANS“, een versterking

VEENGRAVERDIJEN, zowel machinaal als in handwerk
OLIEBORINGEN te Schotsebreek

Goede hotels en pensions staan u ten dienste

Vraagt nadere gegevens bij het

Indichtingenbureau V.V.V., Stationstr. 31a, tel. 169, Emmen

directe verbinding tussen Emmen en Hoogeveen. Tot slot bracht in 1911 The Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. zelf een tramverbinding tot stand tussen Nieuw-Amsterdam en zijn bezittingen in het Amsterdamsche Veld.

De aanleg van de spoor- en tramlijnen was vooral voor het personenvervoer van groot belang. Het versterkte de winkelfunctie en Emmen kreeg enige hotels, zoals Groothuis en Postma. Ook de markt was veel beter bereikbaar geworden. Op vrijdag was er de algemene warenmarkt, dan was er de wekelijkse veemarkt en twee keer per jaar de 'Groot Emmer Markt', met onder andere een paardenmarkt en een kermis. Met de opkomst van de autobus en vrachtauto verloor de tram steeds meer aan betekenis.

Tot 1950

Tot de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog had Emmen nog volledig een dorps karakter, met de van oudsher bestaande structuur, bestaande uit een dorpscentrum met lintbebouwingen met in het westen de essen en in het oosten de Emmerdennen. Wel was Emmen in de eerste decennia van de twintigste eeuw gegroeid. In 1900 telde men nog zo'n 2.000 inwoners, in 1920 zo'n 2.350, in 1930 circa 3.300, in 1938 zo'n 5.000 en in 1946 ongeveer 6.500 inwoners. In 1934 was er een ziekenhuis gebouwd, in 1935 was het Noorder Dierenpark geopend en in het najaar van 1944 startte het eerste lyceum. Verder was er een bioscoop genaamd Koh-i-noor en had hotel Groothuis aan de Markt een concertzaal, in de jaren dertig ontworpen door de architect Egbert Reitsma (Marktpllein 6).

Het dorps karakter van Emmen zou compleet veranderen door de komst van de Enkalonfabriek in 1950. Tot dat jaar werd er door het gemeentebestuur naar gestreefd om nieuwe industrieën te vestigen in de dorpen met de grootste werkloosheid en de kern Emmen uit te bouwen tot een plezierig aandoend woon- en recreatiecentrum. De vestiging van de Enkalonfabriek betekende een snelle industriële ontwikkeling van de kern Emmen, met als gevolg een migratiestroom van de dorpen naar Emmen en een krachtige groei van de woningbouw en overige voorzieningen.

Citaat uit: Meijer 1910, p.43-44

‘Maar zend nu eens een echten Amsterdammer naar Nieuw-Amsterdam, op een fiets, langs het kanaal voornoemd [Stieltjeskanaal], waar de eenige berijdbare weg de trambaan is, terwijl de rest bestaat uit rul zand, gaten en diepe karresporen. Zie hem scharrelen, met de fiets op den nek equilibreerend over de sluisdeuren in het kanaal om te probeeren of de “weg” aan den anderen kant soms beter is. Aanschouw zijn wanhoop, wanneer hij midden in de van alle menscherbarming verstoken eenzaamheid tot de ontdekking komt dat hij het eenige levende middelpunt is van een onafzienbaren heksenkring

van meedoogenlooze turfhoopen! Zie hem nu met wanhoopsenergie trappen, om langs dat eeuwig rechte kanaal uit de weeë, doodelijk vervelende en somber tragische veenwoestenij te ontkomen. Maar hoe woest zijn verlangen naar een betere wereld is, zijn marschtempo gelijkt op de bewegingen van een vlieg op den lijmstok’. (...). Maar aan het eind van deze bezoeking (...), daar lag dan Nieuw-Amsterdam, als een stille oase te dommelen in de middaghitte.’

Henri Meijer, die omstreeks 1909 een fietstochtje van veertien kilometer maakt van Coevorden naar Nieuw-Amsterdam.

De Brink in Emmen heeft - ondanks vele wijzigingen - haar open karakter weten te behouden. Centraal gelegen aan de Brink bevindt zich de Grote- of Pancratiuskerk (Schoolstraat 5). Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat hier een of meer houten voorgangers hebben gestaan uit de achtste eeuw. Waarschijnlijk is de kerk afgebrand in 1228 toen de Twentenaren de provincie Drenthe binnenvielen. In de dertiende eeuw werd de kerk opnieuw opgetrokken, ditmaal in steen. De huidige bakstenen kruiskerk dateert uit 1855-1856. De Romaanse toren met de merkwaardige veldkeien in de onderbouw bleef behouden, maar werd verlaagd en opnieuw opgemetseld. De hoge spits werd vervangen door een achtkantig torentje. In de kerk bevinden zich onder andere een dertiende-eeuws doopvont, een drietal delen van zeventiende-eeuwse grafstenen, een orgel uit 1873 (gebouwd door de Veendamse orgelbouwer Roelf Meijer (1827-1884)) en een kerkklok uit 1877. Het heeft niet veel gescheeld, of omstreeks 1960

was de kerk - met uitzondering van de toren - afgebroken om plaats te maken voor een cultureel centrum naar ontwerp van de architect A.C. Nicolai. Het plan ging niet door; de kerk werd in 1965 gerestaureerd. In de schaduw van de kerk staat een grote boerderij, die in 1864 werd gebouwd in opdracht van Hinderikus Hadders Haasken (Marktplein 9). De boerderij heeft jarenlang onderdak verleend aan oudheidkamer De Hondsrug. Het voorhuis doet tegenwoordig dienst als restaurant. In het achterhuis was tot 2000 de VVV gevestigd. Dit deel, dat overigens eind twintigste eeuw nog was gerestaureerd, is recentelijk afgebrand. Het Rotterdamse architectenbureau Möhn + Bouman heeft een modern vormgegeven achterhuis ontworpen. Ook staat op het Marktplein een muziektent uit omstreeks 1930. Het is een achtkantig gebouwtje met een rieten dak, gefundeerd op veldkeien.

Lit: Bakker 1951, p.138-139; Broekhoven e.a. 2001, p.113-115; Brood 2002, p.302; Buiskool e.a. 1923, p.50-52; Huygen 1995, p.77; Leeuw z.j., p. 21-32 en 43-44.

Dit pand werd in 1855 als woonhuis gebouwd voor opzichter Jan Lokker, in opdracht van de heren Adrianus van den Bandt en Hermannus Adrianus Nebbens Sterling, directeuren van de Drentsche Veen- en Middenkanaal Maatschappij. In 1911 vestigde zich er het kantongerecht, dat daarvoor - tezamen met het post- en telegraafkantoor - gevestigd was geweest in een pand aan de Schoolstraat 7. Opmerkelijk is de koloniale stijl waarin het pand is opgetrokken, met de kenmerkende dakvorm, zuilen en openslaande deuren aan de voorzijde. Het gebouw is een rijksmonument.

In het plantsoen voor het kantongerecht staat een bronzen borstbeeld op een stenen sokkel, voorstellende kantonrechter mr. Wiardus Willem van Haersma Buma (1868-1927). Het werd in 1927 gemaakt door de Wageningse beeldhouwer August Falise (1875-1936).

*Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.114; Brood 2002, p.302; Leeuw z.j., p.39-40.
 Bron: www.cbkemmen.nl.*

Omstreeks 1860 was het aantal joden in Emmen sterk toegenomen. In 1878 werd aan de Julianastraat een synagoge gebouwd, welke in 1909 en 1928 werd uitgebreid. Het is de enige synagoge in Drenthe waar het interieur nog geheel in oorspronkelijke staat aanwezig is. Het gebouw heeft een tongewelf, een vrouwengalerij, een ark met Thorarollen en een verhoogd platform ('biema') met lezenaar. Verder zijn er twee gedenkplaten waarop de namen van de Joodse slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog staan vermeld. In mei 2000 werd voor de synagoge een object geplaatst van Luc Leenknecht (geb.1962), eveneens ter herinnering aan de 145 Joodse slachtoffers uit Emmen en de omliggende dorpen.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.113; Leeuw z.j., p.33-34. Bron: www.cbkemmen.nl.

In de gemeente Emmen zijn diverse marechausseekazernes aanwezig, onder andere aan de Vaart ZZ 104-105 in Nieuw-Amsterdam (ca.1890) en aan de Runde NZ 43-44 in Emmer-Compasuum (1921). Deze kazernes werden grotendeels gebouwd om de sociale onrusten in de streek het hoofd te bieden. De kazerne in Klazienaveen is in vergelijking met de andere kazernes een opvallende verschijning. Het gebouw ziet er uit als een villa en is uitgerust met een toren. De kazerne werd in 1903 gebouwd door de Maatschappij Klazienaveen, vlakbij de eigen fabrieken. Blijkbaar was er nogal wat onrust bij de werknemers. In 1932 werd het pand verbouwd, waarbij onder andere een erker werd toegevoegd. In de jaren zeventig was het in gebruik als opvangcentrum van het Leger des Heils. De genoemde kazernes zijn alledrie een gemeentelijk monument.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.139; Brood 2002, p.308; Leeuw z.j., p.141.

Nieuw-Amsterdam had zich aan het begin van de twintigste eeuw ontwikkeld tot een waar tramknooppunt. In 1899 was er een lijn tot stand gekomen vanuit Overijssel, aangelegd door de Dedemsvaartsche Stoomtramweg Maatschappij (DSM). Deze lijn werd geleidelijk uitgebreid, zodat men in 1907 van Nieuw-Amsterdam via Erica, Klazienaveen en Emmer-Compascuum Ter Apel kon bereiken. In 1903 was er ook een tramlijn ontstaan vanuit Hoogeveen, via Zwinderen en Oosterhesselen naar Nieuw-Amsterdam; een lijn die werd aangelegd en geëxploiteerd door de Eerste Drentsche Stoomtramweg Maatschappij (EDS). Tot slot bracht in 1911 The Griendtsveen Moss Litter Co. Ltd. zelf een tramverbinding tot stand tussen Nieuw-Amsterdam en zijn bezittingen in het Amsterdamsche Veld, die ook voor personenvervoer kon worden gebruikt.

Nadat de tramwegen in de gemeente Emmen na de Tweede Wereldoorlog werden opgeheven, verdwenen niet alleen geleidelijk de rails, maar ook veel van de bijbehorende infrastructuur en gebouwen. In Nieuw-Amsterdam zijn nog enkele overblijfselen te vinden. Hier staat aan de Vaart NZ 75 het voormalige station van de EDS uit 1905. Aan de overzijde, aan de Vaart ZZ 74 bevindt zich de voormalige brugwachterswoning, die omstreeks 1900 was gebouwd door de DSM. Hiernaast ligt over de Zijtak een ijzeren ophaalbrug; een trambrug. Zowel de brugwachterswoning als de brug zijn gemeentelijk monument. Een identieke trambrug ligt in Klazienaveen. Deze lag oorspronkelijk over het Van Echterskanaal, maar werd omstreeks 1980 verplaatst en ligt nu over de Molenwijk.

Lit: Enk z.j., p.87.

Doordat Emmen rond 1900 werd aangesloten op het spoorwegnet en er tal van nieuwe tramverbindingen ontstonden, werd het dorp steeds meer een plaats om inkopen te doen. Met name aan de Hoofdstraat werden tal van winkels gebouwd. Een van deze nieuwe panden was het grote, bakstenen winkelpand op de hoek van de Hoofdstraat en de Stationsstraat. Het werd in 1907 gebouwd in opdracht van de beurtschipper L. Jacobs uit Meppel, naar ontwerp van E. Kliphuis. Het pand werd gebouwd in neorenaissancestijl en voorzien van decoratief metselwerk, speklagen en getoogde vensters. Helaas is de ondergevel nogal aangetast. Het pand is een gemeentelijk monument.

Lit: Leeuw z.j., p.49-50.

Het voormalige postkantoor werd gebouwd in 1910-1911 door de firma Blokkers en Doosjen te Meppel naar ontwerp van rijksbouwmeester Cornelis Hendrik Peters (1847-1932). Het gebouw vertoont sterke gelijkennis met andere postkantoren uit deze periode, zoals bijvoorbeeld het voormalige postkantoor te Nieuw-Amsterdam uit 1908. In 1953 werd het pand gedeeltelijk verbouwd en aan de achterzijde uitgebreid. Het bakstenen gebouw telt twee bouwlagen op een rechthoekige plattegrond. Het afgewolfde zadeldak is gedekt met rode pannen. In de symmetrische voorgevel zijn per bouwlaag zeven vensters aangebracht. Het postkantoor is niet meer als zodanig in gebruik. Het is een gemeentelijk monument.

*Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.114;
Leeuw z.j., p.41.*

Nadat het dorp Emmen in 1913 zijn eigen elektriciteitscentrale had gekregen, werden omstreeks 1930 ook de meeste dorpen van elektriciteit voorzien. Op centrale plekken, vaak bij kruispunten van wegen, verrezen identieke transformatorhuisjes. Het zijn blokvormige, eenlagige gebouwtjes met platte daken. Door te variëren in baksteensoort en metselwijze ontstond op eenvoudige, en dus ook goedkope, wijze een aantrekkelijk uiterlijk. De plinten zijn uitgevoerd in een donkere soort baksteen. In de bovenrand is de baksteen vertikaal opgemetseld en voorzien van loden strips met een kartelrand. De trafohuisjes zijn onder andere te vinden in Emmer-Erfseidenveen, Nieuw-Weerdinge en Westenesch. Het trafohuisje aan de Noordbargestraat in Emmen is een gemeentelijk monument.

Dierenpark Emmen werd - als Noorder Dierenpark - geopend in 1935. De dierentuin was begonnen als privé-hobby van notariszoon Willem S.J. Oosting, die in de tuin van zijn ouders van jongs af aan dieren hield. Hij was getrouwd met tuinarchitecte T. Bosma, die het park ontwierp. De dierentuin had in de jaren zestig te kampen met teruglopende bezoekersaantallen en achterstallig onderhoud. In 1971 nam de dochter van Oosting, Aleid Rensen-Oosting, de dierentuin over, waarbij de helft van de aandelen in handen kwam van de gemeente. Na diverse investeringen is de dierentuin tegenwoordig een instituut van internationale allure met meer dan een miljoen bezoekers per jaar. Recentelijk heeft aan de andere zijde van het centrum van Emmen, op de es, een uitbreiding plaatsgehad, verbonden met het oude deel middels een traverse.

Binnen afzienbare tijd zal de gehele dierentuin naar deze nieuwe locatie verhuizen.

Behalve het entreegebouw aan de Hoofdstraat 16 en enkele paviljoens, behoren ook de twee voormalige villa's aan de Hoogstraat 24 en 26 tot het dierenpark. In 1934 liet dokter Jacob Roelof Hospers (1891-1949) zijn oude huis aan de Hoofdstraat 24 afbreken om er een moderne villa voor in de plaats te zetten. Het nieuwe woonhuis werd ontworpen door de architect J. Kruger uit Nieuwe Pekela. De werkzaamheden werden uitgevoerd door J. van Ess uit Emmen. Het huis werd opgetrokken in de stijl van Het Nieuwe Bouwen. De kubistische vormgeving met verspringende geveldelen was mogelijk door de toepassing van betonnen vloeren. De muren zijn overigens opgetrokken in geschilderde baksteen. Aan de achterzijde

bevinden zich glas-in-loodramen met voorstellingen die betrekking hebben op de artseneij. Het huis, dat bekend staat onder de naam 't Hospershuis', doet tegenwoordig dienst als kantoor van het dierenpark.

De naastgelegen villa 'De Lindenhof' werd in 1936 gebouwd in opdracht van de voormalige wethouder R. Zegeering Hadders uit Emmen. Het werd in een traditionele stijl ontworpen door ir. Daan Jansen en C. Bos uit Utrecht. Dit pand functioneerde als kantoor van het dierenpark en tevens tijdelijk als studio voor het tv-programma 'Alle dieren tellen mee'. Per 2010 wordt het pand gebruikt door de gemeente Emmen als natuur- en milieueducatiecentrum, de 'Educohof'.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.115; Brood 2002, p.302-304; Leeuw z.j., p.41-43; Mensingh 1999, p.1-24.

Crisis, industrialisatie en werkgelegenheid

D

Periode 1918-1940

Door de afname van het belang van de veenontginningen na de Eerste Wereldoorlog, met name veroorzaakt door de oprukkende steenkoolindustrie in Duitsland en Limburg, steeg de werkloosheid in de gemeente Emmen schrikbarend. In de jaren dertig kwam bovenop deze turfcrisis ook nog eens de economische crisis. In deze jaren kon men met recht spreken van een catastrofe: zo

bleek uit onderzoek dat 46,9% van de tien tot twaalfjarige schoolkinderen was ondervoed. De slechte economische situatie had in 1921 geleid tot de oprichting van het 'Centraal Algemeen Comité van Steun voor de noodlijdende Arbeidersgezinnen in de Veenstreken van Drenthe', vanaf 1925 voortgezet onder de naam 'Centrale Vereeniging voor den Cultureelen, Hygienischen en Oeconomischen Opbouw van Drenthe'. De bemoeienis van deze vereniging - en die van het Rijk - betrof vooral sociale zorg. In 1923 werd de bestaande steunregeling van het Rijk omgezet in een werkverschaffingsregeling, waarbij Emmen de twijfelachtige eer ten beurt viel om hiervan als eerste gebruik te mogen maken. De vele grote werkgelegenheidsprojecten die hierna ontstonden, zoals de aanleg van bijna duizend hectare naaldbos in de Emmerdennen en de kanalisatie van het Schoonebeekerdiep, waren echter niet structureel van aard en vormden slechts een druppel op de gloeiende plaat. De economische herstructurering kwam vooral vanuit de gemeentelijke koker. Zo stimuleerde men de invoering van persturffabricage, de pluimveefokkerij en - vanaf 1924 - de tuinbouw, met name in Nieuw-Amsterdam. Nieuwe werkgelegenheid zou echter met name geschapen moeten worden door de vestiging van nieuwe industriëen.

De eerste industriëen

Rond 1900 bevonden zich in de gemeente Emmen vooral industriëen die gerelateerd waren aan de landbouw, zoals bijvoorbeeld de coöperatieve aardappelmeelfabriek Excelsior in Veenoord, Nieuw-Amsterdam (1907). (12) Ook waren er aan het eind van

de negentiende eeuw diverse zuivelfabrieken ontstaan, zoals de coöperatieve zuivelfabriek aan het Oranjekanaal in Noordbarge (1893), de Vereenigde Roomboterfabriek Eendracht in Weerdinge (1896) en fabrieken in Roswinkel (1895), aan de weg naar Westenesch in Emmen (1901), in Zuidbarge (1901) en in Schoonebeek (jaren '30). Veel van deze fabrieken waren zogenaamde handkrachtfabrieken, die weinig personeel (een directeur, een botermaker en een werkman) en weinig investering nodig hadden. De meeste van de fabrieken verdwenen al weer snel, omdat de kwaliteit van de boter vaak niet al te best was. De stoomfabrieken hielden het vaak langer uit, omdat deze een regelmatigere kwaliteit konden leveren. Ook was er uiteraard nogal wat industrie gerelateerd aan het veen, zoals enkele turfstroomselfabrieken, de Nederlandse Turfbrikettenfabriek aan het Amsterdamsche Veld, de Machinale Rahder Turffabriek in Nieuw-Amsterdam en de koolstoffabriek Purit BV in Klazienaveen (1921). In het interbellum hadden zich ook enkele textielbedrijven in de gemeente gevestigd, zoals de NV Textielindustrie Emmen in Klazienaveen (1936) en Bendien's Confectiefabriek in Emmen (1938). Deze arbeidsintensieve textielbedrijven hadden in de gemeente Emmen de beschikking over een zeer ruime arbeidsmarkt en een laag loonpeil. Emmen kende ook andere voordelen: er was voldoende ruimte, een lage grondprijs en steun van de centrale en lokale politiek. Daarnaast had de gemeente grote invloed op de woningbouwvereniging Emmer Centraal Woningbeheer (ECW), opgericht in 1922, wat handig was in verband met het toewijzen van woningen aan werknemers. Behalve deze voordelen, had Emmen ook veel nadelen voor de ves-

ting van nieuwe industrieën: er was sprake van een gebrekkige infrastructuur, een klein eigen afzetgebied, een lage koopkracht van de inwoners veroorzaakt door de lage lonen en het scholingspeil was laag. Emmen beschikte tot 1955 slechts over een LTS. Het is dan ook veelbetekenend dat een van de initiatiefnemers van de in dat jaar in Emmen opgerichte UTS de heer F. Prakke was, toenmalige directeur van de Enkalonfabriek.

1945 en verder

De Amerikaanse Marshallhulp uit de periode 1946-1950 was vooral gericht op industrialisatie. Een van de voorwaarden van het Marshallplan was dat de overheid geen leiding over de industrialisatie moest nemen, maar voorwaardenscheppend te werk moest gaan. Het industrialisatiebeleid van het Rijk, dat in 1948 werd ingevoerd, voldeed hier dan ook aan. Dit beleid was over het algemeen genomen succesvol, behalve in enkele gebieden, waar de werkeloosheid zelfs toenam. Daarnaast was er ook het dreigende 'vol raken' van de randstad.

Om de randstad te ontzien, poogde men industrievestiging buiten het westen van het land aantrekkelijk te maken, hetgeen in 1951 leidde tot het *'Ontwikkelingsplan voor Zuidoost-Drenthe'*. In dit plan werd de nadruk gelegd op de aanleg van infrastructurele werken (zoals wegen, een waterleidingnet, sluizen en industrieterreinen), de mechanisatie van de turfwinning en de ontwikkeling van nieuwe toepassingsmogelijkheden voor turf.

Met name de ligging en de gebrekkige infrastructuur bleken een belemmering voor de ontwikkeling van Emmen te zijn. De spoorverbinding met het westen bestond uit een enkelbaans, niet ge-

elektrificeerd lijntje naar Zwolle (waarbij het transport van de olie uit Schoonebeek voorrang had) en de wegen, kanalen en bruggen waren - net als voor de oorlog - smal en slecht onderhouden. Vanaf 1959 kwamen er meerjarenprogramma's tot stand voor de uitvoering van infrastructurele werken. In dit kader ontstond onder andere de rondweg van Emmen, de N37 van Hoogeveen tot aan de Duitse grens (de huidige A37) en werd de weg Zwolle-Coevorden-Emmen-Groningen verbeterd, evenals de weg Emmen-Drachten, welke in 1975 werd geopend.

Nieuwe industrieën

Het gemeentelijke beleid van vlak na de oorlog ten aanzien van industrialisatie was gericht op de dorpen rondom Emmen. Van de dertien nieuwe industrieën die zich in de eerste vijf jaar na de oorlog in de gemeente vestigden, kwamen er negen in de dorpen terecht, zoals de wikkelaarij NV Heemaf in Zwartemeer (1946) en de fabriek voor synthetische vezels van de Algemene Kunstzijde Unie (AKU) in Emmer-Compascuum (1947). De vestiging van de bloedpoederfabriek NV Obi in Emmen in 1948 was een uitzondering.

Met een tweede vestiging van de AKU in 1950-1951, de Enkalon garenfabriek, gelegen in het dorp Emmen zelf, veranderde dit beleid. Vanaf 1950 werd de industriële werkgelegenheid gesitueerd in de kern Emmen. Van de zestien nieuwe industrieën, die zich tussen 1951 en 1955 in de gemeente vestigden, kwamen er slechts zeven in de dorpen terecht. Alleen Klazienaveen onderscheidde zich ten opzichte van de andere dorpen in positieve zin. Hier bevonden zich - behalve de al eerder genoemde koolstoffabriek

Purit BV – de NV Rademakers (1947), de chemische industrie FRF-friktiemateriaal (1952, later Porter Company), schoenfabriek Fort (1953-1972) en KLM-bedrijfskleding (1963, later EHCO). Andere dorpen bleven vaak afhankelijk van slechts één industrie, wat dan ook nog vaak een filiaal betrof.

De jaren vijftig en zestig

In de periode 1930-1950 was het aantal industriële bedrijven verdrievoudigd, terwijl het aantal arbeidsplaatsen in de industrie zelfs zevenvoudigde. In 1950 telde Bendien's Confectiefabriek in Emmen 695 arbeidsplaatsen, de AKU in Emmer-Compasuum 431 arbeidsplaatsen, de bestekfabriek NV Gero in Nieuw-Weerdinge 170 en de NV Textielindustrie Emmen in Klazienaveen 124. In de periode 1952-1958 vestigden zich weinig nieuwe industrieën in Emmen. Er waren onvoldoende mogelijkheden voor financiering, er bestond terughoudendheid van de kant van het Ministerie van Economische Zaken, er was weinig variatie in het arbeidsaanbod en het ontbrak nog steeds aan adequaat technisch onderwijs. In 1958 kwam het Rijk met de Zesde Industrialisatienota. In plaats van planloze industriebevordering, was er voor het eerst sprake van beleid op maat; er kwam stimulerend regionaal economisch beleid, toegesneden op kenmerken van de regio. Emmen werd hierbij aangewezen als een primaire ontwikkelingskern, Klazienaveen als een secundaire. Hoofdpunten uit de nota waren de bestrijding van de structurele werkloosheid en de bevordering van de industrialisatie. De Zesde Industrialisatienota en de Eerste Nota inzake de Ruimtelijke Ordening uit 1960 hadden tot gevolg dat de gemeente een gericht acquisitiebeleid kon voeren voor het

verwerven van nieuwe bedrijven. In de jaren 1960-1961 leidde dit tot een grote expansie van Emmen op industrieel gebied en kwamen er honderden nieuwe arbeidsplaatsen bij. Al snel, namelijk eind 1962, keerde het tij. Zo moesten bijvoorbeeld de filialen van Bendien's Confectiefabriek, die in Nieuw-Amsterdam en Klazienaveen in respectievelijk 1962 en 1963 waren opgericht, in 1966 al weer sluiten door de conjuncturele crisis. Het zou tot 1968 duren voor er weer sprake was van groei in de industriële werkgelegenheid.

De jaren zeventig

In de periode 1945-1970 lag de industriële groei van Emmen fors hoger dan het landelijk gemiddelde. Toch waren er nogal wat bezwaren. De gemeente kreeg vooral filiaalbedrijven of nevenvestigingen, aangetrokken door de premieregelingen en de ruime arbeidsmarkt. Continuering van de bedrijven was altijd vrij onzeker en hoger gekwalificeerd werk vond elders plaats. De productie bestond veelal uit halffabrikaten. Ook was de industrie eenzijdig georiënteerd; de nadruk lag grotendeels op de textiel- en de metaalsector. Behalve de reeds eerder genoemde bedrijven in deze sector noemen we de Textiefabriek NV Spanjaard in Nieuw-Weerdinge en de Deense Danlonfabriek in Emmen (1953, arch. Y.S. Dijkstra), de machinefabrieken Werkland in Nieuw-Weerdinge en Spiro in Nieuw-Dordrecht (1973) en de metaalbedrijven Drenta (1954), Honeywell (1964) en Draka (1970) in Emmen. Het waren met name deze arbeidsintensieve industrieën die conjunctureel gevoelig bleken. De loonstijgingen uit de jaren zestig en de crisis van begin jaren zeventig hadden grote consequenties voor

Emmen. Een aantal bedrijven kromp in of sloot, hetgeen (opnieuw) leidde tot grote werkloosheid. Vanaf het begin van de jaren zeventig kwam dan ook steeds meer de nadruk te liggen op de dienstensector en hoogwaardige werkgelegenheid.

Het rijksbeleid was vanaf 1970 gericht op decentralisatie; zo werd bijvoorbeeld de Topografische Dienst van het Ministerie van Defensie overgeplaatst naar Emmen. Mede onder invloed van de oliecrisis van de jaren zeventig veranderde dit beleid. Er werd minder prioriteit gegeven aan de spreiding van economische bedrijvigheid en meer aan de versterking van de positie van de Randstad. Dit nieuwe, defensieve beleid werd geformuleerd in de Nota Regionaal Sociaal-Economisch Beleid 1977-1980 (RSEB) uit 1977. Na 1980 was er sprake van een terugtrekkende overheid. Er waren minder financiële middelen ter beschikking en de rijks-overheid stootte taken af.

AKU / Enkalon

De Algemene Kunstzijde Unie (AKU) was voor de gemeente Emmen een belangrijk bedrijf. Na de Tweede Wereldoorlog had de fabriek in Ede te kampen met een tekort aan arbeidskrachten, waarop zij besloot naar Emmer-Compasuum uit te wijken. Nieuw-Weerdinge viel af als keuze, omdat het gemeentebestuur Bendien's Confectiefabriek een bepaald aantal vrouwelijke arbeidskrachten gegarandeerd had. In Klazienaveen werd toen nog een vestiging van Philips verwacht. Op 17 december 1947 werd de fabriek voor synthetische vezels in gebruik genomen. De fabriek was goed voor tachtig procent van de industriële werkgelegenheid in het dorp. De AKU had echter nooit de bedoeling om blijvend in

Emmer-Compasuum gevestigd te zijn. Tijdens de sanering van de AKU in 1977 werd de vestiging dan ook gesloten.

In 1950-1951 vestigde de AKU een grote nylongarenfabriek in Emmen: de Enkalon. De AKU had bij de selectie van Emmen als vestigingsplaats een aantal voorwaarden gesteld: men moest kunnen beschikken over 500 ongeschoolde en 150 geschoolde arbeiders (meest bankwerkers), 100 vrouwen voor controle en huishoudelijke werkzaamheden, een terrein van vijftig hectare, waar men met een goedkope fundering zou kunnen bouwen en een spoorwegaansluiting. De vestigingsplaats moest beschikken over tenminste 30.000 inwoners, goed openbaar en bijzonder lager onderwijs, een ambachtsschool en een HBS.

De HBS was er, maar Emmen telde slechts 13.000 inwoners in plaats van 30.000 en er waren geen vijfhonderd ongeschoolde werknemers beschikbaar in Emmen zelf, maar wel in de dorpen. De druk van de regering op de AKU om naar Emmen te gaan was echter groot. Het Ministerie van Economische Zaken deed het aanbod om een bouwterrein in de Bargermeer kosteloos bouwrijp te maken en te zorgen voor een betere spoorverbinding en een verbetering van de rijksweg. De gemeente op haar beurt deed de toezegging om tweehonderd arbeiderswoningen te bouwen en de culturele- en sportvoorzieningen uit te breiden. De AKU kon ook gebruik maken van diverse subsidie- en premiereregelingen, zoals de regeling Bevordering Industrialisatie Kerngemeenten. Al deze factoren trokken de AKU uiteindelijk over de streep. Tussen 1945 en 1955 was de AKU verantwoordelijk voor 59% van de kapitaalinvesteringen in de fabrieksbouw en het bedrijf was goed voor vijftig procent van de werkgelegenheid in het dorp Emmen.

Schoonebeek en de NAM

In de negentiende eeuw verkochten de Schoonebeekers - vanwege de stijgende graan- en pacht prijzen - grondbezittingen in het oostelijk gebied aan nieuwkomers en kolonisten uit Münsterland. Hier ontstond de nieuwe kolonie Nieuw-Schoonebeek, die omstreeks 1849 voor de helft bestond uit Duitsers. De nieuwe boerenfamilies leefden net als de Oud-Schoonebeekers van veeteelt en de boekweitcultuur. Rond 1880 vestigde een grote groep losse veenarbeiders zich op het Amsterdamsche Veld, voornamelijk in zelfgebouwde keten, op de grens van de gemeenten Emmen en Schoonebeek. Op deze wijze ontstonden er in de gemeente Schoonebeek drie gemeenschappen: de protestantse boeren in Oud-Schoonebeek, de katholieke boeren in Nieuw-Schoonebeek en de veenarbeiders en hun gezinnen aan de noordkant van de gemeente; 'in het Veld' en in Nieuw-Schoonebeekerveld. Omstreeks 1940 was Schoonebeek een stilstaande, geïsoleerde samenleving. Het agrarisch bedrijf was versnipperd, de vererving bood geen toekomst, er waren slechts spaarzame verbindingen, de huisvesting was onvoldoende (en 'in het Veld' ronduit slecht), de werkgelegenheidssituatie was fragiel, de algemene voorzieningen zoals gezondheidszorg, onderwijs, elektriciteits- en watervoorzieningen schoten tekort en de gemeente kampte met financiële tekorten. Hier kwam bij dat bijvoorbeeld Nieuw-Schoonebeekerveld precies op de grens lag met Emmen en Schoonebeek en daarom niet in de uitbreidingsplannen van de beide gemeenten werd meegenomen. Dit alles veranderde door de vondst van aardolie. In de jaren dertig van de twintigste eeuw begon de Bataafsche Petroleum

Maatschappij (BPM), een dochter van de Koninklijke Shell, met een speurtocht naar olie in Oost-Nederland. Dit onderzoek werd in 1939 stilgelegd in verband met de oorlogsdreiging. De Duitsers gingen echter verder met het onderzoek, waarna in 1943 olie werd gevonden vlak bij het dorp Schoonebeek, alhoewel er tijdens de oorlog nog maar weinig olie werd geproduceerd. In 1947 richtten de BPM en Standard Oil de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) op om het olieveld bij Schoonebeek te exploiteren. De meeste werknemers van de NAM kwamen uit de regio; de ongeschoolde arbeidskrachten kwamen goed van pas. In 1948 bouwde de NAM 120 eengezinswoningen voor haar werknemers in Schoonebeek. Vanaf 1950 waren de gemeentelijke inkomsten uit de ondernemingsbelasting voor de olie-industrie zelfs hoger dan de rijksbijdrage uit het gemeentefonds. Nieuwe wegen werden aangelegd, bestaande wegen werden vernieuwd (zoals de hoofdweg Coevorden-Oud-Schoonebeek-Duitse grens, de Europaweg), er kwamen elektriciteit en waterleidingen, nieuwe scholen, een winkelcentrum en sportvoorzieningen. Ook bestuurlijke verbeteringen traden in. In 1954 werd de grens tussen Emmen en Schoonebeek verlegd, waardoor het dorp Nieuw-Schoonebeekerveld geheel binnen Schoonebeek kwam te liggen. Nieuw-Schoonebeek bleef Nieuw-Schoonebeek, Oud-Schoonebeek werd Schoonebeek, Oud-Schoonebeekerveld werd Zandpol en Nieuw-Schoonebeekerveld werd Weiteveen. Ook in geografisch opzicht werd Schoonebeek beïnvloed. In het landschap verrezen jaknikkers, pompen en installaties. De NAM liet zo'n 130 kilometer aan wegen aanleggen en nog meer kilometers ondergrondse pijpleidingen.

De komst van de NAM trok, vooral na 1960, ook veel andere bedrijven aan, met name transport- en metaalbewerkingsbedrijven, de kunsthasindustrie en petrochemische apparatenbouw, die zich onder andere vestigden op een industrieterrein aan de Nieuw-Amsterdamseweg, ten zuiden van Zandpol. In 1981 vatte de NAM het plan op om een aardgasontzwavelingsfabriek te bouwen in Emmen, die het gas uit de zwavelhoudende aardgasvelden in Drenthe en Twente zou moeten zuiveren. Alhoewel deze fabriek goed zou zijn voor 150 arbeidsplaatsen, hadden de inwoners veel bezwaar, met name vanuit het oogpunt van milieu. In 1996 werd de winning van aardolie gestaakt. Vanaf 2010 zal de oliewinning weer gestart worden, maar ditmaal met nieuwe technieken.

De boterproductie gebeurde aanvankelijk op de boerderij zelf en werd meestal gedaan door vrouwen. Aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden er binnen de gemeente diverse zuivelfabrieken, zo ook in Noordbarge, waar in 1893 aan het Oranjekanaal de Coöperatieve Zuivelfabriek en Korenmalerij werd gesticht. Aanvankelijk had de fabriek een boerderijachtig voorkomen, met een traditioneel voorhuis en een erachter gelegen fabriekscomplex. In 1949 fuseerde de zuivelfabriek met die van Emmen, gelegen aan de Westenesscherstraat. De fabriek in Emmen werd gesloten en in 1952 werd de fabriek in Noordbarge, met uitzondering van enkele onderdelen zoals de schoorsteen, afgebroken

en opnieuw opgetrokken. De fabriek kreeg een modern uiterlijk met een in het zicht gelaten betonconstructie, die werd opgevuld met bakstenen gevels. Na de sluiting van de fabriek in 1988 werd het pand gebruikt door Nutrimul, een fabrikant van grondstoffen voor de zuivel- en farmaceutische industrie. Nadat ook dit bedrijf was vertrokken stond de fabriek enige tijd leeg, waarna het pand uiteindelijk in 2000 grondig werd gerenoveerd door De Fabriekarchitecten AAS Architecten Emmen. Sindsdien is het pand in gebruik bij diverse bedrijven en instellingen, waaronder - sinds 2009 - het Centrum Beeldende Kunst Emmen.

Bron: www.cbkemmen.nl;
www.zuivelhistorienederland.nl.

De uitvinding van de winning van 'actieve koolstof' was gedaan door de Amsterdamse Norit Maatschappij. De stof, die werd gewonnen uit veen, werd gebruikt voor het zuiveren van drinkwater, maar kon ook worden gebruikt in de voedingsindustrie en de farmaceutische industrie. In 1921 richtte de Maatschappij Klazienaveen naast haar turfstrooiselfabriek uit 1889 de Purifabriek op, waarmee echter de octrooiwet werd overtreden. Er volgden enkele jaren van juridische touwtrekkerij, met als gevolg dat de Purifabriek in 1924 door de Norit Maatschappij werd overgenomen. In maart 1945 werd een groot gedeelte

van de fabriek verwoest tijdens een geallieerde luchtaanval. De fabriek werd herbouwd en is nog steeds in gebruik. Het benodigde veen wordt nu gewonnen in Duitsland. Aan het Mr. Ovingkanaal OZ 1 staat het kantoor annex woonhuis uit 1925 van mr. H.E. Oving, procuratiehouder van de NV Veenderij & Turfstrooiselfabriek Klazienaveen en schoonzoon van W.A. Scholten. Aan de overzijde, aan de Mr. Ovingstraat 1, staat een voormalige directeursvilla van de Purit uit 1919 (arch. Kazemier en Tonkens, Groningen).

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.139-140; Brood 2002, p.308; Leeuw z.j., p.137-138.

Al snel na de oprichting van de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) in 1947 verzezen rondom Schoonebeek diverse installaties om de ruwe olie vanaf achthonderd meter diepte omhoog te pompen. Deze pompen werden vanwege de op en neer gaande beweging van de contragewichten ook wel 'jaknikkers' genoemd. De gewonnen olie ging via een ondergronds leidingennetwerk naar een overslagstation, en vanaf daar per trein naar de raffinaderijen in Pernis. Na het staken van de oliewinning in 1996 zijn veel van de jaknikkers uit het landschap verdwenen. In winkelcentrum De Pallart staat een exemplaar dat in 1989 door de NAM werd overgedragen aan de gemeente. Het is recentelijk aangewezen als rijksmonument.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.181; Brood 2002, p.316; Kuipers 2002, p.116.

De architect Arno C. Nicolaï (1914-2001) trouwde in 1946 met de interieurarchitecte Cora Nicolaï-Chaillet (1919-1975). Zij was de dochter van de directeur van de NAM, Jean Louis Chaillet. Arno Nicolaï maakte op contractbasis diverse ontwerpen voor het bedrijf, waaronder die voor een groot aantal woningen. Ook ontwierp hij een recreatiegebouw voor het personeel, dat in 1949-1952 werd gebouwd. Het had een zwembad, sportvelden, squashbanen, terrassen en kegelbanen. Tien jaar later, in 1959, adviseerde Cora Nicolaï-Chaillet met betrekking tot het vernieuwen van de bekleding van banken en stoelen en de aanschaf van nieuwe meubelen en gordijnen. Het complex werd in 1993 grondig verbouwd.

Lit: Gielen 2004, p.66-68; Kuipers 2002, p.163; Mieras 1954, p.198-199; Moorsel 2004, p.96

In 1981 vatte de NAM het plan op om een aardgasontzwavelingsfabriek te bouwen in Emmen, die het gas uit de zwavelhoudende aardgasvelden in Drenthe en Twente zou moeten zuiveren. Alhoewel deze fabriek goed zou

zijn voor 150 arbeidsplaatsen, hadden de inwoners veel bezwaar, met name vanuit het oogpunt van milieu. De fabriek, een ontwerp van architectenbureau Hamminga en Haverkort uit Emmen, is er toch gekomen.

De 'gasbol' in Emmen werd in de jaren zestig door de NAM gebouwd als overslagvat. Naar verluidt staan er in Europa nog maar twee van deze voormalige gasbollen, waarvan het exemplaar in Emmen al twintig jaar buiten gebruik is. De 22 meter hoge bol is in 2009-2010 door kunstenaars beschilderd. De metamorfose tot kunstwerk 'De Stip' is een initiatief van de stichting Living Industry.

In 1950-1951 vestigde de Algemene Kunstzijde Unie (AKU) een grote nylon-garenfabriek in Emmen: de Enkalon. Aan de Dordsestraat werd een groot fabriekscampus neergezet naar ontwerp van de huisarchitecten Dirk Masselink en G.P. Beenker, die ook voor het moederbedrijf in Ede diverse nieuwe gebouwen hadden ontworpen. Door verscheidene fusies veranderd de naam van het bedrijf achtereenvolgens in ENKA (1969), AKZO (1992) en AKZO-Nobel (1994). Omdat de diverse fabrieken op het terrein regelmatig van eigenaar wisselen, is er een overkoepelend bedrijf opgericht welke zich richt op de algemene voorzieningen en diensten; het 'EMMTEC Industry & Business Park' is met 900 hectare tegenwoordig het hart van het grootste industriepark van Noord-Nederland.

Vlakbij de Enkalonfabriek, tussen de Angelsloërdijk en de Van Schaikweg, werd in de jaren vijftig een aantal woningen gebouwd naar ontwerp van de Haagse architect R. Romke de Vries (1908-1997). Alhoewel de woningen bestemd waren voor het personeel van de AKU, werd de opdracht verstrekt door de gemeente. In 1951-1952 verzezen er aan de Angelsloërdijk vier dubbele directeursvilla's. Daarna werden in 1955 aan het Meijerswegje en de Sophielaan nog eens dertien dubbele woningen gebouwd voor het hogere personeel. Deze woningen hadden de beschikking over een garage en een schuurtje.

De woningen zijn door hun omvang en de kapvorm een opvallende verschijning.

Aan de Angelsloërdijk 14 staat overigens ook het voormalige woonhuis uit 1952 van het architectenechtpaar A.C. Nicolai (1914-2001) en Cora Nicolai-Chaillet (1919-1975). Hun werk is voor het grootste deel terug te vinden in Emmen en Schoonebeek, waar zij in de jaren vijftig, zestig en zeventig honderden woningen, kerken, scholen en andere (openbare) gebouwen hebben ontworpen.

Lit: Boon e.a. 2006; Gielen 2004, p. 91; Moorsel 2004, p. 91-92; Vriend 1959 (1), afb. 127.

Emmen
wordt
een stad

E

Emmen wordt een stad

De gemeente Emmen groeide na de oorlog sterk. Telde de gemeente in 1947 nog 9.176 woningen, in 1975 waren dit er 26.984. In dat jaar was dus bijna tweederde van alle woningen gebouwd na de Tweede Wereldoorlog. Daarvan dateerde weer tweederde van na 1960.

De groei vond vooral plaats in het dorp Emmen zelf. De andere dorpen groeiden veel minder hard en in Roswinkel vond zelfs een daling plaats van het aantal woningen, veroorzaakt door het opruimen van de laatste krotwoningen en keten. In 1947 stond een kwart van alle woningen in de kern Emmen. In 1975 was dit aandeel

gegroeid tot 54%. De hoeveelheid nieuw gebouwde woningwetten werd weliswaar voor de helft in Emmen gebouwd en voor de helft in het veen, maar alle extra woningen ten behoeve van de industrialisatie en de premie- en particuliere woningen werden nagenoeg allemaal gebouwd in Emmen zelf. De groei van de kern Emmen betekende ook dat de belangrijkste voorzieningen daar geconcentreerd werden. Emmen kreeg een nieuwe bioscoop genaamd City Theater aan de Notaris Oostingstraat, er werd geïnvesteerd in de dierentuin en er ontstond in 1968 het plan voor de bouw van winkelcentrum De Weiert, dat in de jaren zeventig werd gerealiseerd.

Ook de meeste scholen lagen in Emmen; van alle dorpen hadden alleen Emmer-Compascuum en Klazienaveen voortgezet onderwijs. In 1944 kreeg Emmen zijn eerste lyceum, in 1949 kwam er een christelijke HBS (later omgezet in een lyceum) en in 1959 een katholieke HBS. In de jaren vijftig ontstonden er openbare en bijzondere LTS-en, kweekscholen en een UTS. (13) Ook op het gebied van de gezondheidszorg werd veel verbeterd. Het Diaconessenziekenhuis aan de Angelsoërdijk in Emmen, dat dateerde uit 1934, ging op in het nieuw gebouwde Schepers Ziekenhuis in de Emmerdennen (arch. Nicolaï, 1973).(14)

De eerste uitbreidingsplannen

Rond 1940 was er in de gemeente Emmen sprake van een 'stedenbouwkundige chaos'. De vele veenarbeiders hadden zich gevestigd in de tientallen dorpjes en gehuchten rondom Emmen. Er was veel armoede, meer dan de helft van de bewoners van Emmen was 'steuntrekker' en ongeveer duizend gezinnen leefden in krot-

ten, keten, woonwagens en op woonschepen. De invoering van de Woningwet in 1901 bood mogelijkheden voor de gemeente om actief in te grijpen in het woningbeleid. Enerzijds was zij bevoegd tot het opruimen van krotten en anderzijds kon zij ook zelf woningen bouwen. Dit resulteerde in 1928 bijvoorbeeld in de bouw van veertien gemeentewoningen. Veel oplossingen bood dit echter niet. De meeste krotten konden niet worden afgebroken, omdat zij bewoond waren en er te weinig vervangende woonruimte voorhanden was. Een bijkomend probleem was dat de behuizing niet volgens een stedenbouwkundig plan ontstond. Ingenieur F.J. Zandvoort, die in Emmen werkzaam was als stedenbouwkundige, merkte zelfs in 1956 nog op:

'Er is in dit oude boerendorp Emmen, evenals trouwens in andere Drenthse boerendorpen van bewuste stedenbouw geen spoor terug te vinden. Men kan de expressie wellicht het beste vergelijken met kindertekeningen. Willekeurig zijn de wegen neergelegd en ook de plaatsing van de huizen lijkt willekeurig'.(15) Vanwege de stedenbouwkundige chaos had de gemeente in 1939, op aanraden van de Inspectie van de Volkshuisvesting, de architect J.W. Verdenius uit Hattem aangetrokken om een uitbreidingsplan te ontwerpen. Zijn plan kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog gereed. Verdenius raadde aan om Emmen uit te breiden op een tuindorppachtige manier: traditioneel vormgegeven woningen in een groene omgeving. In 1946-1947 werd er in opdracht van de gemeente Emmen aan de Boskamp 1-30 een serie van vijftien dubbele woonhuizen gebouwd in landelijke, bijna boerderijachtige stijl met rietgedekte kappen (arch. Zand-

Winkelcentrum De Weert, prentbriefkaart, ca. 1980 (Herkomst: M. Kruidenier)

stra, Giessen en Sijmons, Amsterdam). Overigens werden ze wel, ondanks hun traditionele uiterlijk, uitgevoerd in systeembouw.

Emmermeer (1948-1960)

In 1948 werd – nog steeds volgens het plan van Verdenius - begonnen met de bouw van de eerste grote uitbreidingswijk: Emmermeer, gelegen ten noorden van de oude dorpskern. De eerste woningen waren traditioneel van vormgeving en hadden een redelijk stuk grond erbij voor het houden van dieren en het verbouwen van groente. Met de komst van de Enkalonfabriek in 1950-1951 werd duidelijk dat er een ruimtelijk ordeningsbeleid gevoerd moest gaan worden. De komst van de Enkalon naar de kern Emmen betekende de keuze voor Emmen als stad en dat er afscheid genomen moest worden van het dorpse karakter. Gaandeweg de bouw van Emmermeer werden de nieuwe inzichten toegepast. Voor het eerst in de gemeente werd er geëxperimenteerd met rijtjeshuizen en etagebouw. De wijk werd een laboratorium voor architecten en stedenbouwkundigen. Er werden veel verschillende soorten woningtypen gebouwd, waar landelijk bekende architecten, zoals Arno Nicolaï (1914-2001), Van Tijen (1894-1974) en Romke Romke de Vries (1908-1997), en regionaal bekende architecten zoals de gemeentearchitecten Yme Sytse (Sytse) Dijkstra (1918-2010) en Thomas Strikwerda, de hand in hadden gehad. Overigens hadden al deze architecten met elkaar gemeen dat zij voorstanders waren van een moderne, zakelijke bouwstijl. Ondanks deze keuze bleef men wel rekening houden met de toekomstige bewoners, die van het platteland afkomstig zouden zijn. Er werden geen hoge flats gebouwd en de Gros-woningen van de architect Strikwerda had-

den bijvoorbeeld geen voordeur; op het platteland, zo redeneerden men, kwam iedereen immers toch door de achterdeur naar binnen. Overigens speelden bij dit laatste ook kostenoverwegingen een rol.

Emmermeer onderscheidde zich van de meeste naoorlogse wijken die elders in Nederland ontstonden. De opzet was ruimer, met bomen en gazons, de architectuur was zeer afwisselend en ook de ligging, met aan de westzijde de es en aan de noord- en de oostzijde bos was zeer bijzonder. Eigentijdse beschouwers merkten wel eens op, dat Emmermeer 'een bepaalde stedenbouwkundige aarzeling uitstraalde tussen tuindorp en industriestad', omdat er moderne woningtypen werden gebruikt in een zeer ruime verkaveling. ^[16]

In Emmermeer werd uitvoerig geëxperimenteerd met systeembouw. Er zijn diverse bouwsystemen te vinden, zoals Airey (arch. J.F. Berghoef), Welschen (arch. E.F. Groosman), MUWI (arch. Y.S. Dijkstra) en Bruynzeel. Men hoopte dat op deze wijze efficiënter en goedkoper gebouwd kon worden. In Emmen waren echter vol-doende geschoolde arbeiders aanwezig die het werk in snel tempo op de bouwplaats zelf konden doen, zodat het voorwerk in de fabriek en de vereenvoudiging van het bouwproces dus niet strikt noodzakelijk waren. Bovendien is systeembouw alleen sneller en voordeliger wanneer de fabriek van de diverse onderdelen dicht bij de bouwplaats te vinden is, en in het noorden van Nederland waren slechts enkele fabrieken voor bouwsystemen voorhanden. Later legde men zich in Emmen dan ook meer toe op het bouwen van woningen met geprefabriceerde onderdelen in combinatie met traditioneel gemetselde muren. Dit bleek financieel en archi-

tectonisch aantrekkelijker. Tegenwoordig telt de wijk Emmermeer ruim 3.000 woningen en bijna 5.700 bewoners.

Het centrumplan

In 1955 had de stedenbouwkundige ir. Z. Naber een centrumplan gemaakt, waarbij ten zuiden van de dorpskerk extra winkels en openbare gebouwen waren gepland. Ook een schouwburg en hoogbouwflats maakten deel uit van het plan. Toen het plan van Naber in 1957 door de Kroon werd goedgekeurd was het al te klein en achterhaald. Hierop maakte de stedenbouwkundige ir. Niek A. de Boer een nieuw plan. Brede toevoerwegen en ruime parkeerterreinen stonden garant voor een goede bereikbaarheid; smalle straten en intieme pleintjes in een voetgangersgebied voor de gezelligheid. Zoals gezegd kwam er een nieuw winkelcentrum, genaamd De Weiert, en er werd ruimte gereserveerd voor een nieuw gemeentehuis, een politiebureau, een brandweerkazerne en een cultureel centrum. Instellingen die juist behoefte hadden aan ruimte en rust werden tegen de zuidkant van de Emmerdenen geplaatst, bij het ziekenhuis. Hier kwamen ook een zwembad (arch. Y.S. Dijkstra, 1966), een sporthal en een verpleeginstelling. Het centrum werd in deze tweeledige opzet uit elkaar getrokken in een druk, compact stedelijk deel en een rustig, ruim en groen parkachtig gedeelte.

Het centrumplan van De Boer werd uiteindelijk in gewijzigde vorm uitgevoerd. De brandweer kwam aan de weg naar Angelslo en het politiebureau en het gemeentehuis werden aan de overkant van de nieuwe centrumweg, de Hondsrugweg uit 1967, gebouwd.

De dorpen

In 1954 telde de gemeente Emmen nog 444 krotten en keten, waarvan het merendeel (91,9%) in de dorpen stond, met name in de veendorpen Barger-Compascuum, Emmer-Compascuum, Klazienaveen en Zwartemeer. Ter vervanging van de krotwoningen bouwde de gemeente tussen 1954-1967 ongeveer zevenhonderd nieuwe woningen. Het uiterlijk van de dorpen veranderde in de naoorlogse jaren aanzienlijk. Behalve de verbetering van de huizen werden er groenvoorzieningen aangelegd, werd kernvorming in de veenkoloniale linten gestimuleerd en werden stukken kanaal gedempt. Sportaccommodaties werden verbeterd en er kwamen sociaal-culturele voorzieningen, zwembaden en voetbalverenigingen. In 1954 verzeen in Emmer-Compascuum, Erica, Klazienaveen, Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Weerdinge, Roswinkel en Zwartemeer Groene Kruisgebouwen. Wel was er sprake van een verkleining van het winkelbestand.

Ook op het gebied van infrastructuur veranderde er veel. In 1938 had alleen de kern Emmen waterleiding gekregen, maar nu kreeg ook de rest van de gemeente waterleiding. Er werden riolen en rioolwaterzuiveringsinstallaties aangelegd en er kwam aardgas en een vuilophalendienst. Ook het wegennet, dat ontoereikend bleek voor het toenemende autoverkeer, werd aangepakt. Tot die tijd was immers alle vervoer gericht geweest op het vervoer over water. Wegen werden verhard en bruggen werden vervangen of verbreed. Het benodigde geld hiervoor kwam deels uit de Marshallhulp en voor een deel uit werkgelegenheidsgelden.

Ondanks alle wijzigingen bleven de dorpen binnen de gemeente Emmen functioneren als min of meer complete kernen, de mees-

te met een redelijk voorzieningenniveau. Van deze kernen was Klazienaveen ongetwijfeld de grootste, met een klein warenhuis, een bioscoop, een bibliotheek, een eigen autobusmaatschappij, twee ULO's (later MAVO), een ambachtsschool (de latere LTS) en een huishoudschool.

Citaat uit: Roest 1992, p.41

‘De mensen die in krotten woonden, betaalden geen of heel weinig huur. Nu zouden ze eigenlijk voor de woningen moeten gaan betalen, maar daarvoor ontbraken de financiële middelen. Er moesten dus heel goedkope woningen gezet worden. Dat waren de voor die tijd zeer knap ontworpen Gros-woningen, zo genoemd omdat er 144 van gebouwd werden. (...). In die tijd was er nog geen rio-lering, maar er was wel een keuken en een douche. Vooral aan dit laatste moesten de mensen wennen’.

Gemeentearchitect Thomas Strikwerda in 1992.

De Bruynzeelwoningen in het zuidelijk deel van de wijk Emmermeer werden in de jaren 1948-1949 ontworpen en gebouwd door de firma Bruynzeel, een fabrikant van keukens en bouwonderdelen. De woningen zijn allemaal vrij klein, maar hebben rondom een flinke lap grond. Het uiterlijk van de woningen is traditioneel met vensterroeden en zadeldaken. De constructie - met een binnenspouw en hardboard scheidingswanden - was voor die tijd modern. Oorspronkelijk waren de woningen bedoeld als tijdelijke voorziening, maar anno 2010 voldoen ze nog steeds. Ze zijn eind jaren '80 gerenoveerd en voorzien van isolerende beglazing.

*Lit: Nannen 2000, p.50-51;
Woningstichting ECW 1997, p.56.*

In 1881 had de gemeente een pand aangekocht aan de Schoolstraat 7, recht tegenover de kerk, om het vervolgens in gebruik te nemen als gemeentehuis. Het pand werd enkele malen verbouwd en uitgebreid, totdat in 1956 werd besloten om een nieuw gemeentehuis te bouwen naar ontwerp van de gemeentearchitect Y.S. Dijkstra.⁽¹⁷⁾ Na jaren van discussie over de vorm, plaats en bereikbaarheid kon het uiteindelijk in 1970 worden geopend. In de hal, de huidige kantine, werd een groot mozaïek geplaatst van de kunstenaar Folkert Haanstra (1920-1985). Het nieuwe gemeentehuis kwam te liggen aan de overkant van de nieuwe centrumweg, de Hondsrugweg.

Via een bruggebouw over de weg heen kon de bezoeker het gemeentehuis bereiken. Doordat de nieuwe rijksweg naar Groningen op grote afstand kwam, werd deze weg veel drukker dan de bedoeling was en was de barrièrewerking groot. In 1994 kwam aan deze halfslachtige oplossing een eind. Met een nieuwe publieksvleugel op het plein werd de geïsoleerde ligging van het gemeentehuis opgeheven.

In de jaren 2006-2008 werd het gemeentehuis uitgebreid en intern verbouwd naar ontwerp van het Groningse bureau De Zwarte Hond, die de hertoe uitgeschreven prijsvraag hadden gewonnen.

Lit: Huygen 1995, p.77. Bron: www.historisch-emmen.nl.

De eerste 'torenflat' in het centrum van Emmen werd in 1958-1959 gebouwd in de Hoofdstraat. Het pand telt zeven verdiepingen, waarvan de begane grond bestaat uit winkels. Het ontwerp werd gemaakt door de architecten J. van der Horst en A.A. Kloosterman uit Emmen, de uitvoering lag in handen van het eveneens uit Emmen afkomstige Bouwbedrijf Rossing. De bouwkosten bedroegen f.890.000,-. De huur van de woningen bedroeg destijds f.120,- per maand, inclusief verwarming en lift.

Onderdeel van het nieuw te bouwen winkelcentrum De Weiert was een nieuw belastingkantoor, dat in 1964 gereed kwam. De hoge kantoorflat van negen verdiepingen was ontworpen door het bekende Rotterdamse architectenbureau Van den Broek en Bakema. Het werd gebouwd door aannemersbedrijf Rolink uit Erica. Het kantoorgebouw kreeg een strakke, zakelijke vormgeving, kenmerkend voor die periode. Wat opvalt is dat de glazen gevels iets naar achteren zijn geplaatst op de betonnen vloeren, waardoor het gebouw op iedere verdieping rondom een galerij annex balkon heeft. Tijdens de bouw werden de sporen van een zogenaamde 'komhut' ontdekt; een klein bijgebouw van een boerderij uit omstreeks 1.000 n.Chr.

Bron: www.historisch-emmen.nl.

Rond 1900 werd de centrumpositie van Emmen versterkt toen de Noord Ooster Locaal Spoorweg (NOLS) een spoorwegverbinding tussen de provincie Groningen en Zwolle tot stand bracht. Het tracé Stadskanaal-Emmen-Coevorden kwam gereed in 1905. In dat jaar werd er in Emmen een station gebouwd naar ontwerp van de Amsterdamse architect Eduard Cuypers (1859-1927), die ook het haltegebouw in Weerdinge (Nolsstraat 12-12a, 1904) had ontworpen. De bijbehorende beamptenwoning kwam een jaar later gereed. Beide gebouwen werden in 1965 afgebroken om plaats te

maken voor een nieuw station, dat werd gebouwd naar ontwerp van ir. Cees Douma (geb.1933), werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen. Met name de constructie van het nieuwe station is opvallend. Deze bestaat uit een 'zigzaggend dak op poten'. De wachtruimten en de loketten waren ondergebracht in twee glazen 'dozen' aan de beide uiteinden. In de hal werd een mozaïek aangebracht van Kees Wuisman (geb.1930). Het station is sindsdien enkele malen verbouwd.

Lit: Broekhoven e.a. 2001, p.115 en 202; Mensingh 1999, p. 89-122. Bron: www.historisch-emmen.nl.

Emmen
groeit!

F

Open Groene Stad

De jaren vijftig betekenden voor Emmen een grote omslag. Behalve de bouw van de eerste uitbreidingswijk Emmermeer vanaf 1948, werden in 1952 twee nieuwe afdelingen opgericht binnen het gemeentelijke apparaat: de afdeling Stadsontwikkeling bij de secretarie en een afdeling Stedebouw bij gemeentewerken. Hiervoor was in 1951 de stedenbouwkundige ir. Z. Naber aangesteld, die een plan ontwierp ter vervanging van het oude plan van Verdenius. Zijn plan viel echter niet in goede aarde en hij werd al snel opgevolgd door ir. F.J. Zandvoort.

In 1955 trok men de stedenbouwkundigen ir. Niek A. de Boer (geb. 1924) en André J.M. de Jong (geb. 1926) aan. Zij kregen de verantwoordelijkheid voor het ontwerp van het laatste deel van de wijk Emmermeer (plan Valtherbos) en voor de planning van de twee nieuwe woonwijken Angelslo en Emmerhout. Ook maakte De Boer ontwerpen voor het centrum van Emmen en een aantal uitbreidingsplannen voor de dorpen, zoals Klazienaveen-Noord. De Boer realiseerde zich al snel dat het uitbreiden van een dorp tot industriestad de nodige problemen zou opleveren. Hij verwachtte dat de veenarbeiders moeite zouden hebben met de cultuuromslag van de veenarbeid naar het leven in de stad en het werken in de fabriek. De Boer ontwikkelde daarom het concept van de 'Open Groene Stad Emmen', waarbij de voordelen van de stad werden gecombineerd met de beslotenheid van een dorp. De toenmalige burgemeester van Emmen, mr. Karel Hendrik Gaarlandt (1909-1985), beschreef deze nieuwe stad als volgt:

'Die open groene stad is een stad waarvan landschappelijke elementen een integrerend deel zijn, omdat ze er aan grenzen, er in doordringen, er in opgenomen zijn; een stad, waar openbare gebouwen, zoals middelbare scholen, ziekenhuizen of andere instellingen centraal kunnen liggen, doch gelijktijdig in een parkachtige omgeving, die men op z'n gunstigst slechts aan de periferie zou vinden; een stad ook, waar het contact met de natuur een dagelijkse belevenis kan zijn, zoals dat in grote delen van Emmen het geval is, wat ons in Emmen zo bevalt, wat anderen in Emmen zo opvalt, wat de charme is, nogmaals van deze industriële kern. Laat Emmen een stad worden,

maar een dorp blijven. Laat Emmen worden wat het worden wil en kan: een open groene stad'. (18)

Het idee dat een stad moet bestaan uit een centrum met daaromheen aansluitend woonwijken werd losgelaten. De geplande nieuwbouwwijken Angelslo en Emmerhout kwamen vrij te liggen van de bestaande bebouwing met de Emmerdennen als natuurlijke afscheiding. Deze wijze van stedenbouw was mogelijk, doordat de gemeente Emmen grote vrijheid had wegens de afwezigheid van belemmerende factoren, zoals een oude, volgebouwde stadskern en hoge grondprijzen. Het nieuwe concept leidde overigens wel tot voortdurend conflicten binnen de gemeenteraad en met provincie.

Angelslo (1960-1971)

De wijk Angelslo werd, in tegenstelling tot Emmermeer, als één geheel ontworpen. De stedenbouwkundigen Niek de Boer en André de Jong bewerkten het plan van Naber volgens de gedachte van de Open Groene Stad en na enig geharrewar werd in 1960 de benodigde toestemming van het Rijk verkregen. Belangrijk in het plan was het behoud van landschappelijke elementen, zoals de Emmerdennen, de es ten westen van het dorp en een tweetal hunebedden. De resten van het voormalige esgehucht Angelslo verdwenen wel.

De wijk grensde ten westen aan een parkachtig gebied met verschillende centrale voorzieningen. Een grote weg, de Statenweg, liep van het centrum van de stad door deze zone heen naar de wijk en diende als centrale ontsluitingsas. Hier waren ook alle voorzie-

ningen gelegen, zoals bijvoorbeeld het winkelcentrum (arch. J.J. Sterenberg). Aan weerszijden van de as werden zes woonbuurten gesitueerd, waarin doorgaand verkeer onmogelijk was. Hiermee was het 'woonhof' uitgevonden, als voorloper van het woonerf dat in Emmerhout voor het eerst in Nederland zou worden toegepast. Omdat er veel mensen in de nieuwe wijk zouden komen te wonen en om er voor te zorgen dat er voldoende groen in de wijk was, werd er gewerkt met rijenhuizen en gestapelde woningen, ontworpen door de reeds eerder genoemde Jan Johannes Sterenberg (1923-2000), Antonius Albertus Oosterman (1915-1969) en de gemeentearchitect Strikwerda.

De wijk trekt vanwege de vernieuwende opzet tot op de dag van vandaag nationale en internationale aandacht. Tegenwoordig telt de wijk circa 8.000 inwoners en 3.500 woningen.

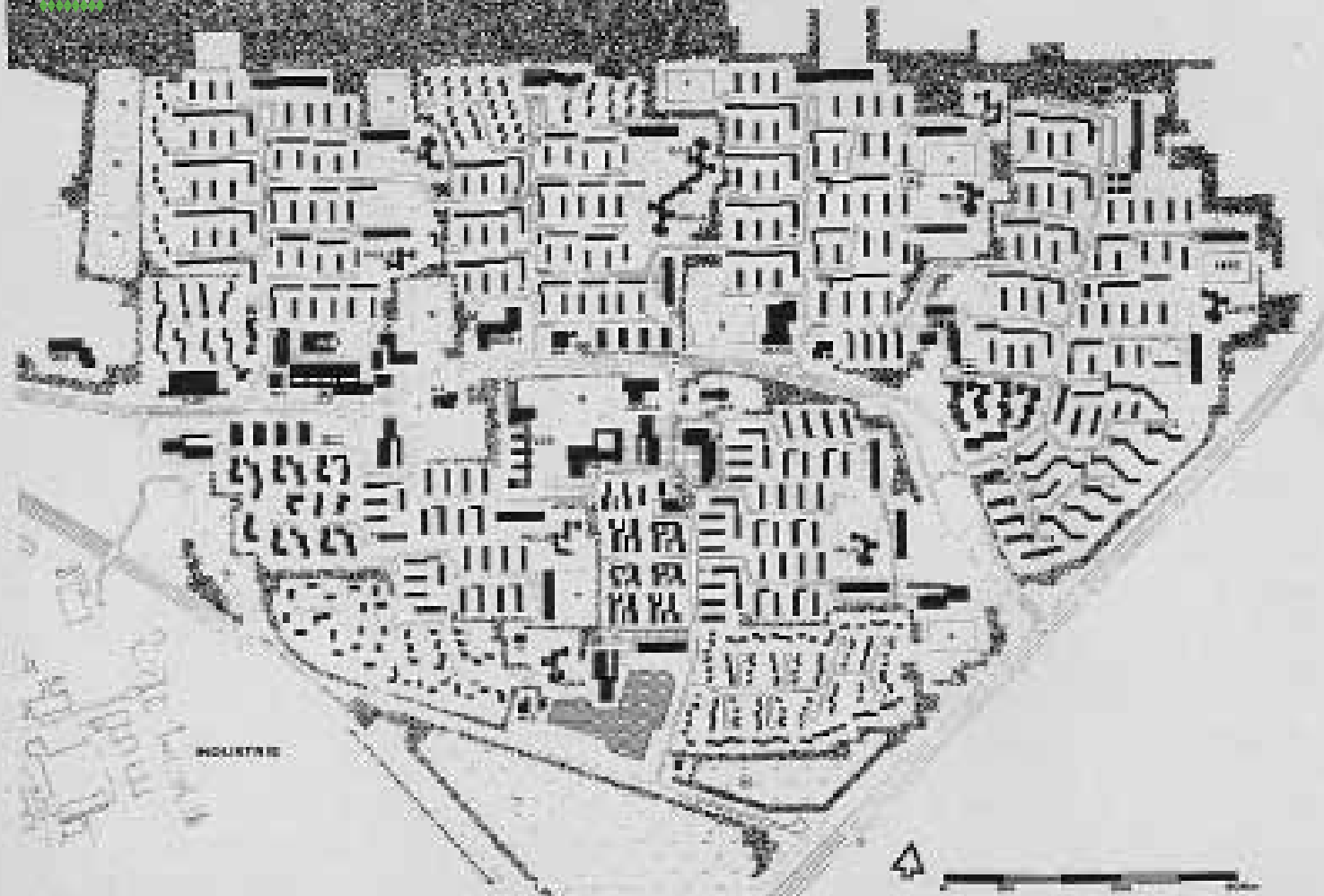
Emmerhout (1966-1976)

Nadat Angelso in 1965 voor een groot deel voltooid was, werd een begin gemaakt met de planning en de bouw van een derde woonwijk, Emmerhout. De basisontwerpen werden gemaakt door Niek de Boer, de stedenbouwkundige uitwerking door André de Jong; De Boer was in 1966 namelijk directeur geworden van de Provinciale Planologische Dienst van Zuid-Holland. De beide stedenbouwkundigen werkten samen met Thomas Strikwerda van de Dienst Gemeentewerken.

Emmerhout borduurde voort op de ontwikkeling die was ingezet in Angelso. De erf functie, die in de traditionele straat verloren was gegaan, kwam terug in de woonomgeving; de 'straat' verdween en er ontstond het 'woonerf'. Het gemotoriseerde verkeer

kreeg hierin een eigen, nog meer ondergeschikte plaats. Potentiële bouwers/beleggers konden kiezen uit een drietal architecten, te weten A.C. Nicolaï, A.A. Oosterman en J.J. Sterenberg, en een tweetal aannemers, Van Os en Brands.^[19] Doordat er op een gegeven moment een verwarrende situatie ontstond, verenigde de drie architecten zich in de Architectengroep Emmerhout. De architectengroep wilde dat de omgeving van de woonwijk even zwaar telde als de vormgeving van de woningen. Hiertoe werkten men nauw samen met de gemeentelijke stedenbouwkundige afdeling. In Emmerhout kwamen drie type woningen voor: eengezins-rijtjeshuizen, etagewoningen en – in het centrum - flats. De huizen werden gebouwd in de goedkope sector; tenslotte ging het nog steeds om woningen voor fabrieksarbeiders. Om de kosten te drukken kochten de beide aannemers gezamenlijk hun producten in en werd er gebruik gemaakt van geprefabriceerde bouwelementen.

De aanleg van de wijk zorgde voor een tweetal discussies. De eerste begon al voor de feitelijke bouw. Er rees verzet omdat er vijftig hectare van het bos de Emmerdennen zou moeten wijken, hetgeen uiteindelijk werd teruggebracht naar vijftientwintig hectare. Het tweede punt van kritiek betrof de dakvorm. In Angelso waren uitsluitend woningen gebouwd met platte daken, hetgeen de architectengroep ook in Emmerhout wilde doen. Het platte dak was volgens de groep efficiënter, goedkoper en moderner. Er was minder ruimteverlies door schuine wanden, waardoor de oppervlakte van de woning zelf iets vergroot kon worden. Uiteindelijk besloot de gemeenteraad dat er in de Emmerhout ook woningen met kappen moesten worden gebouwd, omdat het ontbreken daarvan

door de bewoners als een 'groot gemis' werd ervaren. Deze woningen verrezen in het noordelijke deel van Emmerhout.

Tegenwoordig telt de wijk, die gereed kwam in 1976, zo'n 7.000 inwoners en 3.500 woningen.

Bargeres (1971-1983)

Tussen 1960 en 1970 was de woningvoorraad van de gemeente gestegen van bijna 15.000 tot ruim 21.000 woningen. Inmiddels was in 1966 de Tweede Nota inzake de Ruimtelijke Ordening van het Rijk verschenen. Deze nota was van grote invloed op de verdere ontwikkeling van Emmen. Hierin werd namelijk een sterke groei bepleit van kernen buiten de Randstad, die naar men vreesde te vol werd. In 1970 verscheen het Structuurplan 1980, waarin de gemeente uitging van een groei naar 120.000 inwoners, geconcentreerd in de kern Emmen. Het centrum zou een volwaardig stadshart worden en er waren drie nieuwe wijken gepland: Bargeres, Rietlanden en Delftlanden.

In 1971 startte de bouw van Bargeres. Voor deze wijk werd overwogen om het Oranjekanaal, dat het gebied in tweeën zou snijden, te dempen. André de Jong stelde voor om dat niet te doen; het kanaal was een 'sociaal monument, dat de arbeiders eind 19de eeuw met hun blote poten gegraven hadden'. Ook de houtwalen met eikenbomen werden zoveel mogelijk geïntegreerd in het ontwerp. Verder werd er niet gekozen voor een rechte wijkontsluiting, zoals bij Angelslo en Emmerhout, maar voor een rondweg: de Brinkenweg. Op deze Brinkenweg werden veertien zogenaamde brinken aangesloten. Deze brinken waren op hun buurt weer een aaneenschakeling van erven, waaruit de auto overigens niet werd

geweerd. Iedereen kon de auto voor de deur parkeren. Dit principe van de 'woonbrink' was al eerder in de laatst gebouwde buurt van Angelslo, Haselackers, in 1969-1971 door de architecten Oosterman en De Jong toegepast. In tegenstelling tot in Angelslo en Emmerhout waren per brink verschillende bouwpartners werkzaam. De afwisseling in architectuur, woningtypen en bestemmingen bracht een verbroekeling van de wijk als geheel tot stand, die juist in de andere twee wijken zo zorgvuldig vermeden was. Bargeres was in 1983 gereed. Tegenwoordig telt de wijk zo'n 9.500 bewoners en ruim 4.000 woningen. Bargeres sloot de ontwikkeling van het woonerf in de gemeente Emmen af; in de volgende wijk, de Rietlanden, werd afgestapt van de woonefgedachte.

De slechte economische situatie in de jaren zeventig en tachtig
 In 1970 ging men in het Structuurplan 1980 nog uit van een zeer sterke groei van het aantal inwoners. Maar inmiddels was de sociaal-economische situatie in Nederland sterk veranderd. Eind jaren zestig liet de economie een zorgwekkend beeld zien. Bedrijfsrendementen liepen terug en er was sprake van een stijgende werkloosheid, een loon- en prijsinflatie en een stijging van de grondstof- en energieprijzen. In 1973 volgde hierop ook nog eens de oliecrisis. De Emmense economie was kwetsbaar vanwege het eenzijdige karakter. Er waren voornamelijk productiebedrijven met veel arbeiders en er waren weinig bedrijven in de dienstensector, welke minder conjunctuurgevoelig zijn dan die in de nijverheid. In 1971 werd bijna de helft van het totaal aantal arbeidsplaatsen in Emmen geleverd door de confectie- en textielindustrie. Een zware klap was dan ook de sluiting van de vestiging

Plattegrond van de wijk Emmerhout (Herkomst: Gemeente Emmen)

BARGERES

[Afb.16] Vogelvluhtperspectief van de wijk Bargerres (Herkomst: Gemeente Emmen)

van ENKA (v/h AKU) in Emmer-Compasuum in 1977.

Alhoewel er in de jaren zeventig in Emmen sprake was van een sterke daling van het aantal arbeidsplaatsen in de industrie (grote bedrijven), nam in andere sectoren de werkgelegenheid juist toe. Met name kleinere bedrijven, de dienstensector, de bouwnijverheid en de tuinbouw deden het goed. Zo verdrievoudigde bijvoorbeeld in de jaren zeventig de veilingomzet van 8 naar 24 miljoen. Desalniettemin lag het werkeloosheidspercentage in de gemeente Emmen ver boven het landelijk gemiddelde, met een piek in 1975. De jaren tachtig betekenden een verdere verslechtering van het economisch klimaat, met als dieptepunt de jaren 1980-1983. Door het instorten van de woningmarkt kreeg de bouwnijverheid een zware klap. Het gemeentebestuur poogde Emmen te promoten als woon-, werk- en recreatiegebied, hetgeen zich onder andere manifesteerde in de steun aan de uitbreiding en vernieuwing van het Noorder Dierenpark. In de tweede helft van de jaren tachtig was er weer sprake van economisch herstel.

De jaren zeventig betekenden voor Emmen een stagnatie in de groei van het aantal inwoners. In 1980 telde de gemeente nog maar 89.808 inwoners in plaats van de beoogde 120.000 en dat het beoogde aantal van 200.000 inwoners in het jaar 2000 helemaal nooit gehaald zou worden was duidelijk. Hierop werd besloten om na de bouw van Bargeres met de bouw van de wijk Rietlanden te beginnen, maar die van de derde wijk die in het structuurplan werd genoemd, Delftlanden, nog maar even uit te stellen.

Rietlanden (1983-1996)

Aanvankelijk zou de wijk Rietlanden aan de zuidkant van Em-

men in 1980 gereed zijn, maar gezien de gewijzigde economische omstandigheden begon men pas in 1983. Er werd voor gekozen om de Rietlanden (nog) minder geconcentreerd te bebouwen dan de voorgaande wijken. Er werd een theoretische wijkindeling gemaakt op basis van een dambordmotief. Elk bebouwd veld werd hierin omgeven door vier onbebouwde groene velden. De bebouwde velden werden met elkaar verbonden door diagonalen: de wegen, fiets- en voetpaden, riolering en kabels.

Van dit theoretische model is in de praktijk echter weinig terug te vinden. Het plan bleek te duur, waarna het plan sterk werd versoerd. Wel is het idee van een raster overeind gebleven. Hierbinnen worden woonstraten en pleintjes afgewisseld. Deze zijn, net als bij Bargeres het geval is, te bereiken via een ringweg, hier Veldstukken genaamd. De bebouwing bestaat voor het grootste deel uit koopwoningen in laagbouw. In de wijk speelt water een belangrijke rol in de vorm van vijvers en in een recreatieve stadsrandzone, die een eerste aanzet heeft gegeven tot een veel groter waterrecreatiegebied aan de zuidzijde van de wijk: de Grote Rietplas. Aan deze plas zou later ook het Woonparc Sandur worden gerealiseerd. Onderdeel van het plan was ook de aanleg van een bedrijventerrein aan de noord-westzijde van de wijk Rietlanden: het Waanderveld.

Delftlanden (2008-heden)

De wijk Delftlanden ten zuidwesten van Emmen is de nieuwste uitbreidingswijk van de stad. Alhoewel de wijk reeds in 1970 was voorzien, is het plan jarenlang uitgesteld wegens de slechte economische situatie van de jaren tachtig en de als gevolg daarvan

stagnerende bevolkingsgroei.

Binnen de wijk zijn er zes 'woonsferen' te onderscheiden: 'landelijk wonen', 'stedelijk wonen', 'wonen in een tuindorp', 'wonen in het centrum', 'boswonen' en 'wonen op een terp'. Deze woonsferen zijn weer onderverdeeld in 'woonvelden', elk met een eigen speelvoorziening voor kinderen. De inrichting van de speelpleintjes gaat in overleg met de bewoners. Verder krijgt de wijk een eigen winkelcentrum en twee basisscholen. Ook is er veel aandacht voor groen. In het midden van de wijk komt een zogenaamd 'landschapsvenster'; een groene, parkachtige zone om te wandelen en te spelen. Tussen de verschillende woonbuurten worden eveneens groene zones met houtwallen aangelegd.

De wijk wordt in drie fases aangelegd. Het gebied ten zuiden van de nu gebouwde woningen, dat doorloopt tot aan de spoorweg, zal in de toekomst eveneens worden bebouwd.

(Citaat uit: Nannen 2000, p.14)

‘Er lag in Emmen een grote opgave. Er moest een stad komen voor veenarbeiders die gewend waren te wonen in de wijde vlakte. Die mensen werden opeens gemanicurd voor hun werk met kwetsbare nylon stoffen, die kon je niet in een compacte stad neerzetten. (...) Ideaal leek dus een dorpsgewijze gebouwde stad. Ook moest de toekomstige stad Emmen aantrekkelijk worden voor het middenkader van de fabriek, ambtenaren van de gemeente en leraren van de scholen. Zij stelden prijs op een dorpsachtig woonmilieu met de voorzieningen van een stad’.

Ir. Niek A. de Boer in 1994.

Angelslo was het eerste complete wijkontwerp van de stedenbouwkundige Niek de Boer, die in 1955 naar Emmen was gehaald. Hij baseerde zich op de principes van de wijkgedachte, zoals die in de jaren veertig door de studiegroep van A. Bos was uitgewerkt. De nieuwe wijk was een zelfstandige eenheid met een duidelijke hiërarchie: van woning naar woonstraat en van woonbuurt naar woonwijk. De wijk wordt ontsloten door een lange weg van oost naar west, waarlangs aan beide zijden groenzones en voorzieningen geplaatst zijn. Vanaf deze centrale ontsluitingsweg voeren doodlopende straten de wijk in. De meeste woningen zijn uitgevoerd in laagbouw. Een van de uitzonderingen hierop zijn de flats aan de Holtlaan, vlakbij het winkelcentrum, welke in 1968 werden gebouwd naar ontwerp van Gemeentewerken.

Lit: Pasveer 2007, p. 23 en 26-27.

Het winkelcentrum in Emmerhout ligt op het punt waar de centrale toegangsweg van de wijk, de Houtlaan, zich in tweeën heeft gesplitst. Het winkelcentrum is rond 1970 gebouwd naar ontwerp van de Architectengroep Emmerhout. Het centrum is verdiept aangelegd, waardoor de bewoners vrij van verkeer kunnen winkelen en wonen. Het is tevens het enige deel in de wijk waar hoogbouw is gerealiseerd: een aantal galerijflats en een torenflat. Deze flats zijn grotendeels opgebouwd uit prefab onderdelen. In de jaren negentig werd geconcludeerd dat het winkelcentrum niet langer geschikt was voor de huidige bewoners en werd het vervolgens grondig vernieuwd.

Lit: Nannen 2000, p.124-127.

Het kunstwerk 'Broken Circle and Spiral Hill' bij de zandgroeve aan de oostzijde van Emmen is een typisch voorbeeld van zogenaamde 'land art', een stroming in de beeldende kunst, die ontstond in de jaren zestig van de twintigste eeuw. Hierbij brachten kunstenaars ingrijpende wijzigingen aan in het landschap door het graven van grachten en kuilen, het aanleggen van ophopingen en het geordend storten van keien. Men wilde daarbij de menselijke aanwezigheid uitdrukken en stellen dat de mens door de omgevingsverandering de natuur in bezit neemt. 'Broken Circle and Spiral Hill' werd in 1971 gemaakt door de Amerikaanse kunstenaar Robert Smithson (1938-1973) ter gelegenheid van de internationale tentoonstelling 'Sonsbeek buiten

de perken'. Het is een van de oudste 'land art'-projecten in Nederland. Het kunstwerk bestaat uit twee delen. 'Broken Circle' is uit een cirkel op de grens van land en water, waarbij aan de landzijde zand is weggegraven en aan de waterzijde juist zand is aangebracht. Gedurende de aanlegwerkzaamheden stootte Smithson op een enorm rotsblok uit de ijstijd, dat in de cirkel werd geïntegreerd. Tegenover de cirkel is een heuvel opgeworpen van 23 meter doorsnede, als parodie op de Toren van Babel. Deze kegelvormige heuvel, 'Spiral Hill' genaamd, heeft een spiraalvormig pad dat naar de top leidt. Het kunstwerk is enkele malen gerestaureerd.

Lit: Beerman e.a. 1994, p.58; Brood 2002, p.303; Groenendijk e.a. 1998, p.48. Bron: www.cbkemmen.nl.

De wijk Bargeres, aan de zuidkant van Emmen, wordt begrenst door de Ermerweg, de Hondsrugweg, de Rondweg en de Nieuw-Amsterdamstraat. De wijk werd grotendeels gebouwd in de jaren zeventig van de twintigste eeuw. Wat opvalt is de complexe stedenbouwkundige structuur. Een ringweg, de Brinkenweg, ontsluit de hieraan gelegen brinken, die op zichzelf ook weer kleine ringwegen hebben. Hierdoor is een grillige structuur ontstaan met kavels van ongelijke vorm en grootte. Het enige rechte element in de wijk is het Oranjekanaal, die de ringweg tweemaal kruist.

Lit: Berserik 1979, p. 96-101; Huygen 1995, p. 64-68.

Op een afgezonderd terrein ten noorden van de Rondweg ligt een klein buurtje genaamd Uilenveld. Het heeft een eenvoudige rechthoekige indeling van zes vierkanten. Daarvan zijn er vijf bebouwd met kleine huisjes, 'opgetrokken in een opvallende Engelse stijl', in bijna gesloten bouwblokken. De bedoeling van het project was 'de knusse sfeer van het wonen op het Engelse platteland te plaatsen in Emmen'. Elk binnenterrein is ingericht met heggetjes, bankjes of prieeltjes. Het zesde vak is ingericht als parkeerterrein. Het buurtje is ontworpen door de Engelse architect W. Ungless en zijn Amsterdamse collega ir. G.W.T. Lotgering naar aanleiding van de Stawonprijsvraag uit 1984 met als motto: 'Wanneer is een woning een huis'. De 73 woningen werden opgeleverd in 1991.

Lit: Huygen 1995, p.69-72; Roest 1992, p.46-47; Woningstichting ECW 1997, p.136.

Ten zuiden van de wijk Rietlanden is een groot recreatiegebied aangelegd met een tweetal kunstmatige plassen (de 'kleine' en de 'grote' rietplas). Ten zuiden hiervan, en grenzend aan de Grote Rietplas, ligt de wijk Parc Sandur. Het westelijk deel bestaat uit een recreatiepark met vakantiebungalows en het oostelijk deel is een woonpark met circa achthonderd woningen. De woningen in de wijk zijn vrijstaand en traditioneel vormgegeven, inclusief zadeldaken met pannen. Zij zijn bedoeld voor mensen zonder kinderen, die op zoek zijn naar rust en willen recreëren. De buurt heeft dan ook geen scholen. De bungalows in het recreatiepark liggen op kunstmatige landtongen in de Grote Rietplas.

Het Waanderveld was oorspronkelijk grotendeels gereserveerd als gebied voor sport en recreatie. Door de komst van het Zweedse bedrijf Ericsson is het echter aangelegd als bedrijventerrein voor hoogwaardige ICT-bedrijven. Het driehoekige terrein van zo'n dertien hectare ligt ingeklemd tussen de woonwijken Bargeres, Rietlanden en Delftlanden. Men vindt hier diverse moderne bedrijfsgebouwen, maar het zijn vooral de gecombineerde woon-werkpanden die het gebied interessant maken. Deze kleinschalige panden liggen tussen oude boomwallen aan de oostzijde van het terrein. Het betreft vrije kavels die zijn bedoeld voor mensen met kantoor of bedrijf aan huis. Opmerkelijk is dat er diverse kunstenaarsateliers en andere creatieve bedrijven gevestigd zijn. De bebouwing is door de redelijk grote ontwerpvrijheid zeer afwisselend van vorm en uitstraling.

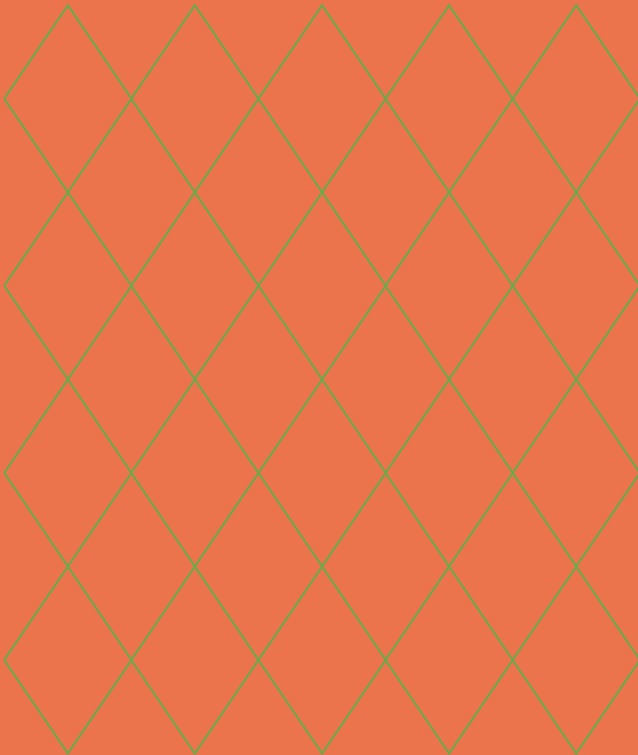

Aan de westkant van de nieuwe wijk Delftlanden komt een buurtje met een opvallende wijze van verkaveling. Een gebogen weg, de Griendzoom, ontsluit de hieraan gelegen brinken (hier 'zomen' genoemd); een opzet die doet denken aan die van Bargeres, maar welke veel minder grillig van vorm is. Hier komen woningen in de 'landelijk wonen'-sfeer; vrijstaande woningen in een groene, bosachtige omgeving.

Bron: www.emmen-delftlanden.nl.

Transformatie naar de 21ste eeuw

G

Een stevige kern

De laatste decennia laten in de gemeente Emmen een drieledige ontwikkeling zien. Behalve de in het vorige hoofdstuk beschreven uitbreiding, zet men in op het versterken en vernieuwen van het centrum en het aanpakken en herstructureren van de wijken uit de jaren vijftig, zestig en zeventig.

Het versterken van de centrumfunctie van de kern Emmen ten opzichte van de dorpen is een proces dat in de jaren zeventig op gang kwam. In 1971 kwam de gemeente met een grootschalig reconstructieplan dat het

complete centrum besloeg. In 1981 werd de Structuurnota Emmen-centrum opgesteld en in 1985 werd Emmen aangewezen als concentratiekern. In 1987 werd de ontwikkelingsschets Emmen op eigen kracht vastgesteld en in 2003 volgde het Masterplan Emmen centrum 2020.

Met name vanaf de tweede helft van de jaren tachtig werd er een grootschalige ontwikkeling ingezet: Emmen kreeg een stedelijke skyline met hoogbouw. In de jaren zestig was Emmen nog van mening geweest dat hoogbouw zo veel mogelijk moest worden vermeden. De bewoners, die afkomstig waren van het platteland, zouden moeilijk kunnen wennen aan een dergelijk behuizing en het zou niet passen bij het streekeigene. Deze opvatting werd destijds gedeeld door de gemeenteraad, de participerende architecten en de stedenbouwkundigen. In Angelslo en Emmerhout was weliswaar enige hoogbouw verzezen, maar voornamelijk vanuit stedenbouwkundig oogpunt. De nieuwe weg die werd ingeslagen resulteerde onder andere in de bouw van een nieuwe bibliotheek en woningen aan het Noorderplein (1989-1990) en er kwam op verschillende plaatsen, zowel ten noorden als ten zuiden van de kerk, nieuwbouw met winkels en woningen tot stand. Om de eenheid tussen de verschillende centrumonderdelen te versterken is rond 1990 de openbare ruimte in het centrum aangepakt. De hoofdstraat werd autovrij en er kwam een nieuwe 'stadsvloer' met nieuwe bestrating, beplanting en speciaal ontworpen meubilair.

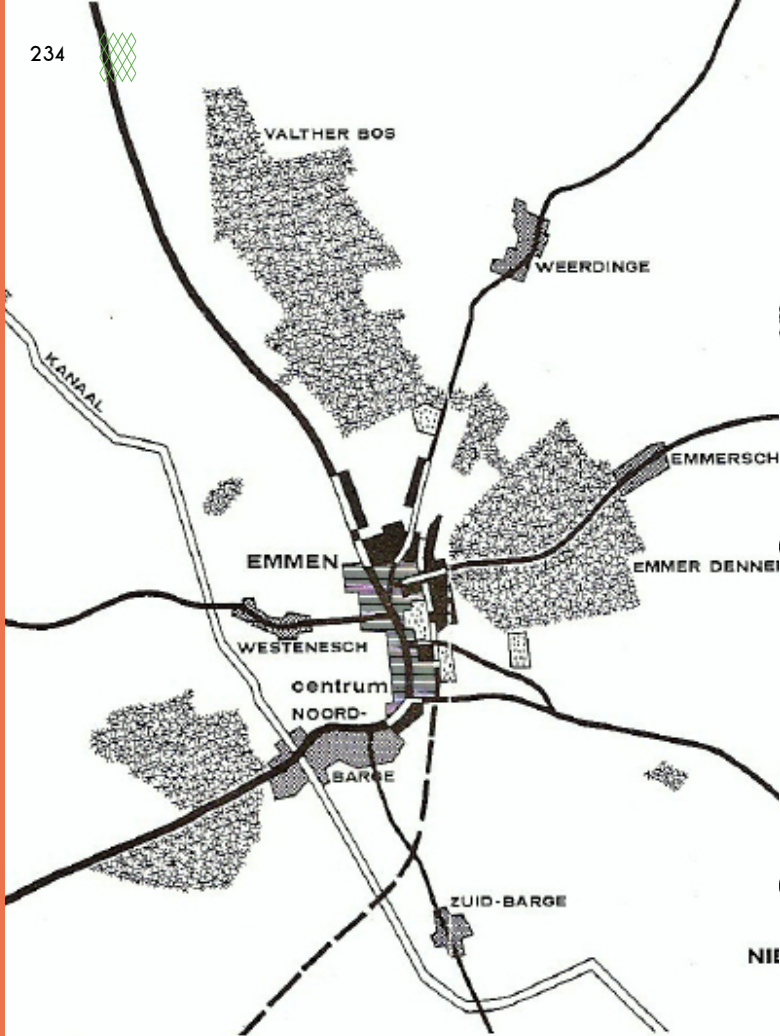
Behalve dat het centrum van Emmen werd versterkt, was het gemeentelijk beleid in de jaren zeventig er ook op gericht om in de dorpen de kernvorming te stimuleren, het voorzieningenniveau te versterken en de kwaliteit en de leefbaarheid te vergroten. Begin

jaren zeventig was hier het aantal inwoners afgenomen, zodat in 1974 de kern Emmen voor het eerst groter was dan alle dorpen samen. Vanaf circa 1975 stagneerde de afname in de dorpen en bleef het inwonertal nagenoeg gelijk.

Emmen Revisited

Behalve dat het centrum verder werd ontwikkeld, werd in de jaren negentig ook duidelijk dat de wijken die vlak na de oorlog waren gebouwd aandacht behoeften. Slijtage, achterstallig onderhoud, een veranderde woningmarkt en sociale problematiek maakten ingrijpen noodzakelijk. In het najaar van 1997 werd de projectgroep Emmen Revisited opgericht; een samenwerkingsverband van de gemeente, de woningbouwcorporaties en de wijkverenigingen. De doelstelling van de projectgroep was om het totale leef-, woon- en werkklimaat van de drie naoorlogse wijken Angelslo, Emmerhout en Barges in stand te houden en waar nodig te verbeteren. Omdat elk van deze wijken als een geheel was ontworpen, werden ze ook als een geheel aangepakt. Hiertoe werd door het Rotterdamse bureau De Nijl Architecten een aantal masterplannen gemaakt.

Een van de belangrijkste onderdelen is de verbetering van het woningbestand: de zogenaamde herstructurering. Na sloop, nieuwbouwinpassingen en ingrijpende renovaties voldoen de woningen in deze wijken weer aan de huidige eisen, is achterstallig onderhoud aangepakt en de woningvoorraad meer gevarieerd. Opvallend in de plannen is het respect voor de aanwezige cultuurhistorische waarden. De oorspronkelijke verkaveling en de groenstructuren zijn bijna overal gehandhaafd. Wegens het

Emmen 1945

Emmen 1967

succes van Emmen Revisited is het project in 2008 uitgebreid met de wijk Emmermeer en de dorpen Schoonebeek en Zwartemeer. In 2009 zijn daar bij gekomen Emmer-Compasuum, Nieuw-Amsterdam/Veenoord en Nieuw-Weerdinge. Voor de komende jaren (2010-2011) staan ook Barger-Compasuum, Nieuw-Dordrecht en Klazienaveen op het programma.

(Citaat uit een ongedateerd schrijven, ca. 1971. De volledige tekst is als bijlage in deze gids opgenomen)

‘Alles hoeft natuurlijk niet in één keer gerealiseerd te worden, ook deze realisatie’s zijn een kwestie van tijd, bovendien kunnen ze wijzigen en de prioriteiten kunnen zich verleggen, toch zal met deze eventueel te realiseren voorzieningen in het centrumplan [kleuter en lagere scholen, sportzaal, zwembad(je), musea, theaterzaal(tje), bioscoop(en), uitgaanscentrum(pje) etc], al was het alleen maar als plaatsreservering, rekening gehouden moeten worden. In een goed centrum zal bij voortduring gewijzigd, gebouwd en veranderd worden’.

André de Jong over het centrumplan.

Aan de Spoorstraat, tegenover en naast het station, zijn de laatste jaren enkele nieuwe gebouwen verzezen. Een ervan is een groot woongebouw met 33 appartementen, gelegen boven een bedrijfsgebouw en een parkeergarage. Het gebouw, genaamd Spoorstede, werd in de periode 1993-1996 gebouwd. Het valt vooral op vanwege zijn 'aardgeel' gestuukte gevels. In 2002-2007 verrees hier naast Spoorstede 2: een toren met 52 appartementen, meer dan 1.000 m2 aan commerciële ruimten, een

parkeerkelder en een parkeerdek. Het gehele project werd ontworpen door AAS Architecten uit Groningen. In de periode 2006-2009 verrees naast het station een nieuw bedrijfsverzamelgebouw, onder andere ten behoeve van het UWV. Het werd ontworpen door OIII Architecten uit Amsterdam. De transparante onderbouw is grotendeels opgetrokken uit glas. De bovenste verdiepingen hebben een bakstenen gevelbekleding. De achterzijde van het gebouw grenst direct aan het spoor.

In 1968 werd het plan opgevat om een nieuw winkelcentrum te bouwen om de centrumfunctie van Emmen te versterken. De bouw van dit centrum, genaamd De Weiert, begon omstreeks 1972. Het ontwerp was gemaakt door het architectenbureau Ruf & Swager uit Emmen. De V&D was een van de onderdelen van het nieuwe winkelcentrum. In de jaren 1994-1996 werd het warenhuis grondig gerenoveerd naar ontwerp van Van Berkel en Bos uit Amsterdam. De betonnen gevelplaten werden vervangen door een bekleding van groen glas. Intern werd het gebouw veranderd in een winkelcentrum, dat de naam Vliinderpassage kreeg. De Weiert zelf werd ook grootscheeps vernieuwd, naar ontwerp van AGS Architecten. De winkelpassage werd overkapt en de gebouwen kregen een nieuwe gevelbekleding. Aan de zuidoostzijde van het winkelcentrum verrees een nieuw woongebouw, genaamd Wilhelminahof, dat was ontworpen door H. Klinkhamer van het bureau AAS Architecten uit Emmen.

Aan de noordwand van de markt in Emmen zijn in de jaren negentig enkele nieuwe projecten gerealiseerd. In 1995-1997 werd op de hoek met de Hoofdstraat een groot woongebouw neergezet naar ontwerp van prof.ir. Hans Ruijsenaars (geb.1944) uit Amsterdam. De architect heeft geprobeerd om een overgangsbied te creëren tussen de publieke brink en de privé-woongebieden. De gebogen zuidgevel is enigszins getrapt vormgegeven en voorzien van balkons en terrassen. Geheel aan de westzijde, aan de kant van de Hondsrugweg, staat het ING-kantoor dat in 2001-2003 werd gebouwd naar ontwerp van de Amsterdamse architect prof.ir. Dick van Gameren (geb.1962). De onderbouw volgt de historische rooilijn, terwijl de woonlagen erboven de geluidscontour van de weg volgen. Grote terrassen en serres vormen een scherm tussen de woningen en de verkeersdrukte.

De Traverse verbindt het Dierenpark Emmen met het nieuwe gedeelte van het park op de Noordbargeres. De loopbrug over de drukke Hondsrugweg werd in 1997 ontworpen door Adriaan Geuze (geb.1960) van het Rotterdamse bureau West 8. Op 7 juni 1999 gaf toenmalig minister Jorritsma het startsein voor de bouw. Het bouwwerk met zijn kromme loop en zijn scheve dakbedekking vormde destijds nogal wat aanleiding tot kritiek.

Een van de eerste opdrachten die de stedenbouwkundige Niek de Boer kreeg na zijn aanstelling in 1955 was het maken van een plan voor het noordelijke deel van de wijk Emmermeer (plan Valtherbos). Hier werden aan de bosrand woningen neergezet, waaronder een aantal bijzondere laagbouwflats naar ontwerp van de gemeentearchitect Thomas Strikwerda. De flats hadden aan één zijde een glazen trappenhuis met een hellingbaan, waardoor ook moeders met kinderwagens makkelijk naar boven konden.

In het kader van de herstructurering werden de woningen in 1999-2000 afgebroken en vervangen door nieuwbouw van het Delftse architectenbureau Roelf Steenhuis

Architekten. Net als in het oorspronkelijke ontwerp ging ook hij bij de nieuwbouw uit van de relatie tussen de bos en de bebouwing. Met het plaatsen van de nieuwbouw werd in hoge mate rekening gehouden met de kwaliteit van de individuele bomen. De oorspronkelijke verkaveling is hierbij zoveel mogelijk gehandhaafd. Het project is in 2004 afgerond.

Roelf Steenhuis heeft later in Emmermeer ook de vernieuwing van de woningen aan de Flintstraat en de Airey-woningen ontworpen en vervolgens de woningen aan de Landschaplaan in Angelslo, die overigens ook van de hand van Strikwerda waren (1961-1963).

Lit: Witsen 2004, p.36-39.

Bij de Westenescherstraat, ten noorden van de Hondsrugweg, verrees tussen 2001 en 2005 een nieuw woonbuurtje met twaalf villa's en tien geschakelde woningen. Het zijn zakelijk vormgegeven huizen met platte daken. Opvallend is met name de afwisseling tussen de witgestuukte gevelvlakken en de muurvlakken in 'schoon' metselverband. Het complex werd ontworpen door AAS Architecten uit Groningen.

In 2002 verrees op de zuidwesthoek van winkelcentrum De Weiert een woontoren van twaalf verdiepingen met in de onderste twee bouwlagen een filiaal van de ABN AMRO Bank. Het gebouw werd ontworpen door prof.ir. Kees Christiaanse (geb.1953) uit Amsterdam. Kenmerkend voor zijn bouwwerken - en ook hier weer terug te vinden - is het gebruik van een donkere baksteensoort en de schuine gevelbeëindiging. Gezien de drukte van de Hondsrugweg zijn aan deze zijde geen open balkons aangebracht.

Midden in het hart van Klazienaveen, boven het Van Echtenskanaal, is in de jaren 2002-2005 een opvallend gebouw geplaatst naar ontwerp van architectenbureau Cepezed uit Delft. Het gebouw wijkt zowel wat betreft vorm, maatvoering, kleur als materiaalgebruik af van de omringende bebouwing. Door de ovale vorm en de ligging werd het 120-meter-lange gevaarte al gauw het 'Schip' genoemd. Alhoewel de gevels met hout bekleed zijn, is dit vanaf de straat nauwelijks te zien; ze worden aan het oog onttrokken door de glazen lamellen, die aan de buitenzijde van de rondgaande galerij zijn geplaatst. In de onderste laag van het Schip bevinden zich winkels. De twee lagen hierboven bevatten luxe appartementen. Onder het gebouw bevindt zich een parkeergarage.

In 2004 werden aan de Kapelstraat twee markante woontorens gebouwd. Het ontwerp van deze ovale torens is afkomstig van de architect Gunnar Daan (geb.1939). Het is een van de laatst uitgevoerde ontwerpen van deze Friese architect, die in 2005 stopte met werken. De gevels bestaan uit gepotdekselde, glazen panelen. De ovale vormen worden zo min mogelijk verstoord door balkons, trappenhuizen, gevelopeningen en zonweringen.

Deze megabioscoop werd opgeleverd in 2005. Het gebouw heeft een vloeroppervlak van 5.400 m² en bevat zeven filmzalen met 1.250 stoelen. Door projecties op de witte huid krijgt het gebouw telkens een ander aanzien. Veranderend licht zorgt voor een filmisch effect: ochtendlicht, avondlicht en kunstlicht. Het gebouw, dat ligt aan de invalsweg N381, werd ontworpen door Robert Alewijnse en Chris de Weijer van architectenbureau DP6 uit Delft.

Het gebouw van de Stenden Hogeschool (voormalige Hogeschool Drenthe) werd in 2005-2007 uitgebreid met een 'Kenniscampus'. De Kenniscampus is een schakel tussen de opleiding en het bedrijfsleven. Hier wordt kennis ontwikkeld, gebundeld, uitgewisseld en toegepast. De Kenniscampus richt zich niet alleen op studenten, maar ook op het bedrijfsleven, startende ondernemers en burgers. Het gebouw is qua oriëntatie, haar transparantie en materiaalgebruik gericht op het omliggende landschap, dat wordt gekenmerkt door markante houtwallen. Het bestaat onder andere uit een grotendeels transparante toren en een soortgelijke laagbouw. De technische installaties zijn overal in het zicht gelaten. Het gebouw werd ontworpen door AAS Architecten uit Groningen.

In de jaren zestig werd aan de noordoostzijde van Klazienaveen een nieuwe wijk aangelegd: de Molenbuurt. In 2006 zijn in opdracht van de Stichting Wooncom (nu Lefier) de 250 bestaande rijtjeswoningen afgebroken en vervangen door 190 nieuwe woningen van het architectenbureau KAW. Aan de randen van het rechthoekige bouwblok zijn rijen met sociale woningbouw gemaakt, voorzien van platte daken. Het 'binnenterrein' heeft een meer traditioneel, landelijk karakter. Hier staan - op ruime kavels - geschakelde koopwoningen met zadeldaken.

bijlagen

Bijlage 1. Noten

- 1). Het afbranden van de veenakkers was niet zonder gevaar. Veenbranden kwamen regelmatig voor. Bij een brand in Weerdinge gingen in 1880 negentig woningen verloren. In Emmer-Erfscheidenveen viel er in 1917 een aantal doden.
- 2). In de vroege middeleeuwen zouden de roedebergen of hooibergen worden geïntroduceerd: platforms waarboven een dak naar behoeve omhoog kon worden getakeld om bijvoorbeeld hooi of graan droog te houden.
- 3). De veenkolonie Barger-Compascuum ontstond in 1866, na aankoop door een aantal ververs. Nieuw-Weerdinge ontstond in 1872. Het is eigenlijk een verzamelnaam voor enkele nederzettingen, namelijk het Weerdingerveen, Weerdingemarke, Nieuw-Weerdinge en Weerdingermond. Vanaf 1 mei 1902 werd de naam 'Nieuw-Weerdinge' officieel ingevoerd.
- 4). De veenkolonie Emmer-Compascuum is ontstaan vanaf omstreeks 1874 toen de NV Het Emmer-Compascuum werd opgericht met de bedoeling om hier het veen te exploiteren. Toch komt de naam al veel vroeger voor: het woord 'compascuum' betekent 'gemeenschappelijk weidegebied'.
- 5). In dit jaar vestigden zich de eerste pioniers in het gebied dat Erica zou gaan heten. Deze eerste bewoners waren kanaalgravers, afkomstig uit Slagharen, die werkten aan de verlenging van de Hooigeveense Vaart.
- 6). Deze maatschappij was een initiatief van onder andere de Zwolse notaris mr. I.A. van Royen, de Coevorder caféhouder en graanhandelaar Berend Dommers en de Amsterdammer Hendrik Meinesz.
- 7). De vestigingsplaats van de Drentsche Veer en Midden Kanaal Maatschappij (DVMKM), namelijk Dordrecht, verklaart de naam van de veenkolonie Nieuw-Dordrecht.
- 8). Het Stieltjeskanaal is vernoemd naar Thomas Johannes Stieltjes (1819-1873), ingenieur van de Overijsselse kanaalmaatschappij.
- 9). Deze beide kerken zijn herbouwd in het Veepark; de houten kerk overigens in steen.
- 10). Het betreft een oorkonde van de bisschop Andreas van Utrecht die de herenhof in bezit nam door ruiling met bepaalde kerkelijke inkomsten uit de kerken van Ano, Beilen, Eelde, Norg, Roden, Roderwolde en Vries.
- 11). De tram reed tot 1947.
- 12). Een van de uitzonderingen was de cementindustrie Pranger in Erica (1908-1976).
- 13). Later zouden nog volgen een MEAO (1972), een MTS en een Middelbare Detailhandelschool (1974). In 1982 viel het definitieve besluit tot de oprichting van een HBO.
- 14). Het Scheper Ziekenhuis werd in de jaren tachtig vervangen door nieuwbouw.
- 15). Citaat uit: Zandvoort 1956, p.7.
- 16). Citaat uit: Nannen 2000, p.14.
- 17). Het oude gemeentehuis zou uiteindelijk na een brand in 1975 worden afgebroken.
- 18). Citaat uit: Nannen 2000, p.15. Mr. Karel Hendrik Gaarlandt was burgemeester van 1946 tot 1964 en werd daarna Commissaris van de Koningin in Drenthe. Gaarlandt werd opgevolgd door drs. H.A. Beusekamp en tussen 1982 en 1986 door drs. H.G. Ouwerkerk.
- 19). Het bouwbedrijf Van Os NV uit Erica had een eigen arbeidsbesparend systeem ontwikkeld, genaamd VANOS. Behalve in de Emmerhout werd het al eerder toegepast in onder andere Angelslo en Schoonebeek. Van Os werkte nauw samen met de architect Sterenberg uit Ter Apel en de fabrikant NV Schokbeton uit Kampen.

Bijlage 2.
Emmen Centrum -
Het centrum van Emmen.

Voortgang in de tijd is onlosmakelijk verbonden met maatschappelijke ontwikkelingen, het pogen maatschappelijke ontwikkelingen te onderkennen is moeilijk en gecompliceerd omdat de signalen die worden uitgezonden dikwijls erg zwak lijken te zijn.

Bovendien is eenieder vertrouwer en heeft betere omgang met het beeld dat achter ons ligt dan met een toekomst die we niet eens kennen pas achteraf vallen de stukken van de puzzle in elkaar en wordt het reageren erop moeilijker. De Nederlandse taal kent niet voor niets gezegden als: "Komt tijd, komt raad en goede raad is duur."

Wanneer nu blijkt dat o.a. in ons land een hernieuwde belangstelling ontstaat voor het wonen in grotere stadscen-

tra, dan zijn daar een aantal redenen van verschillende aard voor aan te wijzen die toch een helder verband hebben.

Zo'n stroming kan zo sterk worden en de oorzaken ervan zo complex dat er nieuwe woorden voor gevonden worden zoals: "Young Urban People" beter bekend als Yuppie's en dat daar een Engelstalig woord voor gebruikt wordt is op zich al van niet mis te verstane betekenis. Het "Emmen Centrum" geeft geen enkele aanleiding om te kunnen beantwoorden aan de term "Grotere stadscentra" en ligt de mogelijkheid om binnen afzienbare tijd te kunnen voldoen aan de wensen van een ... "moderne" grote stadsbewoner zeer ver van Emmen af en is het de vraag of er zelfs maar naar gestreefd zou moeten worden. Een stad groeit in de harten van zijn bewoners d.m.v. hun gedrag en hun wensen gekoppeld aan de mogelijkheden.

- *De mogelijkheden van Emmen Centrum liggen aanzienlijk meer in de sfeer van een provincieplaats met allure waarbij zoveel mogelijk opties die zich in de tijd zouden kunnen aandienen opgehouden dienen te worden. Het centrum van Emmen heeft een zo groot aantal functies en voorzieningen dat het met recht een streekverzorgend centrum genoemd kan worden en dat het op een verscheidenheid kan bogen die belangrijk zijn voor een gehele regio. Deze verscheidenheid aan functies en voorzieningen zullen niet alleen uitgebreid moeten worden maar zullen ook een plaats moeten krijgen in het centrum van Emmen gerelateerd aan "Emmen Open groene stad". Wanneer bedacht wordt dat Emmen-centrum tot nu toe nauwelijks bewoond wordt behoudens enige flatgebouwen die*

het centrum sterk domineren en sterk individueel gesitueerd zijn.

De oorzaak en achtergrond waarop dergelijke individuele gebouwen tot stand komen is voldoende bekend.

Het centrum van Emmen is jong als bedacht wordt dat de eerste woning van een "grotere" centrumuitbreiding in 1920 gebouwd wordt aan de Allee.

Wanneer nu een hernieuwde poging in het werk gesteld wordt om Emmen Centrum aan te passen aan algemene maatschappelijke ontwikkelingen en de wensen van een deel van de bevolking dan wordt hier gelijktijdig de regionale taak van Emmen beter gerealiseerd. Vanaf 1950 tot ongeveer 1970 hebben er weinig ingrijpende veranderingen in het centrum plaatsgevonden, iets wat grondig verandert als het grootwinkelbedrijf entree maakt in

Emmen, AH, V&D, Hema, C&A etc. daarmee gelijktijdig de regiofunctie van Emmen onderstrepend, waarbij opgemerkt wordt dat de "Wei-ert" het eerste autovrije centrumdeel van Emmen is en zo al geruime tijd functioneert.

Niet alleen het centrum is dan in beweging maar de gehele gemeente op allerlei gebied. Emmen heeft dan inmiddels een zekere landelijke bekendheid gekregen wat het woonmilieu betreft, de uitbreiding van werkgelegenheid is niet alleen meer afhankelijk van beschikbare (goedkope) arbeidskrachten maar de kwaliteit van het werk komt steeds meer in de belangstelling, scholing en opleiding dringen zich op de voorgrond en dit gaat gepaard met culturele ontwikkeling, wat zeggen wil dat de oorspronkelijke gemeente met veel ongeschoolde werklozen nu aardig in de pas loopt met overig Nederland.

Deze ontwikkeling ... staat nooit op zich zelf, veranderingen vinden altijd plaats over een breed terrein en beïnvloeden onze hele samenleving.

Bij deze ontwikkeling in de tijd behoort eveneens een centrum dat ook aan de nodige kwaliteitseisen voldoet en in de pas moet lopen met algemene maatschappelijke ontwikkelingen en tendensen.

Er moet tevens zorg gedragen worden dat naast bewoning van het centrum in grotere aantallen dan nu, dat ook allerlei voorzieningen die deze bewoning mogelijk maken in het centrum een plaats vinden zoals bijv. kleuter en lagere scholen, sportzaal, zwembad(je), musea, theaterzaal(tje), bioscoop(en), uitgaanscentrum(pje) etc. Alles hoeft natuurlijk niet in één keer gerealiseerd te worden. Ook deze realisatie's zijn een kwestie van tijd, bovendien kunnen ze wijzigen en de prio-

riteiten kunnen zich verleggen, toch zal met deze eventueel te realiseren voorzieningen in het centrumplan, al was het alleen maar als plaatsreservering, rekening gehouden moeten worden.

Toch is het noodzakelijk uitgangspunten vast te leggen en de wensen van het gemeentebestuur t.a.v. de centrumontwikkeling duidelijk vast te leggen zodat eventuele wijzigingen in de toekomst getoetst kunnen worden aan het oorspronkelijke uitgangspunt.

Tevens zullen in de gehanteerde uitgangspunten de redenen genoemd worden waarom ze als uitgangspunten gekozen zijn. De centrumgebieden die in dit plan betrokken zijn stoelen die aanwezigheid voor dat in die gebieden bouwactiviteiten of activiteiten die in die richting wijzen aan de orde zijn. Het echte centrumhart, d.w.z. het direct beloofbare gebied

is kleiner van omvang en heeft vooral te maken dat een klein compact centrum makkelijker aan het centrumbeeld voldoet dan een groot en wijldlopig centrum, bovendien gaat van een dergelijk klein centrum een grotere uitstraling uit.

Dit centrumgebied zal gekenmerkt worden door gesloten gelvelanden om de intimiteit en de beschutting van het centrum te onderstrepen.

Waarbij het overwegend autovrij maken van een belangrijk deel van het centrum via het Verkeerscirculatieplan, in de voormalige op autoverkeer ingestelde straten, een belangrijke rol speelt.

De wandelende centrumbezoeker krijgt een nieuwe omgeving die op wandelsnelheid vormgegeven moet worden. Als uitgangspunt worden bestaande gebouwen en hun functies opgenomen in het nieuwe plan. Zouden er afwijkingen hierop

noodzakelijk zijn dan zullen deze afwijkingen overtuigend en goed gemotiveerd moeten worden.

Ook de bereikbaarheid van het centrum voor openbaar vervoer, fietsen en particuliere auto; moet aan de orde komen, evenals de gebieden die direct aan het centrumhart grenzen.

Als hoofdthema is het uitgangspunt pleinen en verbindingsstraten gekozen.

De dikwijls uit het verleden stammende open ruimten in het voormalige boerendorp bieden goede aanknopingspunten om kenmerkende inrichtingen van deze ruimten in het leven te roepen, waardoor het centrum van Emmen een eigen karakteristiek kan krijgen.

Voor de openende hoofdgroenelementen, zoals Markt, Noorderzoo, de essen en (voormalige) begraafplaats(en) spelen een belangrijke rol.

Zo kan een streekverzorgend centrum ontstaan waarin het goed toeven is en niet alleen Emmen maar een hele regio van kan profiteren.

André de Jong in een ongedateerd schrijven, ca. 1971 (privébezit)

Bijlage 3. Lijst van architecten, aannemers en kunstenaars

NB: Dit register heeft alleen betrekking op de nader omschreven projecten.

Naam	beroep	plaats	projectnummer
AAS Architecten	architectenbureau	Emmen	24
AAS Architecten	architectenbureau	Groningen	45; 50; 55
AGS Architecten	architectenbureau	Heerlen	46
Alewijnse, Robert,	zie: DP6		
Architectengroep Emmerhout	architectenbureau	Emmen	38
Bakx, H.J.	architect	Groningen	13
Beenker, G.P. en Dirk Masselink	architecten		30
Berkel en Bos, Van	architectenbureau	Amsterdam	46
Blokker en Doosjen	firma	Meppel	21
Boer, Niek de	stedebouwkundige	Emmen	37; 49
Bos, C. en Daan Jansen	ingenieur	Utrecht	23
Bosma, T.	tuinarchitecte	Emmen	23
Broek en Bakema, Van den	architectenbureau	Rotterdam	35
Bruynzeel	firma		32
Cepezed	architectenbureau	Delft	52
Christiaanse, Kees	ingenieur	Amsterdam	51
Cuijpers, Eduard	architect	Amsterdam	36
Cuijpers, Jos.Th.J. en P. Cuijpers Jr.	architecten	Amsterdam	13
Daan, Gunnar	architect	Friesland	53
Daanje, J.	architect/aannemer	Emmen	8
Dijkstra, Yme Sytse (Sytse)	gemeentearchitect	Emmen	33
Douma, Cees (NS)	ingenieur		36
DP6	architectenbureau	Delft	54
Ess, J. van	aannemer	Emmen	23
Falise, August	beeldhouwer	Wageningen	16

Fluiter, Adri de	kunstenaar		12
Gameren, Dick van	ingenieur	Amsterdam	47
Gemeentewerken	Emmen		37
Geuze, Adriaan, zie: West 8			
Haanstra, Folkert	kunstenaar		33
Hamminga en Haverkort	architectenbureau	Emmen	28
Horst, J. van der en			
A.A. Kloosterman	architecten	Emmen	34
Jansen, Daan en C. Bos	ingenieur	Utrecht	23
KAW	architectenbureau		56
Kazemier en Tonkens	architectenbureau	Groningen	25
Kind, Willem	kunstenaar		11
Kleinenberg, A.H.	architect	Musselkanaal	6
Klinkhamer, H.			
(AAS Architecten Emmen)		Emmen	46
Kliphuis, E.			20
Kloosterman, A.A. en			
J. van der Horst	architecten	Emmen	34
Kruger, J.	architect	Nwe Pekela	23
Leenknecht, Luc	kunstenaar		17
Lotgering, G.W.T.	ingenieur	Amsterdam	41
Masselink, Dirk en G.P. Beenker	architecten		30
Meijer, Roelf	orgelbouwer	Veendam	15
Möhn en Bouman	architectenbureau	Rotterdam	15
Nicolai, Arno C.	architect	Emmen	27
Nicolai-Chaillet, Cora	interieurarchitecte	Emmen	27
OIII Architecten	architectenbureau	Amsterdam	45
Peters, Cornelis Hendrik	rijksbouwmeester		21
Postma, R.		Ter Apel	6
Roelf Steenhuis Architecten	architectenbureau	Delft	49
Rolink	aannemersbedrijf	Erica	35
Romke de Vries, Romke	architect	Den Haag	31

Rossing	bouwbedrijf	Emmen	34
Rückriem, Ulrich	kunstenaar	Duitsland	2
Ruf & Swager	architectenbureau	Emmen	46
Ruijsenaars, Hans	ingenieur	Amsterdam	47
Smithson, Robert	kunstenaar	Amerika	39
Starmans, J.	architect	Utrecht	13
Strikwerda, Thomas	gemeentearchitect	Emmen	49
Timmerman, D.		Ter Apel	6
Ungless, W.	architect	Engeland	41
Weijer, Chris de, zie: DP6			
West 8	architectenbureau	Rotterdam	48
Westen, Jeroen van	kunstenaar		3
Wuisman, Kees	kunstenaar		36
Zwarte Hond, De	architectenbureau	Groningen	33

Bijlage 4. Gebruikte literatuur en bronnen

Boeken

- Bakker, J. (samenstelling), *Reisboek voor Drenthe 1951*, Assen 1951.
- Beerman, M., F. van Burkom en F. Grijzenhout (red.), *Beeldengids Nederland*, Rotterdam 1994.
- Berserik, O., *Bladeren in Emmen*, Emmen, juni 1979.
- Boer, N.A. de, *De stad van Niek de Boer. Polemische beschouwingen over stad en regio*, Delft 2005.
- Boer, N. de en D. Lambert, *Woonwijken. Nederlandse stedenbouw. 1945-1985*, Rotterdam 1987.
- Boon, A.M., R. van Hout en A. van der Wel, R. Romke de Vries (1908-1997). *Architect in de wederopbouw*, ongepubliceerd manuscript, Rotterdam 2006.
- Bos, J. en W. Foorthuis (red.), *Drentse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*, deel 4, Groningen 1993.
- Broekhoven, S., S. van Ginkel-Meester, C. Kolman e.a., *Drenthe*, in de reeks: Monumenten in Nederland, Zeist-Zwolle 2001.
- Brood, P. en W. Foorthuis (red.), *Drentse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten*, deel 1, Amsterdam-Meppel 1989.
- Brood, P. en W.R. Foorthuis, *Drenthe. Gids voor cultuur en landschap*, Bedum 2002.
- Brood, P., M.A.W. Gerding, M. Hillenga e.a. (red.), *Encyclopedie van Drenthe*, Assen 2003 (3 delen).
- Buiskool, H.T. e.a., *Geïllustreerde plaatsbeschrijving gemeente Emmen*, Emmen 1923 (herdruk 1980)
- Cusveller, S., *Emmen revisited. Nieuw perspectief voor de naoorlogse woonwijken*, Bussum 1997.
- Dinkla, N., *Emmen, aangenaam wonen in een open groene stad*, ongepubliceerde scriptie, 1995.
- Egeraat, L. van, *Groningen / Drente / Overijssel / Gelderland*, in de reeks: Het onbekende Nederland, deel IV, Zoetermeer z.j..
- Enk, K. van den, *Klazienaveen 100 jaar. 1884-1984*, Klazienaveen z.j.[1984]
- Foorthuis, W., W. Katoen, S. Lutz, e.a.(red.), *Woonerfgoed. Angelslo, Emmerhout en Bargerers. Woonerven als levende cultuur*, september 2007.
- Gerding, M.A.W. e.a. (red.), *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*, Amsterdam, 1989 (2de druk).
- Gielen, A., A.C. Nicolai (1914-2001). *Bouwstenen voor een moderne woonomgeving*, in de: Bonasreeks, Rotterdam 2004.
- Groenendijk, P. en P. Vollaard, *Gids voor moderne architectuur in Nederland / Guide to modern architecture in The Netherlands*, Rotterdam 1998.
- Hooveld, H., *Emmen uit elkaar. Een stedenbouwkundige analyse*, scriptie, Nijmegen, mei 1992.
- Huygen, P., *Emmen. De bouw van een aangename stad in het groen*, Rotterdam 1995.
- Jong, F.de (red.), *Stedenbouw in Nederland. 50 Jaar Bond van Nederlandse Stedenbouwkundigen*, Zutphen, 1985.
- Kruijer, J.B.T., *Architectuur en stedenbouw in Drenthe. 1850-1940*, in de reeks: Monumenten Inventarisatie Project, deel 2, Zwolle-Zeist 1991.
- Kuipers, M. (red.), *Toonbeelden van de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Rotterdam-Zeist-Zwolle 2002.
- Leeuw, G. de, *Rondom de Heerenhof. Historische balans van Emmen, een stad vol dorpen in het jaar 2000*, Emmen z.j..
- Mensingh, B.J., *Toen stilte nog te horen was. Fragmenten uit de geschiedenis van Emmen*, Beilen 1999.
- Meijer, H., *Ons eigen land. Van de Geldersche heuvelen, bosschen en heiden naar het land van de wijde vlakten*, uitgave ter gelegenheid van het vijftienvestigjarig bestaan van de ANWB, Arnhem 1910.
- Mieras, J.P., *Na-oorlogse bouwkunst in Nederland*, Amsterdam-Antwerpen 1954.
- Minderhout, H.D., *Stap voor stap door Dalen en Schoonebeek*, De Krim-Hardenberg 1984.
- Minderhout, H.D., *Drentse monumentjes. Zuidoost Drenthe*, Zuidwolde 2000.
- Moorsel, W. van, *Cora Nicolai-Chaillet (1919-1975). Interieurarchitecte en woonpedagoge*, in de: Bonasreeks, Rotterdam 2004.
- Nannen, A.-M., *Emmen groeit! De veranderingsprocessen in de sociale woningbouw in Emmen. Architectuur, stedenbouw, volkshuisvesting en herstructurering in vijftig jaar tijd*, in de: Drentse Historische Reeks, deel 8, Assen 2000.
- Niemeijer, J.A., *Kent u Drente ook zo?*, Zeist z.j.
- Os NV, Bouwbedrijf Van, *Het systeem VANOS. Arbeidsbesparend bouwen*, Erica z.j. [ca.1961].
- Pasveer, A., *Moderne monumenten 1900-1965*, Amsterdam 2007.
- Roest, H., *Bouwen aan wonen. 70 Jaar mensenwerk. 70 Jaar Stichting Emmer Centraal Woningbeheer*, Emmen, oktober 1992.
- Visscher, W., *Amsterdam, Nieuw-Amsterdam, New York. Samenhangen en verbanden*, Gouda 2000.
- Voet, D., *Emmen: een modelstad op menselijke maat. Opvattingen over stedenbouw 1950-1980*, in de reeks: Architectuurwandelingen, deel 3, z.p. [Rotterdam] 1992.

Vriend, J.J., *Architectuur. Architectuur van deze eeuw*, in de reeks: De schoonheid van ons land, deel 16, Amsterdam 1959. (1)
 Vriend, J.J., *Reflexen. Nederlands bouwen na 1945*, Amsterdam 1959. (2)
 Woningstichting ECW, *Thuis in wonen. Woningen in beeld anno 1997*, Emmen februari 1997.

Artikelen

Abrahamse, J.-E. en J. Webbink, 'Emmen Revisited, ambitieuze vernieuwing', in: *Noorderbreedte*, themanummer 'Weder opbouw. Herstructurering van naoorlogse wijken in Noord-Nederland, februari 1998, jrg.22, nr.1a, p.32-33.
 Blijstra, R., 'Emmen open groene stad', overdruk uit: *Tijdschrift voor Beeldende Kunst en Architectuur (TABK)*, z.p., z.j.
 Boomen, T. van den, 'Met elan en lef gebouwd. Naoorlogse wijk Emmerhout: veel groen en ruimte', in: *Uit&Thuis*, 2001, nr.5, p.24-29.
 Brood, P., M. Hillenga, M. van der Laan e.a. (red.), '400 Jaar veenkolonien', in: *Ach Lieve Tijd*, deel 1 t/m 12, Zwolle 2002-2003.
 Dekker, S.B., 'André de Jong. Stedebouwkundig smaakmaker', in: *Maandblad Drenthe*, september 1985, p.132-136.
 Hoekstein, J., 'Emmen Revisited: podium voor emoties', in: *Noorderbreedte*, themanummer: 'Plattelandsmetropool. De witte schimmel voorbij. Ruimtelijke ordening in Noord-Nederland', 2002, nr.5a, p.40-42.
 Jans, J., 'Oude boerderijen in Drente', in: *Leven en werken, maandblad der R.V.U.*, januari 1941, jrg.5, nr.1, p.13-18.
 Jong, A. de, *Emmen centrum - het centrum van Emmen*, ongepubliceerd essay, ca.1971 (privébezit).
 Kruidenier, J., 'Een kleuterschool voor Nieuw-Amsterdam', in: *Baerne*, 2006, jrg.30, nr.1, p.3 en nr.2, p.7.
 Leopold, R., 'Emmen: open groene stad. Een gesprek met stedebeouwer André de Jong', in: *Groen*, 1996, nr.6, p.17-21.
 Nio, I., 'Mythen van het woonerf. Opkomst, neergang en dynamiek', in: *Lay-out*, september 2009, nr.8, p.4-8.
 Witsen, P.P., 'Fijnzinnige verbouwing in de bosrand van Emmen', in: *Blauwe Kamer*, april 2004, jrg.13, nr.2, p.36-39.
 Zandvoort, F.J., 'Enkele stedebouwkundige notities', in: *Forum* 1956, nr.2-3, p.7.

Nota's, visies, plannen, e.d.

Adviesbureau Cuijpers, Alterra, Bureau GrootDenken, e.a., *Emmen in het perspectief van de es. Van esdorp naar esstad*, Emmen, maart 2005.
 Andeweg van Battum, M.-T., C. Boon, Onderzoeksbureau OTB, e.a., *Ruimte voor verandering. Een inventarisatie van renovatie en transformatie in naoorlogse wijken in Nederland en internationaal*, uitgave NIDO en SEV, Rotterdam, oktober 2003.
 Architectengroep Emmerhout, *Woningbouw in de wijk Emmerhout Emmen*, Emmen z.j.
 Bosch Slabbers, Tuin- en landschapsarchitecten, 'Modo udum modo sudum'. *Ruimtelijke Waardenkaart Emmen*, conceptversie mei 2009.
 Gelderen, S. van, *De vlinder ontloopt zich. Stedelijke ontwikkeling gemeente Emmen*, Emmen, oktober 1998.
 Gemeente Emmen, *Emmen*, Emmen, januari 1973.
 Gemeente Emmen, *Structuurvisie volkshuisvesting gemeente Emmen 1998*, Emmen, november 1998.
 Gemeente Emmen, *Strategienota Emmen 2020. Emmen. Een vernieuwde formule*, Emmen, september 2001.
 Gemeente Emmen, *Masterplan Emmen centrum 2020. Ruimte voor verandering. Visiedocument*, Emmen, november 2003.
 Gemeente Emmen, *Emmen maakt meer mogelijk*, Emmen 2009.
 Gemeente Emmen, *Monumentenlijst*, versie 2009.
 Gemeente Emmen, *Bestemmingsplan voor woonwijk de Rietlanden klaar*, informatieblad, Emmen z.j.
 Gemeente Emmen, *Structuurvisie 2020. Veelzijdigheid troef*, deel 1 (visie) en deel 2 (uitvoeringsprogramma), Emmen z.j.
 Gemeente Emmen, *Welstand in beeld*, Emmen z.j. (zes bladen).
 Gemeente Emmen, *Winkels. Centrumplan Emmerhout*, Emmen z.j.
 Instituut voor sociaal onderzoek van het Nederlandse volk (ISONEVO), *Rapport van de Sociografische adviescommissie der gemeente Emmen inzake sociale aspecten van de nieuwe wijk Angelslo*, Amsterdam, november 1959.
 Nestas Communicatie (red.), *De winst van 5 jaar Emmen Revisited*, Emmen, december 2004.
 Nijl Architecten, De, *Masterplan Emmerhout*, Rotterdam, augustus 2002 / februari 2004.
 Nijl Architecten, De, *Masterplan Angelslo*, Rotterdam, maart 2004 / september 2005.
 Projectbureau Emmen Revisited, *Angelslo-Emmerhout-Bargeres. Een presentatie van de aanpak van de stedelijke vernieuwing in drie na-oorlogse wijken in Emmen*, z.p.[Emmen] 2003 (dvd).
 Projectbureau Emmen Revisited, *Verhalen van bewoners. Afronding reconstructie Landschaplaan en omgeving*, Emmen, mei 2005.
 T.H. Delft, *De woningbouw in 'De Emmerhout' te Emmen*, syllabus, Delft, oktober 1971.

Websites

www.bonas.nl/archiwijzer

www.cbkemmen.nl

www.emmen.nl

www.emmenrevisited.nl

www.encyclopediedrenthe.nl

www.historisch-emmen.nl

www.knapzakroutes.nl

www.zuivelhistorienederland.nl

Colofon

Tekst en onderzoek

De Onderste Steen, Michiel Kruidenier, Nijmegen

Aanvullend onderzoek

Gemeente Emmen, afdeling FRO

**(Marc Euverman, Jan-Dirk Huising, Rijkent Lamain
en Sophie Room-Schäfer)**

Redactie

Anne-Marie Nannen, Nijmegen

Fotografie

Harry Cock, Assen

Historisch beeldmateriaal (tenzij anders vermeld)

Gemeentearchief Emmen (Peter Kraan)

Vormgeving

Jelle F. Post, Groningen

Druk

Het Grafisch Huis, Groningen

Oplage

2400 stuks

Emmen-Nijmegen, 2010

